

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ**

**Π.Μ.Σ.: Σπουδές στις Γλώσσες και τον Πολιτισμό των χωρών της
Νοτιοανατολικής Ευρώπης**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΜΕ ΘΕΜΑ:

**«Μεγάλη Ιδέα και Ελληνοθωμανισμός (19ος-20ος αι).
Γέννηση, εξέλιξη, συγκριτική ανάλυση»**

Επόπτης καθηγητής: Δ. Σταματόπουλος

Επιβλέποντες καθηγητές: Κ. Νιχωρίτης – Ε. Δορδανάς

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια: Τσιρνάρη Ελένη (Α.Ε.Μ.:5138)

Θεσσαλονίκη, 2014

Πίνακας Περιεχομένων

1. Πρόλογος

2. Μεθοδολογία της ιστοριογραφικής καταγραφής και ιστορικοκριτικής ανάλυσης του θέματος

A. Εισαγωγή

1. Το πρόβλημα της εθνικής ταυτότητας στη νεωτερικότητα

2. Η αφύπνιση και τελική απόληξη της εθνικής ταυτότητας των Νεοελλήνων

2.1 Ανάγνωση της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων κατά τον προεπαναστατικό Νεοελληνικό Διαφωτισμό

2.2 Η Ελληνική Επανάσταση ως εμπόλεμη ιστορική αποτύπωση της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων

2.3 Το νεοελληνικό κράτος ως το δείγμα ύπαρξης της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων

B. Μεγάλη Ιδέα

1. Εισαγωγή

2. Η Μεγάλη Ιδέα ως πρόγραμμα εξωτερικής πολιτικής

2.1 Ιδεολογικές και εθνογραφικές παράμετροι της Μεγάλης Ιδέας

2.2 Η πολιτική αποτύπωση της Μεγάλης Ιδέας

2.3 Η ενορχήστρωση της Μεγάλης Ιδέας ως πράξη εξωτερικής πολιτικής στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων

2.4 Η Μεγάλη Ιδέα ως ένα ιστορικά ματαιωθέν πολιτικό πρόγραμμα

2.5 Συμπεράσματα

Γ. Ελληνοθωμανισμός

1. Εισαγωγή

2. Ο Ελληνοθωμανισμός ως ιστορική αναγκαιότητα της πολιτικής μετεξέλιξης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

2.1 Οθωμανισμός και Ελληνοθωμανισμός ως απόπειρα δήλωσης εθνικής και πολιτικής ταυτότητας και εγχρονισμού της στη νεωτερικότητα

2.2. Ιστορικές και πολιτικές παράμετροι της συμπεριφοράς και πολιτείας των ελληνόφωνων πληθυσμών εντός της ταυτότητας του Ελληνοθωμανισμού από τον 19ο έως τον 20ο αιώνα

2.3 Ο Ελληνοθωμανισμός ως μία ατελής πολιτική ταυτότητα

2.4 Συμπεράσματα

Δ. Ιστορικοκριτική και συγκριτική ανάλυση της Μεγάλης Ιδέας και του Ελληνοθωμανισμού

1. Εισαγωγή

2. Οι δύο ταυτότητες ως κρατικά ετεροεδραζόμενα πολιτικά προγράμματα σε αντιδιαστολική σχέση

3. Η νεοελληνική εθνική ταυτότητα ανάμεσα στο μύθο και τον πραγματισμό κατά τον 19ο και 20ο αιώνα

4. Η φαντασιακή ταυτότητα του Ελληνοθωμανισμού ως πολιτική επιβολή παρά ‘από κάτω’ φαντασιακή σύλληψη από την εθνική ομάδα

5. Ο Ελληνοθωμανισμός ως μεταίχμιο και ως θνησιγενής πολιτική ταυτότητα

6. Συμπεράσματα

Ε. Βιβλιογραφία

ΣΤ. Παραρτήματα

Πρόλογος

Με την παρούσα μεταπτυχιακή εργασία αποπειράται να καταδειχθεί συγκριτικά η ιστορική ενύλωση δύο εθνικών ταυτοτήτων στο πλαίσιο του 19^{ου} αιώνα. Μάλιστα, η ιδιομορφία των εθνικών ταυτοτήτων αυτών είναι ιστορικά ορατή και βρίσκονται σε αντιδιαστολική σχέση μεταξύ τους εξαιτίας ενός αριθμού παραγόντων, όπου θα ήταν δέον να φωτισθούν στο προλογικό μέρος του ανά χείρας πονήματος. Πιο συγκεκριμένα, σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να παρουσιάσει ευσύνοπτα και σχηματικά τη μετεξέλιξη της εθνικής ταυτότητας του Νεοέλληνα στο πλαίσιο της κρατικής οντότητας του νεοσυσταθέντος νεοελληνικού κράτους, όπως αυτό ήρθε στη ζωή μέσα από την περιώνυμη και ένδοξη επανάσταση και επαναστατική δράση των χρόνων του 1821 και κατέληξε, στη βάση των πολιτικών παραμέτρων και γεωπολιτικών συσχετισμών της εποχής στην πρόκριση προς δημιουργία ενός ελληνικού κράτους και τελικά, στην ανεξαρτησία των Ελλήνων από τον Οθωμανικό ζυγό σύμφωνα με όρους της πολιτικής φιλοσοφίας των χρόνων του Διαφωτισμού και της περιόδου της νεωτερικότητας.

Με την έναρξη, όμως της ζωής και της σταδιοδρομίας του νεοσυσταθέντος κράτους ξεκινάει μία απόπειρα εξακρίβωσης αρχικά προς κατανόηση από τον πληθυσμό της χώρας περί του τι είναι Ελληνισμός και Ελλάδα ως εθνική ομάδα και εθνική ταυτότητα, ενώ παράλληλα, υπάρχει διάσπαρτος πληθυσμός στη λοιπή Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου το νεοσυσταθέν κράτος τους αναγνωρίζει ως εθνολογικά ομοίους και βέβαια, επιχειρεί ένα πολιτικό πρόγραμμα επέκτασης κατά τη διάρκεια του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα προς γεωγραφική προσάρτηση και πολιτική ενσωμάτωσή τους στην κρατική οντότητα του νεοελληνικού κράτους. Σε αυτό το σημείο, ακριβώς, έρχεται να προστεθεί και το δεύτερο σκέλος του τίτλου της παρούσας εργασίας, σύμφωνα με το οποίο, μία ανάγνωση των ιστορικών γεγονότων δεικνύει, ότι υπήρξε ένα ρεύμα διαμόρφωσης μίας έτερης εθνικής ταυτότητας για τους ελληνόφωνους πληθυσμούς ή Νεοέλληνες της αυτοκρατορίας, οι οποίοι, ιστορικά παράλληλα με την ανάπτυξη της ταυτότητας του Νεοέλληνα εντός της κρατικής υπόστασης του νεοελληνικού κράτους, διαμόρφωσαν μία *συγχρονικά*

παράλληλη εθνική ή εθνολογική ταυτότητα εντός της ιστορικής συνέχειας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία έφθασε σιγά-σιγά να αποκρυσταλλώνεται μέσα στην ιστοριογραφία με τον όρο του Ελληνοθωμανισμού.

Ως εκ τούτου, και προς διασάφηση της παραπάνω εισαγωγικής θεώρησης του τίτλου και της θεματικής της εργασίας, το περιεχόμενο του παρόντος ιστορικού εγχειρήματος με τη μορφή της μεταπτυχιακής εργασίας διαπραγματεύεται τη συγχρονικά παράλληλη και πολλές φορές εννοιολογικά και εθνολογικά ασύμφωνη ή αντικρουόμενη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων (και αναφέρονται απλά ως Έλληνες προς χάριν συντομίας, σαφήνειας αλλά και πιστότητας στην αλήθεια των γεγονότων και της εθνολογικής ταυτότητας των πληθυσμιακών ομάδων, με τους οποίους ασχολείται το παρακάτω κείμενο). Και από τη μία μεριά, υπάρχει η εθνική ταυτότητα των Ελλήνων εντός της κρατικής υπόστασης και βέβαια, η ιδέα περί ‘Έλληνα’, όπως αυτή διαμορφώνεται εκείνο τον καιρό με ενορχηστρωτή το ίδιο το κράτος και τους μηχανισμούς του, όπως βέβαια συναριθμούνται σε αυτούς *τόποι*, με τη μορφή και την υφή της εκπαίδευσης, την παραγωγή κουλτούρας και τα συνακόλουθα. Από την άλλη μεριά, οι Έλληνες εκτός της κρατικής υπόστασης του νεοσυσταθέντος κράτους, διαβιούν και ενυπάρχουν πολιτικά, φέροντας ως επί το πλείστον συγγενή εθνολογικά χαρακτηριστικά με τους πολίτες του Ελληνικού Βασιλείου της εποχής αλλά συμμετέχουν σε μία έτερη κρατική υπόσταση, με τα δικά της χαρακτηριστικά και τις δικές της παραμέτρους διαβίωσης και ιστορικής συνέχειας, οπότε μοιραία, φθάνουν στην αποκρυστάλλωση μίας έτερης εθνικής ταυτότητας, αυτής του Ελληνοθωμανισμού.

Μέλημα της παρούσας εργασίας είναι να παρουσιάσει αναλυτικά και στέρεα όλες τις ιστοριογραφικές παραμέτρους των δύο αυτών τύπων εθνολογικού περιεχομένου ή απλούστερα μιλώντας, των δύο αυτών ταυτοτήτων, όπως αποτυπώνονται στη βάση των ιστορικών γεγονότων και έχουν ακολούθως καταγραφεί από δόκιμες πένες ιστορικών και ειδικών, οι οποίοι αποπειράθηκαν και μετέφεραν το κλίμα αλλά και το ιστορικό περιεχόμενο των πραγμάτων στην πιστότητά του και βέβαια, να επιχειρήσει μία αντίστοιχη συγκριτική ανάλυση και σύνθεση των ιστορικών αυτών ταυτοτήτων επισημαίνοντας, την ετερογένεια ή και συγγενεία τους κάνοντας έτσι μία επιστημολογικά εύστοχη και ακριβή σύνθεση των δύο αυτών ιστορικών τόπων προς χάριν της επιστημολογικά αληθούς περιγραφής των ιστορικών γεγονότων. Μάλιστα, πρέπει στο παρόν σημείο να φωτισθεί η δομή του

κειμένου που ακολουθεί αναφέροντας, ότι αρχικά, είναι αναγκαία μία εισαγωγική θεώρηση του τρόπου προσέγγισης και καταγραφής των ιστορικών γεγονότων της περιόδου και των πολιτικών καταστάσεων του επιλεγμένου θέματος, μία αναφορά, δηλαδή σε μεθοδολογικούς και ιστοριογραφικού προβληματισμούς, ο φωτισμός των οποίων είναι αναγκαίος, για να υπάρξει μία διασάφηση του τρόπου προσέγγισης του θέματος.

Έπειτα, από αυτό το αναγκαία εισαγωγικό μέρος της παρούσας εργασίας, χρειάζεται μία ενημέρωση προς τον τρόπο, που αποτυπώνεται ιστορικά, πολιτισμικά και πολιτικά ο όρος 'εθνική ταυτότητα', 'έθνος-κράτος' και 'εθνότητα' στον χώρο και το χρόνο, όπου εντοπίζονται οι δύο προσημειωθείσες εθνολογικές ταυτότητες και τα γεγονότα, που τις περιβάλλουν. Στο παρόν κεφάλαιο, γίνεται μία αναφορά στις συντρέχουσες παραστάσεις, οι οποίες υποβοηθούν στη στοιχειοθέτηση των παραπάνω όρων μέσα από οικείες βιβλιογραφικές αναφορές και βέβαια, ενυπάρχει και ένας αριθμός σχετικών αναφορών και παραπομπών, που φωτίζουν με σαφήνεια, τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε σήμερα, τις εθνολογικές ταυτότητες της θεματικής της εργασίας. Δεν πρέπει να λησμονείται, ότι πρέπει να φωτίζεται το γενικότερο ιστορικό πλαίσιο αναφοράς της και για αυτό επιλέγεται να επεξηγηθεί α) η έννοια και ουσία του όρου εθνική ταυτότητα και β) μία σύντομη αναφορά στην εξέλιξη και επιτυχή μετάβαση των Ελλήνων από την υπαγωγή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στη δημιουργία του έθνους- κράτους ως εδαφικό ξεδίπλωμα και τελική αποκρυστάλλωση αυτής της ταυτότητας. Τούτες οι αναφορές, βέβαια, έχουν τη συντομία και λακωνικότητα, που επιβάλλεται, μιας και η βιβλιογραφία είναι εξαιρετικά ευμεγέθης και οι σχολές ιστοριογραφίας, που επιλαμβάνονται της ιστορικής περιόδου συχνά αλληλοσυγκρούονται προσεγγίζοντάς την. Σε κάθε περίπτωση, μια τέτοια αναφορά θεωρείται αναγκαία για τη στήριξη του νοηματικού περιεχομένου της εργασίας.

Περαιτέρω, στο επόμενο στάδιο της εργασίας, γίνεται αναφορά και επακριβής περιγραφική προσέγγιση του εγχειρήματος της Μεγάλης Ιδέας ως ένα ιδεολόγημα, ένα πρόγραμμα εξωτερικής πολιτικής και ένας κρατικός αυτοσκοπός της νεοελληνικής κρατικής υπόστασης. Στο πρόγραμμα της επεξήγησης της Μεγάλης Ιδέας υπάρχει αναγκαιότητα αναφοράς στον εθνικισμό εντός της κρατικής υπόστασης ως ένα πρόγραμμα ομογενοποίησης του πληθυσμού του κράτους, οπότε σχετικές αναφορές στην αντίστοιχη 'εθνική ιστοριογραφία' είναι αναγκαίες.

Ακολουθεί, βέβαια, η ιστορική αναφορά της έτερης παράλληλης θεματικής στήλης της εργασίας, του ελληνοθωμανισμού, ο οποίος επιχειρείται να παρουσιασθεί με σεβασμό στο ιστορικό συγκείμενο του περιβάλλον αλλά και στις πολιτικές, γεωπολιτικές και εθνολογικές του παραμέτρους. Ο Ελληνοθωμανισμός ως μία ταυτότητα των ελληνόφωνων πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διακρίνεται ως μία πολιτική εμπλοκή στη βάση της αναζήτησης ή επισημοποίησης του κοινωνικού ρόλου των πολιτικών στοιχείων και δυνάμεων εκείνων, όπου -αν και ελληνόφωνοι- έφτασαν να έχουν ένα κυρίαρχο πολιτικό αποτύπωμα στη ζωή της Αυτοκρατορίας. Έτσι, κατανοείται το πολιτικό και οικονομικό υπόβαθρο αυτής της μετεξέλιξως της ‘φαντασιακής’ ταυτότητας και σε αυτή τη λογική θα κινηθεί η στήριξη της διήγησής της.

Η εργασία επιστέφεται, τέλος, με το κομμάτι εκείνο, όπου αποτελεί και την κορωνίδα της, ενώ διεκδικεί και την αξία της πρωτοτυπίας της επιστημονικής εγκυρότητάς της, μιας και μία εργασία ειδίκευσης στο επιστητό της Ιστορίας, θα πρέπει να προκρίνει και να προτείνει ένα-δύο συμπεράσματα, τα οποία θα χαρακτηρίζονται από επιστημονική ιδιαιτερότητα και καινοφάνεια παράλληλα με την εγκυρότητα και την ακρίβεια τους, το οποίο για να επιστρέψουμε στο θέμα-παρουσιάζει την εννοιολογική ιστορικοκριτική ανάλυση και την ιστορική συγκριτική ανάγνωση και σύνθεση των δύο αυτών τόπων, των δύο αυτών σημείων της νεότερης Ελληνικής, Οθωμανικής και μοιραία, Βαλκανικής ιστορίας.

Προς διαφώτιση για την ανάγνωση της παρούσας εργασίας και την τεκμηρίωση της επιστημονικής και ιστοριογραφικής της εγκυρότητας, χρειάζεται να ειπωθεί, ότι η χρησιμοποιηθείσα βιβλιογραφία, πέραν της καθοδηγήσεως του επιβλέποντος καθηγητή, βρίσκεται σε συνάρτηση με το πνεύμα του κύκλου σπουδών, που παρέχει το Τμήμα Βαλκανικών Σπουδών και η διδασκαλία των οικείων μαθημάτων. Ο τρόπος συγγραφής συνάδει με τις καθορισμένες παραμέτρους του τμήματος, στο οποίο υποβάλλεται και συνάδει με την καθιερωμένη επιστημονική ορθότητα.

2. Μεθοδολογία και κατευθυντήριες γραμμές της ιστοριογραφικής καταγραφής και ιστορικοκριτικής ανάλυσης του θέματος

Προλογικά, θα πρέπει να σημειωθούν κάποιες ρητές αναφορές, οι οποίες, κάποιες φορές, καταντούν προκαταλήψεις πέραν της επιστημονικής εγκυρότητας και έμπλεες προπέτειας και εμμονής προσωπικής και οι οποίες, παράλληλα, αγγίζουν κάθε επιχείρημα ανάγνωσης της Οθωμανικής περιόδου κατοχής των εδαφών, που φθάνουν σήμερα να αποτελούν το νεοελληνικό κράτος, όπως επίσης και των γεγονότων, που εμπεριέχονται στην ιστορική διαβίωση των Ελλήνων και ελληνοφώνων κάτω από τον Οθωμανικό ζυγό. Ακόμη και ο τρόπος αυτός της διατύπωσης, η οποία εκκινεί το κυρίως περιεχόμενο του ιστορικού εγχειρήματος της παρούσας εργασίας, ίσως να είναι γεμάτος από στερεότυπα, ίσως πάλι να κουβαλά καλώς ή κακώς ορισμένες γενικευμένα αποδεκτές προσλαμβάνουσες παραστάσεις για την επεξήγηση και ιστορική ανάλυση της περιόδου, που διαπραγματεύεται. Σε κάθε περίπτωση, το να μιλήσει κανείς για τις ελληνο-οθωμανικές σχέσεις και για την κοινή ιστορία της πολιτικής, αναγκαστικής ή ό,τι άλλο, διαβίωσης αυτών των δύο τελικά ξέχωρων εθνολογικά και πολιτιστικά, πληθυσμιακών ομάδων είναι ένα παράτολμο και γενναίο εγχείρημα. Ως γνωστόν, οι Έλληνες και οι Τούρκοι έχουν μία *δύσκολη* μεταξύ τους ιστορία. Μία ιστορία πολυποίκιλη, σκληρή, ηρωική αλλά δύσκολη, μιας και το ιστορικό συγκείμενο έχει την απορροή του και στη σημερινή πολιτική και διακρατική κόνιστρα. Εν ολίγοις, επηρεάζει ακόμη, και τη συμπεριφορά των δύο λαών ως κρατικών υποστάσεων στις μεταξύ τους διακρατικές σχέσεις αλλά και η ίδια αυτή κοινή ιστορία επηρεάζει ακόμα ως στερεοτυπική εικόνα και κατηγοριοποίηση, με την οποία ο καθένας πολίτης αντιλαμβάνεται και προδιατίθεται προς τον εθνικά άλλον. Προς επίρρωση του παραπάνω προστίθεται, ότι τούτο, βέβαια, μπορεί να θεωρηθεί ως μία παιδαγωγική εμμονή, που δημιουργεί μία φυλετική και θρησκευτική προκατάληψη, δηλαδή οι αναφορές για τη βιαιότητα των κατακτητών των χρόνων της Τουρκοκρατίας και κάθε άλλη εξιδανίκευση των προεπαναστατικών χρόνων, από τη μεριά της ελληνικής ανάγνωσης των γεγονότων και της περιόδου και της μεταξύ των εθνολογικά άλλων σχέσης. Μάλιστα, προς διευκρίνιση της παραπάνω συλλογιστικής, συνεχίζει να συμπεραίνει ο Αχλής, 'τα σχολικά εγχειρίδια του Γυμνασίου και Λυκείου (η εργασία του δημοσιεύεται το 1983) δεν αφήνουν την παραμικρή διάθεση,

ούτε κάνουν κάποια νύξη για φιλία, κατανόηση, συνεργασία'. Μάλιστα, συνεχίζει λέγοντας πως, 'υπάρχει ανάγκη προσαρμογής της ιστορικής παιδείας στη (νέα) διαπαιδαγώγηση του ατόμου', πράγμα που ίσως φωτίζει τον παραπάνω ισχυρισμό μου, αφήνοντας απ' έξω όμως δύο ιστορικής σημασίας παραμέτρους.¹ Κατ' αρχήν, κανείς δεν ισχυρίζεται, ότι οι συγγραφείς των ιστορικών βιβλίων και σχολικών εγχειριδίων, που εξετάζει ο αναφερθείς ερευνητής, δούλεψαν εκτός επιστημονικά και ιστορικά έγκυρης μεθοδολογίας, δηλαδή οι ίδιοι άνθρωποι που ισχυρίζονται περί δολοφονιών και απαγχονισμών εξέτασαν και συστηματοποίησαν τα πορίσματα/ιστορικά συμφραζόμενα, μεθοδικά και αντικειμενικά. Περαιτέρω, κι αυτό έχει σημασία για την παρούσα εργασία, η (όποια, και ας μου συγχωρεθεί ο συνεχής υπερτονισμός) παιδαγωγική θεώρηση και χρήση των ιστορικών πορισμάτων δεν πρέπει, σε καμία περίπτωση, να αφήνει έξω γεγονότα, έστω ιδιάζουσας βαρύτητας και συναισθηματικής φόρτισης, όπως οι σφαγές και οι απαγχονισμοί. Τούτα παραμένουν αναπόδραστα γεγονότα, έστω κι αν υποπτεύεται κανείς ορισμένες φορές κάποια αποσύνδεση της έρευνάς τους από την διδασκαλία τους. Ακόμη και έτσι όμως, αν κάποιος εξετάζει παρόμοια γεγονότα σφαγών και θανάτων, φθάνοντας σε μεγάλο βαθμό στην ανάδειξη της ιστορικής σημασίας και αλήθειας τους χωρίς να τα διδάσκει ή έστω, κρίνοντας με κάποιον δυσεξήγητο υποκειμενισμό την αποσύνδεση αυτών από την προβολή τους στο αναγνωστικό/πολιτικό κοινό ως ιστορικό δίδαγμα, τούτο είναι ένα ιστορικό παράδοξο. Εκεί ακριβώς ελλοχεύει μία μονομέρεια και κάποιος επιστημονικά άκυρος χειρισμός, ακόμη κι αν αποτελεί συνείδηση του γράφοντος η διαφορά μεταξύ ιστορίας και διδακτικής της ιστορίας. Αλλά ακόμη και σ' αυτό το σημείο, και η παρουσίαση ή κειμενική παραγωγή επί του παραδείγματος παραμένει (ολοφάνερα και εκ των πραγμάτων) μία διδακτική. Εν τέλει, διεξοδικά, με το πρόβλημα του τρόπου ανάγνωσης της εποχής και της μεταξύ σχέσης των

¹ Ως παραπομπή χρησιμοποιείται μία εκ των πρώτων χρονολογικά μελετών για την εικόνα των Τούρκων στα σχολικά εγχειρίδια. Αν και τα ερευνόμενα υπό του Ν. Αχλή εγχειρίδια δεν αποτελούσαν, ως χρονικά προγενέστερα, στοιχεία της προσωπικής δευτεροβάθμιας μου εκπαίδευσης, εν τούτοις αποτελούν καλό δείγμα, ώστε να κατανοηθεί η προσωπική μου εμπειρία ως μέλος εκείνης της σχολικής γενιάς και του τρόπου που ήρθε σ' επαφή με τα ιστορούμενα περί της Οθωμανικής σκλαβιάς. Επίσης, μαρτυρούμενη μια τέτοια θέση, ελαττώνει τον όποιο υποκειμενισμό και προσωπική νοσταλγική νότα. Βλ., κατά τα άλλα, για τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται, Ν. Αχλής, *Οι γειτονικοί μας λαοί Βούλγαροι και Τούρκοι στα σχολικά Εγχειρίδια Γυμνασίου και Λυκείου*, Παιδαγωγικές Μελέτες και Έρευνες 3, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη, 1983, για τη μεθοδολογία έρευνας που χρησιμοποίησε, 19-20· για το σύνολο αναφορών στους Τούρκους από τα εγχειρίδια, 39, κ. εξ· για τις περιπτώσεις των δολοφονιών Ελλήνων/χριστιανών, 44· για τους χαρακτηρισμούς περί σκληρότητας, 43-44· για τα παιδαγωγικά συμπεράσματα, 53.

εμπλεκόμενων εθνολογικά ταυτοτήτων, λαών και κρατικών υποστάσεων, ασχολείται ο Δ. Σταματόπουλος, που πρόσφατα(2009) εναγκαλίζει βιβλιογραφικά τον τρόπο, που διαβάζεται η περίοδος και τα γεγονότα και φυσικά, πράγμα που είναι και σημαντικότερο, εξακριβώνει ιστορικά το πως φθάνει να διαμορφώνεται στη συλλογική συνείδηση των εμπλεκόμενων εθνών η ιστορική αφήγηση των γεγονότων της προ Οθωμανικής περιόδου και τον τρόπο που κάθε εθνική ιστορία προσπάθησε να διαβάσει το πριν τους Οθωμανούς παρελθόν και βέβαια, να το εκμεταλλευτεί με τον τρόπο της ώστε να αποδώσει μία ιστορική συνέχεια του κάθε διάδοχου έθνους μετά τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η μελέτη του Δ. Σταματόπουλου, εν ολίγοις, πάει μακρύτερα, καθώς ανιχνεύει τον τρόπο με τον οποίο κάθε βαλκανική εθνική ταυτότητα προσπάθησε να αναγνώσει το απώτερο βυζαντινισμό της, τη κάθε σχέση ή απόσχιση με το Βυζάντιο, την οποία ενδεχομένως είχε κάθε έθνος, που ξεπήδησε ως κρατική υπόσταση μετά τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τον τρόπο με τον οποίο, κάθε εθνική ιστοριογραφία των διάδοχων κρατών μεταχειρίστηκε το παρελθόν για να αποδείξει τις ιστορικές του ρίζες και την ιστορική του συνέχεια, πριν την άφιξη των Οθωμανών.²

Τα ως άνω βέβαια αποτελούν θέσεις, που ηχούν ίσως ματαιοπονώντας, ενώ δεν αποζητούν περισσότερο από την αξίωση της απλής προβολής και την, στα πλαίσια της διανοητικής ωριμότητας, διατήρηση της επιφύλαξης περί της άξιας και ακριβούς επιστημονικής εγκυρότητας, παιδαγωγικής στόχευσης και ανθρώπινου ενδιαφέροντος για το ποια μεθοδολογία εξιστόρησης και ιστοριογραφίας εργάζεται και αποσκοπεί για την ανάδειξη της ιστορικής αλήθειας, χωρίς να χαλκεύεται για πολιτικούς ή οποιουσδήποτε άλλους, λόγους επιβολής, πράγμα που παραμένει πρωτεύον μεθοδολογικό μέλημα της επιστήμης της Ιστορίας.

Συνεχίζοντας από τα παραπάνω θεωρητικά εισαγωγικά σχόλια περί της ιστόρησης της Οθωμανικής περιόδου, διαπιστώνεται ότι, όπως υπαινίσσεται και ο Marc Bloch, εκ των κορυφαίων θεωρητικών της επιστήμης της ιστορίας, μοιραία κάποιος αντιμετωπίζει το παρελθόν μέσα απ' την οπτική του 'ειδώλου της

² Βλ., διεξοδικά, Δ. Σταματόπουλος, *Το Βυζάντιο μετά το Έθνος, Το πρόβλημα της συνέχειας στις βαλκανικές ιστοριογραφίες*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009, 15-392. Η αξία της συλλογιστικής του Δ. Σταματόπουλου έγκειται πρωταρχικά στο φωτισμό του τρόπου, που κάθε μοντέρνα μετα-οθωμανική εθνική ταυτότητα ξαν-ανακαλύπτει ή φαντασιώνεται τις ιστορικές της ρίζες.

καταγωγής',³ πράγμα το οποίο επισημαίνεται ως ανασχετικός/αρνητικός παράγοντας στην όλη εκκίνηση της ιστορικής έρευνας, αν και μοιραία αναπόδραστος. Είναι αλήθεια ότι υπάρχει αρκετός προβληματισμός για το πώς πρέπει να αντιμετωπίζει η Ιστορία τα γεγονότα και για το πώς πρέπει να διατίθεται ο αποπειρών τη ιστορική έρευνα σ' αυτά, καθώς προσπαθεί σ' όλες τις πράξεις τις οποίες εξετάζει, να αναζητά τα κίνητρα τα οποία τις φανερώνουν ως πράξεις. Επίσης, κάθε γνώμη του ιστορούμενου επί τινός πράγματος, εντάσσει τούτο, κυρίως, σε μία διαδικασία, που το παρελθόν προεκτείνεται στο παρόν, αφού βλέπει κάθε γεγονός σαν ένα είδος ανάπλασης (και ως τέτοιο το παρουσιάζει ως ιστορική αφήγηση ή ιστορικό πόρισμα) του παρελθόντος. Όπως αντιλαμβάνεται κανείς, μία τέτοια διάθεση προς την καταγραφή της Ιστορίας και της συγγραφής της ιστορικής διήγησης υπήρξε ένα πρωτόλειο ερώτημα, το οποίο συνεχώς επαναδιαπραγματεύεται και διερευνάται με διαφορετικές οπτικές από τους μεγάλους θεωρητικούς της ιστορικής έρευνας. Και μοιραία, γράφοντας στα ελληνικά και ως Ελληνίδα στην καταγωγή και πολίτης του νεοελληνικού κράτους, θέματα από την ιστορία της Οθωμανικής περιόδου και τις σχέσεις του ελληνικού κράτους με την ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία, ένας ανάλογος προβληματισμός προκύπτει και για μένα, ως αυτή που επιχειρεί την ιστορική διήγηση και πορισματική καταγραφή.

Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει να προστεθεί, ότι από την άλλη μεριά πάλι, 'το παρελθόν είναι εξ ορισμού κάτι δεδομένο που τίποτε δεν μπορεί να το αλλάξει, αν και η γνώση του παρελθόντος είναι κάτι προοδευτικό, το οποίο βρίσκεται σε μία διαδικασία συνεχούς μεταμόρφωσης και τελειοποίησης'.⁴ Κατά αυτόν τον τρόπο, εκτιμάται ο συνεχής προβληματισμός των σχολών ιστοριογραφίας αλλά και των θεωρητικών της επιστήμης, οι οποίοι τις περισσότερες φορές άδοξα και με απώτερο σκοπό την ανακάλυψη του ιδεατού τρόπου ανάγνωσης του παρελθόντος φθάνουν μετά από προβληματισμό να προτείνουν έναν τρόπο αφήγησης και εξιστόρησης, ο οποίος α) θα εξυπηρετεί με ακρίβεια την επιστημονική εγκυρότητα και αλήθεια της απόδοσης του παρελθόντος και των ιστορικών γεγονότων και β) θα ανταποκρίνεται συγχρονικά στον σημερινό άνθρωπο, ο οποίος θα προσλαμβάνει συγχρονικά με τον αποδοτικότερο και περισσότερο ιδανικό τρόπο πρόσληψης των ιστορικών γεγονότων.

³ Βλ., M. Bloch, *Απολογία για την Ιστορία, το επάγγελμα του ιστορικού*, (μετάφρ., κ. Γαλανάκης), Εναλλακτικές Εκδόσεις/Δοκίμια 2, Αθήνα, 1994, 59-62.

⁴ M. Bloch, *ο. π.*, 34.

Επ' αυτού, ο Γ. Κόκκινος συμπεραίνει, ότι 'στη σημερινή πολυπολιτισμική πραγματικότητα, η οποία χαρακτηρίζεται από την ηγεμονία της ιδεολογίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την παρουσία των μειονοτήτων και την τάση δημιουργίας υπερεθνικών οικονομικών και πολιτικών μορφωμάτων, η επιστροφή στη μονολιθικότητα της ενιαίας και συμπαγούς ιστορικής συνείδησης δεν είναι πλέον ρεαλιστική, ούτε και πολιτικά ορθή. Παράλληλα, πρέπει να επισημανθεί, ότι η αμφισβήτηση του δικαιώματος διαμόρφωσης αποκλίνουσας ή συνολικά διαφορετικής ιστορικής συνείδησης και σκέψης αντιβαίνει και προς την εδραιωμένη πλέον πολυφωνία στο ίδιο το πεδίο της επιστημονικής ιστοριογραφίας'.⁵ Το παραπάνω σχόλιο αναφέρεται μιας και είναι χρειαζόμενο να φωτισθεί η προβληματική, που αναπτύσσεται στους κόλπους της επιστημονικής ιστοριογραφίας για τον τρόπο αποτύπωσης της ιστορικής αλήθειας και των παρελθοντικών γεγονότων. Και λαμβάνοντας, το παραπάνω σχόλιο υπόψη, και βέβαια, έχοντας κατά νου την αδυναμία ακριβούς μεταφοράς όλων των παρελθοντικών γεγονότων ως διηγήσεων ιστορούμενων στο τώρα και τη σύγχρονη εποχή καταφθάνει κανείς στο συμπέρασμα, ότι, 'είναι κατ' ανάγκη επιλεκτικός. Η επίκληση αυτών των βασικών γεγονότων δεν απορρέει από κάποια ιδιότητά τους αλλά από την a priori απόφαση του ιστορικού'.⁶ Δηλαδή, επιλέγει αρχικά τον τρόπο που θα εξετάσει ένα θέμα, αφήνοντας και αγνοώντας εκ των πραγμάτων γεγονότα και μεθόδους. Στην παρούσα εργασία, αυτό εκ των πραγμάτων είναι βασικό και επιτακτικό για την ολοκλήρωση του κειμένου αλλά και για την οικονομία της έρευνας και την αληθειακή της αξίωση. Επί του παρόντος, αναφέρεται, ότι σίγουρα, η παρούσα εργασία δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει το σύνολο της τρέχουσας βιβλιογραφίας και της όλης προβληματικής επί της ιστορικής και διδακτικής σημασίας των χρόνων της Τουρκοκρατίας ενώ, αναγνωρίζει υπεύθυνα, ότι υπάρχει πολλές φορές η τάση ο ιστορικός να βασίζεται, έστω κι αν δεν τα μνημονεύει, σε δημοσιευμένα έγγραφα ή πραγματείες, εμπορούμενα με εξόφθαλμο υποκειμενισμό,⁷ πράγμα, όμως, που κάθε που εντοπίζεται, αποφεύγεται για λόγους επιστημονικής εγκυρότητας και επισημότητας.

⁵ Γ. Κόκκινος, *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα, Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2003, 146.

⁶ Βλ, περισσότερο, Ε.Χ. Καρ, *Τι είναι η ιστορία. Σκέψεις για τη θεωρία της ιστορίας και το ρόλο του ιστορικού*, (μετάφρ., Α. Παπάς), Γνώση, Αθήνα, 1999, 20.

⁷ Συνεχίζοντας την παραπάνω πρόταση, ο Ε. Χ. Καρ αναφέρει ότι 'οι μέθοδοι του ιστορικού (και οι στόχοι) δεν διαφέρουν κατ' ανάγκη με τις μεθόδους των υπόλοιπων επιστημών', πράγμα το οποίο φέρει μερικώς μία αλήθεια αλλά ίσως παραμονεύει ο κίνδυνος της παραθεώρησης, αν δεν μελετηθεί

Σε κάθε περίπτωση, είναι αναγκαία η κατάδειξη κάποιων καίριων προβληματισμών για τον τρόπο της αφήγησης των ιστορικών γεγονότων και τη φύση της κριτικής απόδοσης του παρελθόντος. Επί του παρόντος, αναγνωρίζεται, ότι πάνω από όλα 'η κριτική ιστορική γνώση και σκέψη μπορεί να διαλύσει τα φαντάσματα. Η καλλιέργεια της οδηγεί στην απομυθοποίηση και στη διαμόρφωση της σταθερής συνείδησης πως η ιστορία είναι ένας οικείος κόσμος, ο κόσμος μας, και πως τίποτε τρομερό δεν υπάρχει πίσω από αυτήν. Οποιαδήποτε κι αν είναι η ιστορία, μας είναι απαραίτητη'.⁸ Ακολουθώντας, την ανάλυση του Θ. Βέϊκου αναγνωρίζεται η χρησιμότητα της μεθοδολογικής του σκοπιάς για τον τρόπο προσέγγισης της ιστορικής έρευνας από την παρούσα εργασία. Εν προκειμένω, σε πρόσθεση με τους ως άνω μεθοδολογικούς προβληματισμούς, κατανοείται, ο δισημαντος χαρακτήρας της ιστορίας. 'Ο όρος αυτός σημαίνει α) το σύνολο των γεγονότων, των περιστατικών, των πράξεων, ή των σχέσεων, που συνθέτουν την περασμένη ζωή μιας κοινωνίας, ενός έθνους ή ενός λαού και ακόμα της ανθρωπότητας στο σύνολό της και β) την αφήγηση, που γίνεται με βάση τις μαρτυρίες', οπότε η ιστορία δεν είναι μονάχα το σύνολο των περιστατικών και συμβάντων αλλά και το σύνολο των περιγραφών.⁹ Οι αφηγήσεις αυτές κάνουν τα πράγματα, για τα οποία διηγούνται να υπάρχουν και να γίνονται γνωστά και αν και η ιστορία, όπως πραγματικά συνέβη, είναι για πάντα χαμένη, μας μένει ο λόγος για αυτή και η κάθε απόπειρα της εξακρίβωσης και διήγησής της είναι γνώση και με ένα ευρύτερο νόημα, γίνεται συνείδηση. Οπότε, η τακτική ή μεθοδολογία προσέγγισης, ακολουθώντας τη θεωρητική ανάλυση του Βέϊκου, είναι μία τέχνη ιστόρησης, η οποία μοιραία οδηγεί σε μία νέα λογική ιστορικής γνώσης.¹⁰

Η ιστορική έρευνα, οπότε, μοιάζει να αποτελείται από τον καίριο αναστοχασμό των γεγονότων και των περιγραφών τους και λαμβάνοντας αυτό υπόψη, η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στην ανάλυση και των δύο παραπάνω τόπων (γεγονότα-περιγραφές) με σκοπό την ακριβέστερη ανάλυσή τους προς την απόδοση της ιστορικής αλήθειας.

σωστά και υπό την υπενθύμιση των ιδιαζόντων χαρακτηριστικών της κάθε επιστήμης. Βλ., κατά τα άλλα, Ε. Χ. Καρ, *ο. π.*, 28.

⁸ Θ. Βέϊκος, *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, Θεμέλιο, Αθήνα, 1987, 13.

⁹ Βλ., τη σχετική ανάλυση, Θ. Βέϊκος, *ο. π.*, 15.

¹⁰ Στο κυρίως κείμενο, ακολουθείται η ερμηνεία των μεθοδολογιών ιστόρησης, όπως καταγράφεται στο, Θ. Βέϊκος, *ο. π.*, 15-16.

Μετά την ανάπτυξη των παραπάνω μεθοδολογικών κατευθύνσεων της παρούσας ιστορικής έρευνας πρέπει να σημειωθεί και η κεντρική ιδέα των κατευθυντηρίων γραμμών της εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, η εργασία επιδιώκει στο πρώτο της μέρος να αναφερθεί στην εθνογένεση της ελληνικής κρατικής οντότητας. Η εθνογένεση αυτή βασίζεται στην εθνοτική αφύπνιση και τη δημιουργία μιας νοεράς ελληνικής ταυτότητας, η οποία μετά την ίδρυση του κράτους μεγιστοποιείται πολιτικά με το όραμα της Μεγάλης Ιδέας, το οποίο και πολιτικά παρουσιάζεται εντός των γραμμών της εργασίας. Η παρουσίαση της Μεγάλης Ιδέας παραμένει ένας συγκερασμός της εξιστόρησης των βασικών ιστορικών της σταθμών αλλά και μία προσέγγιση της εθνολογικής της υφής. Η μελέτη της, οπότε, μοιάζει να κινείται και στο πλαίσιο της ιστορίας αλλά και σε εκείνο της πολιτικής ανθρωπολογίας. Επιπρόσθετα, μία ακόλουθη προσέγγιση, διαπιστώνεται και στην παρουσίαση του Ελληνοθωμανισμού. Ο Ελληνοθωμανισμός εξετάζεται ως μία δύναμη πολιτική και εθνική ταυτότητα σε πλήρη πιστότητα με τα κομβικά γεγονότα της ελληνικής κοινότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και τα κεντρικά πολιτικά γεγονότα της μεταλλαγής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πιο συγκεκριμένα, τονίζεται η διαφορετικότητα του εθνολογικού περιεχομένου της ταυτότητας του Ελληνοθωμανισμού από αυτό του Οθωμανού ως ανατολίτη αλλά και του Έλληνα, όπως εκφραζόταν η εικόνα του από τη Μεγάλη Ιδέα. Στο τρίτο μέρος, αποπειράται, και στα πλαίσια της πρωτοτυπίας και της απόπειρας εγκυρότητας της προσωπικής ιστορικής τριβής να γίνει μία συγκριτική μελέτη των δύο ταυτοτήτων, όπου θα κατανοείται η ιστορική τους σύγκλιση και απόκλιση στη βάση των ιστορικών γεγονότων. Επομένως, η παρούσα εργασία θα μπορούσε να ειπωθεί και ως ιστορική μελέτη αλλά και ως μελέτη πολιτικής ανθρωπολογίας.

Τα παραπάνω σχόλια κρίνονται αναγκαία για την εισαγωγή του αναγνώστη στην παρούσα εργασία και για το φωτισμό του τρόπου θεώρησης και μεθοδολογικής έρευνας της θεματικής της παρούσας εργασίας.

A. Εισαγωγή

1. Το πρόβλημα της εθνικής ταυτότητας στη νεωτερικότητα

Αρχικά, θα πρέπει να εκτιμηθεί ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται η σύγχρονη διανόηση και επιστημονική βιβλιογραφία την ορολογία περί της *εθνικής ταυτότητας* και μάλιστα, τον τρόπο με τον οποίο ορίζεται ο εθνική ταυτότητα στο υπό εξέταση γεωγραφικό και χρονολογικό πλαίσιο και τους αφορούντες πληθυσμούς και συλλογικότητες.

Για τον E. Hobsbawm, ο όρος *έθνος* είναι ένα ‘νέο φρούτο’ στην ιστορία των ιδεών, παράγωγο της φιλοσοφικής και πολιτικής σκέψης της νεωτερικότητας και των χρόνων του Διαφωτισμού.¹¹ Μάλιστα, με την πολιτική σημασία του όρου, ακολουθώντας ξανά τον ίδιο ιστορικό και θεωρητικό της μαρξιστικής ιστοριογραφίας, ο όρος ‘έθνος’ φθάνει σε πολλές περιπτώσεις να εξομοιώνεται με το λαό και φυσικά, αυτός ο λαός, ο οποίος μοιραία αποτελεί το έθνος έχει ένα σημείο αναφορά και ένα ‘δέσιμο’ και ‘δεσμό’ με τη γη, με το να ανήκει σε ένα χωρικό πλαίσιο, φέροντας έναν σύνδεσμο κατά αυτόν τον τρόπο με το έδαφος. Άρα, φθάνει το έθνος να αποτελεί μία συλλογική ομάδα πολιτών, η οποία ασκεί μία συλλογική κυριαρχία επί ενός εδαφικού περιορισμού και χώρου, συγκροτώντας έτσι ένα κράτος, ένα κράτος το οποίο είναι το εφελτήριο και η προέκταση της πολιτικής του έκφρασης και συμπεριφοράς.¹² Η συσχέτιση του έθνους με την εδαφική αναφορά είναι πολύ σημαντική για την ανάπτυξη του περιεχομένου της παρούσας εργασίας, μιας και το έθνος και η διαδικασία επέκτασης είναι μία ιστορική λεπτομέρεια, που υπάρχει σε όλα τα παραδείγματα οικοδόμησης εθνών. Πιο συγκεκριμένα, παντού τα έθνη οικοδομούνται με διαδικασίες εδαφικής επέκτασης.¹³ Δεν πρέπει να λησμονείται, ότι η διαδικασία επέκτασης είναι μία συλλογική διαδικασία που περιλαμβάνει όλα τα μεγέθη της πολιτικής οικονομικής ζωής της συλλογικότητας και εθνικής ομάδας και

¹¹ E. Hobsbawm, *Εθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα, Πρόγραμμα, Μύθος, Πραγματικότητα*, (μετάφρ., X. Ναντρίς), Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1994, 28.

¹² Τα παραπάνω αποτελούν μία σύνοψη της ανάλυσης του όρου, όπως πραγματοποιείται από τον E. Hobsbawm. Βλ., περισσότερο, E. Hobsbawm, *ο. π.*, 33-34.

¹³ E. Hobsbawm, *ο. π.*, 53.

επί τούτου αναφέρει ο E. Hobsbawm ‘...αν όμως, ο μόνος ιστορικά δικαιολογημένος εθνικισμός ήταν αυτός που συμβάδιζε με την πρόοδο, δηλαδή που διεύρυνε παρά περιόριζε την κλίμακα πάνω στην οποία λειτουργούσαν οι ανθρώπινες οικονομίες, κοινωνίες και πολιτισμοί, ποια θα μπορούσε να είναι η άμυνα των μικρών λαών, των μικρών γλωσσών και παραδόσεων στη συντριπτική πλειοψηφία των παραδόσεων παρά μία έκφραση συντηρητικής αντίστασης στην αναπόφευκτη προέλαση της ιστορίας;’.¹⁴

Για να απαντηθεί, αυτή η ανακύψασα ερώτηση, πρέπει να ληφθεί υπόψη, ότι αναπόδραστα και οι μικροί λαοί υπάρχουν στην Ιστορία και μέσα στις ιστορικές και εθνογενετικές τους διαδικασίες βρίσκουν ζωτικό χώρο εξάπλωσης του εθνικού τους φαντασιακού και περιεχομένου, πράγμα έκδηλο και στην περίπτωση της παρούσας εργασίας, μιας και, όπως από τον ίδιο συγγραφέα υπενθυμίζεται, για τους μικρούς λαούς έφθασε ο όρος έθνος και εθνικισμός να έχει μία μόνιμη αρνητική χροιά, αφού είναι ιστορικά πασιδήλο το παράδειγμα της βαλκανοποίησης, δηλαδή ‘ο τεμαχισμός σε μικρά κρατίδια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας’.¹⁵

Περαιτέρω, ως έθνος, ορίζεται, για τον A. Hastings, μία ομάδα που από εθνότητα ή εθνολογική συλλογικότητα φέρει ιστορικά ένα είδος ιδιαίτερης μυθολογίας και λογοτεχνίας, έχοντας μία συγκεκριμένη και ιδιαίτερη πολιτιστική ταυτότητα και γλώσσα, η οποία μάλιστα έχει αυτοσυνειδησία αυτής της ιδιαιτερότητάς της και φθάνει σε σημείο -μέσα στην ιστορική εξέλιξη και διαδρομή- να έχει ένα χαρακτήρα κρατικό, ένας κρατικός χαρακτήρας, που οπωσδήποτε αντανακλά την ταυτότητα του λαού, που εμπεριέχεται στο κράτος. Τούτο το τελευταίο, αν και δεν παραβλέπεται, ότι υπάρχουν κρατικές υποστάσεις, που εμπερικλείουν και άλλες εθνότητες πέραν της κυριαρχούσας, αναγνωρίζει, ότι κάθε έθνος ως κρατικό μόρφωμα πλέον έχει μία πολιτική θεωρία και πρακτική.¹⁶

Προς συμπλήρωση ή επεξήγηση των παραπάνω, αναφέρεται, ότι ο όρος *εθνική ομάδα* είναι αρκετά ευρύς και χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια ομάδα ανθρώπων οι οποίοι διαχωρίζουν εαυτούς από άλλες ομάδες με τις οποίες βρίσκονται σε επαφή ή και συνύπαρξη. Τα κριτήρια για αυτό το διαχωρισμό μπορεί να είναι φυλετικά, γλωσσικά, θρησκευτικά ή πολιτιστικά εν γένει. Έτσι, επειδή η έννοια της

¹⁴E. Hobsbawm, *ο. π.*, 65.

¹⁵E. Hobsbawm, *ο. π.*, 51.

¹⁶Βλ., περισσότερο, A. Hastings, *The Construction of Nationhood, Ethnicity, religion and Nationalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, 2-4.

εθνικής ομάδας συνδυάζει κοινωνικά και πολιτιστικά κριτήρια, η έννοια της εθνικότητας εστιάζει στην αλληλεπίδραση των πολιτιστικών και κοινωνικών διαδικασιών για τον καθορισμό της ταυτότητας κάθε ομαδοποίησης.¹⁷ Σε μία πρώτη ανθρωπολογική ανάγνωση, χωρίς κι αυτή η ανάγνωση να επισημοποιείται ως ρυθμιστική αρχή, η ανθρωπολογική περιγραφή του έθνους κατανοεί στην εθνική ομάδα ένα σύνολο χαρακτηριστικών, αφού ο πληθυσμός της είναι εν πολλοίς βιολογικά αυτοδιαιωσιζόμενος, μοιράζεται στοιχειώδεις πολιτιστικές αξίες, που γίνονται αντιληπτές σε φανερή ενότητα με πολιτιστικά σχήματα, καθορίζει ένα πεδίο επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης και παρέχει την ιδιότητα του μέλους που αναγνωρίζεται από τους 'άλλους' και αναγνωρίζει εαυτόν ως ανήκον σε μία κατηγορία διαχωρίσιμη από άλλες κατηγορίες της ίδιας τάξης.¹⁸

Σε αυτό το σημείο εισχωρεί μία φιλοσοφική προσέγγιση για την καλύτερη κατανόηση του όρου *έθνος* και *εθνική κοινότητα* από τη μεριά της ανθρωπολογίας αλλά και της φιλοσοφίας της ιστορίας. Το έθνος, εν προκειμένω, φθάνει να λογίζεται ως μια φαντασιακή κοινότητα. Πιο συγκεκριμένα, ο B. Anderson προτείνει τελικά έναν άλλο ορισμό του έθνους ως μιας φαντασιακής πολιτικής κοινότητας σε αντίθεση με τη θεώρηση περί πραγματικής κοινότητας, όπως προτείνεται ιστορικά προηγουμένως E. Gellner. Είναι φαντασιακή κυρίως για δύο λόγους. Πρώτον, γιατί τα μέλη και του μικρότερου ακόμα έθνους δε θα γνωρίσουν ποτέ το ένα το άλλο, και δεύτερον, γιατί ανεξάρτητα από την υπαρκτή ανισότητα και εκμετάλλευση μεταξύ των μελών του, το έθνος θεωρείται πάντα ως μια βαθειά, οριζόντια συντροφικότητα. Τελικά, είναι αυτή η αδελφότητα που κάνει δυνατό κατά τους δύο τελευταίους αιώνες να είναι τόσα εκατομμύρια άνθρωποι έτοιμα να πεθάνουν για τέτοιες περιορισμένες φαντασιώσεις. Περιορισμένες ακόμα και με τη στενή έννοια, αφού και τα μεγαλύτερα ακόμα έθνη έχουν σύνορα πέρα από τα οποία υπάρχουν άλλα έθνη. Οι πραγματικές κοινότητες, από την άλλη μεριά, του Gellner αντιπαρατίθενται στα έθνη με την έννοια, ότι όλες οι κοινότητες, μεγαλύτερες από αρχέγονα χωριά με την πρόσωπο προς πρόσωπο επαφή, είναι φαντασιακές. Συνεπώς, τα έθνη, όπως και οι εθνικές ομάδες, είναι φαντασιακές κοινότητες επειδή δεν επενδύονται με εκείνα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις 'αληθινές', 'πραγματικές' κοινότητες.

¹⁷ Δ. Μιχαήλ, *Έθνος, Εθνικισμός και Εθνική Συνείδηση, Μία ανθρωπολογική προσέγγιση*, Λεβιάθαν, Αθήνα, 1997, 11.

¹⁸ Βλ., Δ. Μιχαήλ, *ο. π.*, 12.

Σύμφωνα με τον B. Anderson, αυτή η φαντασιακή κοινότητα εμφανίστηκε ιστορικά όταν τρεις βασικές πολιτιστικές έννοιες άρχισαν να φθίνουν στα μυαλά των ανθρώπων. Η πρώτη ήταν η ιδέα ότι οι γραπτές γλώσσες μπορούσαν να προσεγγίσουν οντολογικές αλήθειες. Η δεύτερη ήταν ότι η οργάνωση υπό την κυριαρχία κεντρικών μοναρχών ήταν φυσική και ότι αυτοί κυβερνούσαν με κάποια μορφή εκ Θεού ή κοσμολογικής εντολής. Η τρίτη ήταν ο μη διαχωρισμός κοσμολογίας και ιστορίας, που σήμαινε πως ο κόσμος και ο άνθρωπος ήταν ουσιαστικά ταυτόσημοι. Η παρακμή αυτών των βεβαιοτήτων (αρχικά στη Δυτική Ευρώπη) οδήγησε στην αναζήτηση ενός νέου τρόπου σύζευξης της αδελφότητας, της εξουσίας και του χρόνου με κάποιο νόημα και, έτσι, ένας αυξανόμενος αριθμός ανθρώπων άρχισε να συνδέει τους εαυτούς με άλλους, προφανώς νέους, τρόπους. Έτσι, οι φαντασιακές κοινότητες των εθνών αντικατέστησαν τις θρησκευτικές κοινότητες και τα δυναστικά βασίλεια και έδωσαν το έναυσμα σε μια περίοδο αλλαγών όσον αφορά στην κατανόηση του κόσμου. Με αυτό τον τρόπο, το έθνος κατανοείται ως κοινωνιολογικός οργανισμός και ως συμπαγής κοινότητα ταυτόχρονα. Κοινωνιολογικός οργανισμός με την έννοια, ότι κάθε μέλος ενός έθνους έχει απόλυτη εμπιστοσύνη στη συντροφικότητα των υπολοίπων μελών και σταθερή ταυτόχρονη δράση, και συμπαγής οντότητα με την έννοια ότι κινείται διαμέσου της ιστορίας.¹⁹

Όλα τα παραπάνω θεωρούνται αναγκαίες εισαγωγικές σημειώσεις, ώστε να καταδειχθεί το επιστημολογικό υπόβαθρο με το οποίο ερμηνεύεται η ελληνική επαναστατική κίνηση του 1821 ως μία αφύπνιση μίας εθνικής ταυτότητας τα χρόνια, που διαδέχονται το Διαφωτισμό και τη Γαλλική Επανάσταση, δηλαδή τα χρόνια, που εισάγεται η μοντερνικότητα ως φάση της ιστορίας των ανθρωπίνων ιδεών και κινήσεων πολιτικών.

¹⁹ Πρβλ., τον τρόπο, που κατανοεί τη σχετική βιβλιογραφία και τις θεωρίες περί έθνους ως φαντασιακή κοινότητα η Δόμνα Μιχαήλ., στο, Δ. Μιχαήλ, *ο. π.*, 17-19. Επίσης, για τη σχετική ανάλυση και διδασκαλία της θέσης περί φαντασιακής κοινότητας, βλ., συγκεκριμένα, Μ. Άντερσον, *Φαντασιακές Κοινότητες, Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, (μτφ., Π. Χαντζαρούλα), Νεφέλη-Ιστορία, Αθήνα, 1997, 16 κ. εξ.

2. Η αφύπνιση και τελική απόληξη της εθνικής ταυτότητας των Νεοελλήνων

2.1 Ανάγνωση της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων κατά τον προεπαναστατικό Νεοελληνικό Διαφωτισμό

Επί του παρόντος, θα ήταν δέον να παρουσιασθεί σχηματικά ο τρόπος με τον οποίο η ελληνική εθνική ταυτότητα αφυπνίζεται δημιουργώντας έτσι μία συλλογική δράση, η οποία καταλήγει στην πολιτική κίνηση της εναντίωσης του Οθωμανικού ζυγού και βέβαια, στη δημιουργία του ανεξάρτητου νεοελληνικού κράτους.

Δεν πρέπει να λησμονείται, ότι με την κατάλυση της Κωνσταντινουπόλεως, ο ελληνόφωνος και ορθόδοξος κόσμος της ευρύτερης περιοχής της πάλαι ποτέ Ρωμανίας/Βυζαντινής αυτοκρατορίας αλλάζει πολιτική επιστασία, ομιλώντας με ήπιους όρους, χάνοντας έτσι την πολιτική και κοινωνική του συνοχή ως κυρίαρχο πολιτιστικό παράδειγμα εντός μίας κρατικής υπόστασης. Κατά αυτόν τον τρόπο, υπό την προτροπή και πολιτική εποπτεία του Σουλτάνου φθάνει το Οικουμενικό Πατριαρχείο να αναδεικνύεται σε προστάτη και αρωγό της ορθόδοξης χριστιανικής πληθυσμιακής μερίδας, που εγκαταβεί στα γεωγραφικά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Όπως θα ήταν επιστημολογικά προτιμότερο να ειπωθεί, η Εκκλησία έπαιξε έναν πολιτικό παρά εθνικό ρόλο την περίοδο εκείνη, επηρεάζοντας και συγκεντρώνοντας τους υπόδουλους πληθυσμούς κάτω από την δικαιοδοσία της, όντας για αυτούς ένα *σημείο αναφοράς*. Πράγματι, η διάδοχη της βυζαντινής περιόδου κατάσταση βρήκε μεγάλο μέρος του πληθυσμού των κατακτηθέντων εδαφών να συνεχίζει να θεωρεί το Οικουμενικό Πατριαρχείο ως ένα φορέα επιρροής/αναφοράς. Τούτο δεν πέρασε απαρατήρητο από τον Πορθητή με την πολιτική βούληση του οποίου, υποστηρίζει ο Δ. Αποστολόπουλος, ανασυστάθηκε ως θεσμός και του επετράπη πολιτικός ρόλος, πράγμα που δηλοί και την επιθυμία του Πατριαρχείου, ορίζοντας με αυτόν τον τρόπο ένας είδος συνύπαρξης με τις πολιτικές και κοινωνικές παραμέτρους ανάμεσα στον υπόδουλο λαό και τους πληθυσμούς-κατακτητές.²⁰ Όντας γνωστά τα περί προνομίων και εκτός προβληματικής της

²⁰ Βλ., Δ. Αποστολόπουλος, *Οι ιδεολογικοί προσανατολισμοί του Οικουμενικού Πατριαρχείου μετά την Άλωση*, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα, 1995, 17-18.

παρούσης εργασίας τα ιστορικά διαδικαστικά, αναφέρεται ότι μια τέτοια προοπτική άνοιξε για το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως το δρόμο για τη μέριμνα, πολιτική επιρροή και θρησκευτική κατήχηση στους πληθυσμούς των κατακτηθέντων περιοχών που δεν εξισλαμίσθηκαν, παραμένοντας, εν πρώτοις τουλάχιστον, πιστοί της βυζαντινής θρησκευτικής εθιμοτυπίας. Μια τέτοια διαδικασία κράτησε σε συνοχή²¹ τους πληθυσμούς της κατακτηθείσας αυτοκρατορίας, μέσα από τις πολιτικού χαρακτήρα πρωτοβουλίες της Εκκλησίας.

Τούτη η συνοχή βέβαια έρχεται ως 'προέκταση της αποδοχής από τη μεριά του Οικουμενικού Πατριαρχείου του ρόλου του ως εναγκαλιστικού των υπόδουλων χριστιανών, παραμένοντας σε μία αταλάντευτα υπερεθνική πολιτική, αντίθετη σε κάθε εθνοκεντρισμό, συμπεριλαμβανομένου και του ελληνικού'.²² Μάλιστα, το προηγούμενο συμπέρασμα αναφέρεται, καθώς οι ελληνικοί/ελληνόφωνοι πληθυσμοί αποτελούσαν την πλειονότητα και το δυναμικότερο στοιχείο της αυτοκρατορίας πέραν των Οθωμανών, ενώ η προσέγγιση του Οικουμενικού Πατριαρχείου μέσα από την πρόδηλη ελληνική του παιδεία, έφτασε να περικλείει και να επηρεάζει όλους τους αλλόγλωσσους, υπόδουλους χριστιανούς λαούς. Μάλιστα, τούτο είναι αποδεκτό ακόμη και από την Οθωμανική προοπτική της ιστορίας της περιόδου, η οποία ομιλώντας για χριστιανούς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, συνήθως αναφέρεται στους Έλληνες. Βέβαια, προϊόντος του χρόνου, η άνοδος των κατά τόπους εθνικισμών αποδυνάμωσε τη συγκεντρωτική και κεντρομόλο δύναμη συνοχής της επιστασίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου, όπως επιγραμματικά το διατυπώνει ο Π. Κιτρομηλίδης.²³

Για την αφύπνιση του Νεοελληνικού εθνικισμού, πρέπει να ληφθεί υπόψη, ότι κάποια στιγμή με την περιπλάνηση των διανοητικών σχημάτων και ιδεών περί έθνος στη Βαλκανική χερσόνησο, περί τα τέλη του 18^{ου} και αρχές του 19^{ου} αιώνα, η οικουμενικότητα του ορθόδοξου μιλλέτ, όπως καλούνταν από την οθωμανική διοίκηση οι ορθόδοξοι πληθυσμοί, άρχισε να διασπάται και να εμφανίζονται σιγά-σιγά *νοερές ταυτότητες*, οι οποίες αφύπνισαν συλλογικότητες και ομάδες ή ανθρώπους προς το αίσθημα του *ανήκειν* και του *συλλογικώς ιστορικώς αυτοπροβάλλεσθαι* μέσα

²¹ Η γνώμη προέρχεται από, Ι. Κ. Χασιώτης, *Μεταξύ Οθωμανικής κυριαρχίας και Ευρωπαϊκής πρόκλησης, Ο ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2001, 18.

²²Ο. π., 83.

²³P. Kitromilides, *Orthodoxy and Nationalism*, στο, J. Hutchinson and A. Smith, *Ethnicity*, Oxford Readers, Oxford University Press, Oxford and New York, 1996, 203-208.

από μία συγκεκριμένη εθνική ταυτότητα. Κάτι τέτοιο έγινε, βέβαια, και με τους ελληνόφωνους-ορθόδοξους πληθυσμούς, κάτω από ορατούς ιστορικούς κλυδωνισμούς και σχετικές αποκλίσεις από μία συγκεκριμένη εξακρίβωση της ταυτότητας, μία διαδικασία, η οποία περιγράφεται ως ‘τεκμηριωμένη μετάβαση από την οικουμενική κοινότητα της βαλκανικής Ορθοδοξίας και των θρησκευτικά προσδιορισμένων μιλλέτ στο ακόμα ατελή, αδιαμόρφωτο και αβέβαιο κόσμο των σύγχρονων γλωσσικών εθνών’.²⁴ Έτσι, ξεκινάει, μία βιβλιογραφική παραγωγή και διακίνηση ιδεών στα ελληνικά γράμματα, γνωστή πλέον ως νεοελληνικός Διαφωτισμός, η οποία προικοδότησε την αφύπνιση ενός εθνοτικού προσδιορισμού και τελικά έναν εθνικισμό, ως μία κίνηση προς πολιτική αυτοτέλεια και ανεξαρτησία, η οποία -εν πολλοίς- έχει τη βάση της στην παραγωγή αυτής της νέας ηθογραφίας. Η έννοια, λοιπόν, ενός νεοελληνικού έθνους, το οποίο προσδιορίζεται καταρχάς από τη νεοελληνική γλώσσα, όπως καθαρά διαγράφεται στα κείμενα του Δ. Καταρτζή, για παράδειγμα μέσα από την κατανόηση του Π. Κιτρομηλίδη, και μετέπειτα, από το ορθόδοξο θρήσκευμα έρχεται να ενυλώσει νοερά μία νέα πολιτική ταυτότητα και έναν εθνοτικό προσδιορισμό για μία μεγάλη μερίδα των πολιτών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οποίοι αβίαστα, ειλικρινά και έλλογα, ένιωσαν το αίσθημα του ανήκειν σε αυτή την εθνική ταυτότητα.²⁵ Αυτό το αίσθημα οδήγησε πλέον τους συνενωμένους αυτούς πληθυσμούς στο εγχείρημα της αυτοδιάθεσης, μιας και έπρεπε η διαμορφωθείσα εθνική συνείδηση, με τους όρους της εποχής, να βρει το δρόμο της ως πολιτική πρόταση και κίνηση προς τη δημιουργία μίας κρατικής υπόστασης, η οποία θα αναδείκνυε την εθνική ταυτότητα των Νεοελλήνων σε ανεξάρτητη πολιτική ύπαρξη και σε μία δυνατότητα αυτό-έκφρασης αυτής της ύπαρξης.²⁶

Κάτι τέτοιο, βέβαια, οδήγησε στην Ελληνική Επανάσταση του 1821, η οποία θεωρείται ως ένα γεγονός, το οποίο απόληξε την εθνογενετική διαδικασία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, σηματοδοτώντας κατά αυτόν τον τρόπο τη δυνατότητα του ανεξάρτητου κράτους των Ελλήνων στους μοντέρνους χρόνους.

²⁴ Η παραπάνω θεώρηση και κατανόηση έχει ως σημείο εκκίνησης, Π. Κιτρομηλίδης, «*Νοερές κοινότητες*» και οι *απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια*, στο, Θ. Βερεμής, (επιμ), *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα, 1999, 53-131.

²⁵ Π. Κιτρομηλίδης, *ο. π.*, 59 κ. εξ.

²⁶ Πρβλ., τη θεώρηση, Π. Κιτρομηλίδης, *ο. π.*, 74-75.

2.2 Η Ελληνική Επανάσταση ως εμπόλεμη ιστορική αποτύπωση της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων

Είναι σχετικά γνωστά τα γεγονότα, τα οποία εμπεριέχονται στην Επανάσταση του 1821 και η επί του παρόντος διήγησή τους α) εκτρέπει το σκοπό της παρούσας εργασίας ή β) θα πλατιάσει το περιεχόμενό της, πράγμα ασύμφορο για τη θεματική και τον τελικό επιστημονικό της στόχο. Αυτό που προέχει επί του παρόντος, σε συνάφεια με τα ως άνω εισαγωγικά σχόλια, είναι η κατάδειξη, ότι η επαναστατική κίνηση των εθνοτικά ομοίων και αλληλοσυνδεόμενων Ελλήνων έναντι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το οποίο αν και είναι συναισθηματικά φορτισμένο, θεωρείται προτιμότερο να αποτυπώσει το κλίμα της εποχής, αποτελεί την κορωνίδα της αυτό-έκφρασης της εθνογένεσης των Ελλήνων.

Πράγματι, όπως άλλωστε παρουσιάζει και ο Ι. Κολιόπουλος, η Επανάσταση του 1821, η οποία μπορεί να ειπωθεί ως ένα αντίστοιχο ευρωπαϊκό κίνημα, το οποίο αποτελεί μέρος μίας γενικότερης επαναστατικής κίνησης στην Παλαιά Ήπειρο, η οποία προσμετράται στους αναδύμενους κατά την εποχή εθνικισμούς, μπορεί να χαρακτηριστεί ως ιστορική έκφραση της αυτοσυνειδησίας της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων, μιας και κατά την ιστορικής της ερμηνεία σε αυτήν την κίνηση υπογραμμίζονται α) η προβολή ανεξάρτητης εθνικής υποστάσεως στο απώτερο παρελθόν και η βούληση του έθνους να την ανακτήσει, β) η καταγγελία του παράνομου ξένου κυρίαρχου που κρατούσε δέσμιο το έθνος και γ) η διακήρυξη του έθνους να ιδρύσει ελεύθερη και ευνοούμενη πολιτεία. Αυτά τα στοιχεία αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του εθνικού κινήματος των Ελλήνων και διευκολύνουν την αναζήτηση της αφετηρίας του,²⁷ όπως επίσης, δηλώνουν τα πολιτικά χαρακτηριστικά της επανάστασης του 1821 ως μία ιστορική κίνηση της αποτύπωσης της εθνικής ταυτότητας των Νεοελλήνων εντός του ιστορικού χρόνου. Η εμπόλεμη, βέβαια, δραστηριότητα των Ελλήνων στο πλευρό έτερων λαών σε εναντίωση με τους Οθωμανούς δεικνύει άμεσα την αυτοσυνειδησία της διαφοράς, που ήδη ένιωθαν έναντι του κατακτητή, μόνο στα γεγονότα της ελληνικής επαναστατικής κίνησης, από τον Ιερό Λόχο, την Αραπίτσα στη Νάουσα, την

²⁷ Ι. Κολιόπουλος, *Ιστορία της Ελλάδος από το 1800, Το Έθνος, η Πολιτεία και η Κοινωνία των Ελλήνων*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2000, 46.

εναντίωση στον Αλή Πασά και βέβαια, τα γεγονότα στην Τριπολιτσά και τα Δερβενάκια. Συναριθμούμενα όλα αυτά δένουν μία ερμηνεία της επανάστασης ως ένα εθνικό κίνημα ανθρώπων συνταυτιζόμενων εντός μίας ήδη διαμορφωθείσας εθνικής ταυτότητας, που αναζητά πολιτική διέξοδο αυτοέκφρασης και ανεξάρτητη υπόσταση εντός μίας κρατικής μηχανής, η οποία είναι εθνοτικά διαφορετική και πολιτικά ξέχωρη και απλώνεται γεωγραφικά στα όρια, που για την εποχή εκτείνεται η Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Το εθνικό κίνημα των Ελλήνων έναντι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ως πολιτική δήλωση της εθνικής τους ταυτότητας φέρει τα εξής χαρακτηριστικά, τα οποία δηλώνονται από τον Ι. Κολιόπουλο ως τα κυριότερα συστατικά του στοιχείου: α) η προβολή των Ελλήνων της εποχής ως απογόνων και κληρονόμων των αρχαίων Ελλήνων, β) η ταύτιση των Ελλήνων με τους άλλους Ευρωπαίους και η διάκρισή τους από τους Τούρκους, γ) η καταγγελία της τούρκικης κυριαρχίας ως παράνομης και της τούρκικης εξουσίας ως αυθαίρετης και δ) η προβολή του δικαιώματος των Ελλήνων να διεκδικήσουν την ελευθερία τους από την κυριαρχία και την εξουσία των Τούρκων και να συστήσουν αυτόνομη και ευνομούμενη ελληνική πολιτεία.²⁸ Το αίσιο τέλος της ελληνικής επαναστατικής κίνησης, όπως αυτή πολιτικά προδιαγράφεται όλα εκείνα τα χρόνια, ιδιαίτερα μετά τη Ναυμαχία του Ναυαρίνου το 1827 και βέβαια, με την οριστική δημιουργία του ελληνικού ανεξάρτητου κράτους, έδωσε έναυσμα στους Έλληνες της εποχής να αναρωτηθούν και να προβλέψουν, ποια θα είναι τα χαρακτηριστικά των πολιτών του νέου κράτους, τα οποία, βέβαια, θα αποτελούν και τα κύρια και ιδιώνυμα εκείνα χαρακτηριστικά, που θα χαρακτηρίζουν την εθνική ταυτότητα των επαναστατημένων Ελλήνων και βέβαια, των μετέπειτα, πολιτών του έθνους-κράτους. Έτσι, 'το *Προσωρινό Πολίτευμα της Ελλάδος*, με τον ορισμό του Έλληνα πολίτη φανερώνει και δύο από τα στοιχεία που εθεωρούντο στην αρχή του Αγώνος προσδιοριστικά της ιθαγένειας του Έλληνα, την εντοπιότητα και το θρήσκευμα. Η Εθνοσυνέλευση του Άστρους το 1823 προσέθεσε και το στοιχείο της γλώσσας'.²⁹

Βέβαια, όλα αυτά τα στοιχεία δεν ήταν πλήρως εναγκαλιστικά των συμμετόχων στην εθνική ταυτότητα, των ίδιων των πρωταγωνιστών του Αγώνα και των προσωπικών τους χαρακτηριστικών και βέβαια, δεν εναγκάλιζαν επίσης, το

²⁸ Ι. Κολιόπουλος, *ο. π.*, 48.

²⁹ Ι. Κολιόπουλος, *ο. π.*, 67-68.

σύνολο του πληθυσμού της επικράτειας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, που κατατασσόταν, έστω ‘φαντασιακά’, ώστε να ερμηνεύσουμε τον προαναφερθέντα όρο του Άντερσον, στον πληθυσμό των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κατά αυτόν τον τρόπο, και μέσα στην πανσπερμία λαών, γλωσσών και θρησκευμάτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθιερώνεται σιγά-σιγά και η καταγωγή ως στοιχείο και κριτήριο εγκόλπωσης στην εθνική ταυτότητα.³⁰ Μάλιστα, άλλη μία παρατήρηση του Ι. Κολιόπουλου, που χρίζει επισημάνσεως, είναι η εξής: για συγκεκριμένους πληθυσμούς εντός της πανσπερμίας φυλών και πρωτόλειων συλλογικοτήτων και εθνότητων εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αναζητήθηκε ως κριτήριο εθνικής ταυτότητας και το *φρόνημα* του καθενός πολίτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στοιχείο, το οποίο ουσιαστικά έδειχνε προς τα που κλίνει η συνείδηση του καθενός και βέβαια, καταδεικνύει και την έννοια της εθνικής ταυτότητας ως συνειδητή πολιτική επιλογή, για τον άνθρωπο της προς εξέταση εποχής.³¹

Δεν πρέπει να παραβλέπεται, ότι παράλληλα με την εμπόλεμη κατάσταση των Ελλήνων αλλά και τις μετέπειτα αγωνίες προς επιβίωση και επέκταση του νεοσύστατου κρατιδίου, το έθνος βρίσκεται σε μία κατάσταση ανακαίνισης, μία δηλαδή εσωτερική αναζήτηση της ίδιας του της ταυτότητας, της γεωγραφικής θέσης και των θεμελιωδών χαρακτηριστικών του.³² Η επικράτεια του Αγώνα, όσο κι αν όριζε εκ των πραγμάτων μία γεωγραφική περιοχή, η οποία δήλωνε εμπόλεμα, δηλαδή πολιτικά την εθνική της αντίθεση στον εθνικά άλλον Οθωμανό, δεν ήταν εκ των πραγμάτων το σημείο εκείνο, που όριζε ή περιόριζε την πληθυσμιακή αντιπροσώπευση της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων. Οι Έλληνες της εποχής ήταν διάσπαρτοι σε όλη την επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και βέβαια, το νεοσυσταθέν κράτος αντιπροσώπευε μονάχα ένα μικρό κομμάτι της πληθυσμιακής συνοχής της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων ή αλλιώς, υπήρξε μία πρώτη πολιτική κοιτίδα της ανεξάρτητης πλέον εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων. Ζητήματα παρόμοιας φύσης, περί του είδους και των χαρακτηριστικών των συμμετεχόντων στον Αγώνα ως Ελλήνων, δηλαδή ως συμμετεχόντων σε μία κοινή εθνική ταυτότητα, απασχόλησαν τους Έλληνες, που συμμετείχαν στην Επανάσταση του 1821, όπως επίσης και ζητήματα περί του που απολήγει γεωγραφικά η Ελλάδα ως μία κρατική

³⁰ Ι. Κολιόπουλος, *ο. π.*, 73.

³¹ Ι. Κολιόπουλος, *ο. π.*, 74.

³² Ερμηνεύεται ο προβληματισμός για το τι τελικά είναι ‘η Ελλάς των Ελλήνων’. Βλ., περισσότερα, *ο. π.*, 80 κ. εξ.

υπόσταση πλέον, η οποία εμπερικλείει την πολιτικά και κρατικά ελεύθερη εθνότητα των Ελλήνων.³³

2.3 Το νεοελληνικό κράτος ως το δείγμα ύπαρξης της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων

Σκιαγραφείται πιο πάνω, ότι το ελληνικό κράτος υπήρξε ένα σημείο εκκίνησης για την πολιτική ανεξαρτησία των Νεοελλήνων, το οποίο όμως τελικά περιλάμβανε μικρό μόνο μέρος του πληθυσμιακού δυναμικού, το οποίο έφερε ή μετείχε της νεοδιαμορφωθείσας και σε συνεχή πρόοδο και μετεξέλιξη εθνικής ταυτότητας, καθώς περιλάμβανε τελικά μόνο μέρος από αυτές τις περιοχές, που τελεσφόρησαν στη διαδικασία εναντίωσης στον Οθωμανό, όταν ‘πήραν τα όπλα’.³⁴

Δεν πρέπει να λησμονείται, παρ’ όλα αυτά, ότι υπάρχει ιστορική συναίσθηση, πράγμα το οποίο αποτελούσε και γενική εντύπωση και πεποίθηση για τους ανθρώπους της εποχής εντός του νεοσύστατου κρατιδίου της Ελλάδας, ότι ένας μεγάλος αριθμός Ελλήνων συνέχιζαν να διαμένουν εκτός της επικράτειας του νεοσυσταθέντος κράτους, πράγμα που με τη σειρά του σημαίνει, ότι το πληθυσμιακό εύρος της ελληνικής εθνικής ταυτότητας δεν είχε απελευθερωθεί πλήρως, δηλαδή δεν είχε κατακτήσει την πολιτική της ελευθερία και ακεραιότητα σε όλη τη πληθυσμιακή και γεωγραφική της επιφάνεια ολόκληρη η κοινότητα των Ελλήνων. Εκ των πραγμάτων, συνάγεται, ότι το δημιουργηθέν ελληνικό κράτος αποτελούσε μερική μονάχα κρατική και πολιτική αντιπροσώπευση των συμμετεχόντων στην εθνική ταυτότητα, μιας και εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συνέχιζαν να διαβιούν συγκεκριμένοι πληθυσμιακοί θύλακες, οι οποίοι θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν, όπως για παράδειγμα αναφέρει ο Ι. Κολιόπουλος, ως μία ‘πέραν Ελλάς’. Αυτή η πέραν Ελλάς αποζητούσε μία πολιτική ολοκλήρωση η ίδια, ως μία συνειδητή επιλογή των ίδιων των συμμετεχόντων στην εθνική ταυτότητα, όπως δείχνουν τα πολιτικά

³³ Βλ., την ανάλυση, Ι. Κολιόπουλος, *ο. π.*, 80-108.

³⁴ Πρβλ., το νόημα, Α. Πολίτης, *Ρομαντικά Χρόνια, Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας 14, Ε. Μ. Ν. Ε.-Μνήμων, Αθήνα, 2009, 23. Δεν πρέπει να λησμονείται, ότι εντός του νεοσύστατου κράτους, όπως αναφέρει ο Α. Πολίτης, δημιουργείται εν τέλει η κρυστάλλωση μία *εθνικής συνείδησης*, αναφορά στην καταγωγή των πολιτών του νεοσυσταθέντος κρατιδίου, Α. Πολίτης, *ο. π.*, 30-35.

γεγονότα και η εμπόλεμη κατά καιρούς κατάστασή τους σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου}. Πόσο μάλλον, που υπήρχε η γενικότερη πεποίθηση από τα χρόνια του Αγώνα περί της αναγκαιότητας μίας εθνικής ολοκλήρωσης, όπως χαρακτηρίστηκε αργότερα η απελευθέρωση των αλύτρωτων ιστορικών ελληνικών χωρών. Πιο συγκεκριμένα, 'η ιστορία, τα σωζόμενα αρχαία μνημεία, οι αρχαιογνώστες περιηγητές και γεωγράφοι και η παλαιά, (δηλαδή η αρχαία) γεωγραφία προσδιόριζαν την Ελλάδα, η οποία δεν είχε ακόμη ελευθερωθεί στο σύνολο της, αλλά επρόκειτο να ελευθερωθεί από τους γενναίους μαχητές της. Δεν ήταν η γλώσσα των κατοίκων το καθοριστικό στοιχείο της ταυτότητάς τους και κατ' επέκταση αυτής των τόπων κατοικίας τους αλλά η ιστορία και η αρχαία γεωγραφία, καθώς και τα σωζόμενα αρχαία μνημεία στους τόπους αυτούς'.³⁵

Ακόμη, όμως, και κάτω από αυτή την οπτική της εδαφικής προέκτασης δεν πρέπει να λησμονείται, το εξής στοιχείο, που προσδιορίζει τη γεωπολιτική θέση και τον αντίκτυπο, που είχε η Ελληνική Επανάσταση και η δημιουργία του ελληνικού ανεξάρτητου κράτους στο επίπεδο των διεθνών σχέσεων της εποχής και η αλλαγή στάσης των μεγάλων ευρωπαϊκών Δυνάμεων απέναντι στο ελληνικό ζήτημα. Πιο συγκεκριμένα, 'ενώ στη διάρκεια του αγώνα η στάση τους ήταν ουδέτερη αρχικά, ευμενής αργότερα και σαφώς φιλική προς το τέλος του –να μη ξεχνάμε πως η επανάσταση εκράτησε χάρη στα περίφημα δάνεια, τη ναυμαχία του Ναβαρίνου, την εκστρατεία του Μαιζόν και τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο- και ενώ η δική τους πίεση ανάγκασε το σουλτάνο να αποδεχθεί την ίδρυση ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, οι μεγάλες Δυνάμεις δεν παραδέχθηκαν να ασκήσει η ελεύθερη Ελλάδα αλυτρωτική πολιτική. Οι Έλληνες μπορεί βέβαια να είδαν τη δημιουργία του κράτους ως την απαρχή της διαδικασίας, αντίθετα, όμως, οι μεγάλες Δυνάμεις προώθησαν τη δημιουργία του προκειμένου να αποκατασταθεί η ταραγμένη από την Επανάσταση ισορροπία της ανατολικής Μεσογείου'.³⁶

Το βασικότερο στοιχείο κατανόησης της εμπράγματης πολιτικής αποτύπωσης της εθνικής ταυτότητας και κατ' επέκταση, της ενότητας, φαντασιακής ή πραγματικής των Ελλήνων, εντός ή εκτός του νεοσύστατου κράτους πρέπει να

³⁵ Βλ., για τη στοιχειοθέτηση των πορισμάτων της παραπάνω παραγράφου, Ι. Κολιόπουλος, *Η «Πέραν» Ελλάς και οι «Άλλοι Έλληνες»: το σύγχρονο ελληνικό έθνος και οι ετερόγλωσσοι σύννοικοι χριστιανοί (1800-1912)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2003, 117.

³⁶ Πρβλ., το νόημα, Α. Πολίτης, *Ρομαντικά Χρόνια, Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας 14, Ε. Μ. Ν. Ε.-Μνήμων, Αθήνα, 2009, 27-28.

αναζητηθεί στον τρόπο, που οι ανεξάρτητοι πλέον Έλληνες αντιλαμβάνονταν τον εαυτό τους. Πιο συγκεκριμένα, για να ενισχυθεί η συνοχή της εθνικής ταυτότητας ως ιδέας και της κοινότητας, που τη φέρει ως προβολή στον ιστορικό χρόνο και ως πολιτική πράξη κάποια στιγμή ανακύπτει το γεωπολιτικό ερώτημα αν η Ελλάδα ‘είναι Ανατολή ή Δύση;’³⁷ Προς απάντηση του παρόντος ερωτήματος κατανοείται εν πρώτοις ο τρόπος συμπεριφοράς, το ήθος και η κοσμοαντίληψη των Ελλήνων και κατά πόσο αυτά συνέπιπταν στην πραγματικότητα με τα αντίστοιχα μοντέλα ύπαρξης και κοινωνικής ζωής των Ευρωπαίων ή των κατοίκων της Ανατολής, ουσιαστικά των Οθωμανών, που για χρόνια οι Έλληνες συμβίωναν έστω αναγκαστικά και συναλλασσόταν μαζί τους. Σε κάθε περίπτωση, το ερώτημα ήταν βαθύτερο και εξετάζε, τομείς όπως η διαδικασία εκκοσμίκευσης του κράτους, τη θρησκεία και το ρόλο της στο τύπο ύπαρξης του πολίτη εντός του κράτους, τη συμπεριφορά του πολίτη στο οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο εντός της κρατικής υπόστασης, καθώς και έτερα συγγενή στοιχεία, που συγκροτούν την ταυτότητα ενός έθνους εκείνη την περίοδο. Περιττεύει να ειπωθεί, ότι το ερώτημα κατά καιρούς βασανίζει την πολιτική και φιλοσοφική σκέψη των Ελλήνων στην δύο αιώνων περίπου ιστορία του ανεξάρτητου κράτους.

Για τον Α. Πολίτη, το ερώτημα είναι αδιανόητο πριν το 1830, μιας και η ελληνική σκέψη τότε ήταν στραμμένη στη Δύση,³⁸ μιας και εκ της Δύσεως προέρχεται η διαφωτιστική σπίθα, που αναπτέρωσε την ελληνική σκέψη γινόμενη μαγιά για την έναρξη και επιτυχή κατάληξη της Επανάστασης του 1821. Περί το 1850, όμως, έχει δημιουργηθεί μία καινούργια ισορροπία, καθώς η Ανατολή είναι για πολλούς σημαντικότερη από τη Δύση. Το σύνθημα ‘η Ανατολή δια της Ανατολής’ έχει ριχτεί, η αναβίωση του Βυζαντίου ενισχύει την ανατολική υφή του Ελληνισμού.³⁹ Μάλιστα, συνεχίζει να ερμηνεύει ο Α. Πολίτης ‘για να ονομάσεις την Ελλάδα και τα Βαλκάνια γενικότερα ‘ανατολή’ σημαίνει πως η σκοπιά σου είναι ‘δυτική’, πως την κοιτάζεις από τη μεριά της Ευρώπης, μία λεπτομέρεια που διαφεύγει ακόμη και σήμερα από τους αναμοχλεύοντες το παραπάνω δίπολο.’⁴⁰

³⁷ Πρβλ., την ερμηνεία, Α. Πολίτης, *ο. π.*, 90 κ. εξ.

³⁸ Α. Πολίτης, *ο. π.*, 90.

³⁹ Α. Πολίτης, *ο. π.*, 91.

⁴⁰ Α. Πολίτης, *ο. π.*, 92.

Περαιτέρω, και αφού αποπειράθηκε μέσα στη συζήτηση να κατανοηθεί η στασιμότητα που επέφερε ο Οθωμανικός ζυγός, η γεωγραφική θέση του κράτους άλλα και των ακόμη υποδούλων μελών της εθνικής ταυτότητας, η προέλευση και η θέση του Βυζαντίου στον γενικότερο Ευρωπαϊκό πολιτισμό κατανοείται ότι, η Ευρώπη στάθηκε αδύνατο να κερδηθεί ως μία γεωπολιτική στόχευση του νεοσύστατου κράτους. Ακόμη περισσότερο, αυτά ακριβώς τα χρόνια η απόσταση μεταξύ Ελλάδας και Ευρώπης στο επίπεδο του πολιτιστικού παραδείγματος και της σύνολης μορφής και συμπεριφοράς της κρατικής υπόστασης μεγάλωνε και το χειρότερο, πολλά ευρωπαϊκά κράτη έδειχναν πια εχθρική στάση. Μέσα σε αυτή τη σκληρή πραγματικότητα, χρειαζόταν μία αντισταθμιστική θεωρία, μία θεωρία που θα κάλυπτε τις εγγενείς αδυναμίες με μίαν επίφαση διαφορετικότητας, της ιδιαιτερότητας, της ιδιοσυστασίας, δήθεν, του νέου ελληνισμού. Μια θεωρία που διέστελλε, προσεκτικά στο φραστικό επίπεδο την Ασία από την Ανατολή, προκειμένου να μπορέσει να γεννηθεί ένα καινούργιο περιεχόμενο, θετικά φορτισμένο, για τον όρο Ανατολή'.⁴¹

Έτσι, διαμορφώνεται σιγά-σιγά η τρίσημη σημασία του εθνικού όρου *Ελλάς* και *Έλλην*, όπου επικρατεί το περιεχόμενο της εθνικής ταυτότητας να ορίζεται μέσα από μία τεχνητά και φιλολογικά αποτυπούμενη συνέχεια από την Αρχαία Ελλάδα στο Βυζάντιο και από κει, στο νέο, σύγχρονο Ελληνισμό, όπως αφυπνίζεται στα μέσα του 19^{ου} αιώνα.⁴² Βέβαια, μία τέτοια θέση περιεχομένου της εθνικής ταυτότητας έφθασε εντός της κρατικής υπόστασης να αποτελέσει και προγραμματική θέση της πολιτικής ηγεσίας του νεοσύστατου κράτους, πράγμα που εν πολλοίς, εκτός από τον τρόπο που αυτοπροσδιοριζόταν η κοινότητα των πολιτών εθνικά, διαμόρφωνε και την εξωτερική πολιτική της κρατικής οντότητας.

⁴¹ Και συνεχίζει, ο Α. Πολίτης, ειρωνευόμενος λέγοντας, ότι φαίνεται πως στη γέννησή του παρέστηκαν οι Μοίρες και πρόσφεραν στο νεόπλασμα τούτο μακροβιότητα, βιολογική αντοχή και άμετρη προσαρμοστικότητα'. Βλ., περισσότερα, Α. Πολίτης, *ο. π.*, 93-94.

⁴² Για το ιστορικό των συζητήσεων, που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα, του ρόλου του ιστορικού Κ. Παπαρρηγόπουλου στη διαμόρφωση αυτής της φαντασιακής ταυτότητας, καθώς και για το πλαίσιο στο οποίο στηρίχθηκε μία τέτοια γονιμοποίηση της ιστορικής συνέχειας της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, βλ., την ερμηνεία, *ο. π.*, 95 κ. εξ.

B. Μεγάλη Ιδέα

1. Εισαγωγή

Ειπώθηκε παραπάνω σε γενικές γραμμές ο τρόπος διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας των Νεοελλήνων, όπως κατέληξε να επισημοποιείται και ως κεντρική θέση εντός της πολιτικής και πολιτιστικής ζωής του νεοσύστατου κράτους. Πιο συγκεκριμένα, η τρίσημη συνέχεια του Ελληνισμού (Αρχαία Ελλάδα-Βυζάντιο-Νέοι Χρόνοι) εξυπηρετούσε δύο βασικούς πολιτικούς στόχους του νεοσύστατου κρατιδίου α) την ίδια την αναθεωρητική του διάθεση προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αφού το νέο κράτος ένιωθε εκ των πραγμάτων ελλιπές όσο αναφορά τα εδαφικά του σύνορα σε σχέση με το σύνολο των Ελλήνων, που πήραν τα όπλα ενάντια στους Οθωμανούς, οι περιοχές των οποίων παρέμειναν εκτός της γεωγραφικής έκτασης της Ελλάδας. Ειδικότερα, υπήρξαν πληθυσμοί, όπου ενώ συμμετείχαν ενεργά στον Αγώνα και ενώ, σε πολλές τουλάχιστον περιπτώσεις, αποτελούσαν και την εθνικά, θρησκευτικά και γλωσσικά αριθμητική πλειοψηφία συνέχιζαν να διαβιούν κάτω από την Οθωμανική πολιτική διοίκηση, νιώθοντας ως εκ τούτου ένα είδος ασυνέχειας στην πολιτική τους πορεία και μία ανασκευή της κίνησής τους προς αυτοδιάθεση. Έπειτα, β) η τρίσημη αυτή αξιολόγηση της εθνικής ταυτότητας των Νεοελλήνων και της ιστορικής του πορείας ως μία γραμμική συνέχεια, υποβοηθούσε το νεοσύστατο κρατίδιο να εγκολπώσει εθνικά και τους λοιπούς γλωσσικά και θρησκευτικά όμοιους κατοίκους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως επίσης και τους επαμφοτερίζοντες σύνοικους Χριστιανούς, οι οποίοι τελικά κατέληξαν στο τέλος να εγκολπωθούν στο νεοελληνικό κράτος στην τελική του συνοριακή γραμμή μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης.

Πιο συγκεκριμένα, ο τρόπος αυτός της απόδοσης του περιεχομένου της εθνικής ταυτότητας δημιουργούσε ένα είδος συνοχής μεταξύ αυτών που ένιωθαν εθνικά Έλληνες εντός ή εκτός του νεοσύστατου κρατιδίου από το 1832 και έπειτα, ενώ δικαιολογούσε και πολιτικά κάθε εγχείρημα επέκτασης του κρατιδίου μέσα από την εγκόλπωση ολόκληρων γεωγραφικών εκτάσεων, στις οποίες παραδοσιακά λογιζόταν ως ελληνικά εδάφη και στις οποίες κατοικούσαν υπόδουλοι, όπως τους

έβλεπε η πολιτική ελίτ αλλά και η λαϊκή φαντασία, Έλληνες. Δεν άργησε, λοιπόν, να υπάρξει κάποιο πολιτικό σχέδιο επέκτασης των συνόρων προς την εγκόλπωση και απελευθέρωση αυτών των περιοχών και των Ελλήνων κατοίκων της από τη μεριά του νεοσύστατου κράτους, το οποίο έμεινε στην ιστορία ως *Μεγάλη Ιδέα*, ενώ σύμφωνα με τη διηγηματική πορεία της παρούσας εργασίας, καταδεικνύεται, ότι η Μεγάλη Ιδέα ως πολιτικό σχέδιο έχει μία στέρεα βάση, είτε βρίσκεται σε συνεχή αλληλεπίδραση, με την εξέλιξη της διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας των Νεοελλήνων.

2. Η Μεγάλη Ιδέα ως πρόγραμμα εξωτερικής πολιτικής

2.1 Ιδεολογικές και εθνογραφικές παράμετροι της Μεγάλης Ιδέας

Η Ε. Σκοπετέα αναγνωρίζει στη μελέτη της για τη Μεγάλη Ιδέα μία αναπόδραστη παράμετρο που συνέχει τους Έλληνες και την εθνική τους ταυτότητα, το χωρισμό τους σε αυτόχθονες και ετερόχθονες εντός του νεοσύστατου βασιλείου. Πιο συγκεκριμένα, οι πολίτες της νέας κρατικής οντότητας προέρχονταν είτε από τις εμπόλεμες περιοχές, που τελικά εγκολπώθηκαν στο νέο βασίλειο, είτε ήσαν οι ίδιοι Έλληνες και μάλιστα, σε εναντίωση με τους Οθωμανούς κατά τη διάρκεια του Αγώνα, οι οποίοι προέρχονταν από περιοχές, οι οποίες δεν ήταν μέρος της συμπεριληφθείσας γεωγραφικής επικράτειας. Μάλιστα, κατά την παρατήρηση της Ε. Σκοπετέα, η αραιότητα του πληθυσμού του νεοσύστατου βασιλείου έως και επέβαλλε την εισχώρηση και κατοίκηση αυτού του ιδιότυπου μεταναστατευτικού ρεύματος.⁴³ Περαιτέρω, αυτή η μετοίκηση ή μετανάστευση των ομοεθνών, η οποία ήδη διακρίνεται για την εγγενή ποικιλομορφία της, καθώς προσημειώθηκε η ποικίλη προέλευση των κατοίκων του κράτους ως νέα πραγματικότητα, η οποία διαδέχεται την επαναστατική κίνηση φέρνει στην επιφάνεια μία ‘ασάφεια των εθίμων και κάνει δυσδιάκριτες τις κλίσεις και ανάγκες του νέου κράτους’. Τα χαρακτηριστικά του

⁴³ Πρβλ., Ε. Σκοπετέα, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα*, Πόλυτυπο, Αθήνα, 1988, 19-85, (εδώ, 42).

ελλαδικού χώρου, επομένως, ήταν επόμενο να αλλοιωθούν από την αναγκαστική φιλοξενία, αυτών των ετερογενών αν και ελληνικών στοιχείων.⁴⁴

Πρέπει, επί του παρόντος, να σημειωθεί μία ακόμη παράμετρος της συνύπαρξης και συνέργειας των αυτόχθονων και ετερόχθονων κατοίκων του Νέου Βασιλείου. Συνήθως, στους ετερόχθονες κατατάσσονταν εκείνα τα στοιχεία του Ελληνισμού, τα οποία συνέβαλαν α) αρχικά στη διάδοση των δυτικών ιδεών και στην αφύπνιση της προεπαναστατικής Ελλάδας προς απόκτηση της ιδιοσυστασίας και ανεξαρτησίας της ως κράτος και β) και φυσικά, τούτα τα στοιχεία κατείχαν εν πολλοίς της θέση των διανοούμενων και των δρώντων εκείνων πολιτών, οι πράξεις των οποίων είχαν περισσότερη πολιτική επιρροή εντός της νέας πολιτειακής κατάστασης. Η Ε. Σκοπετέα, πιο συγκεκριμένα, αναφέρει ‘οι δυο ομάδες δεν αλληλοαποκλείονταν και οι δυο βασιζόνταν σε μία θεμιτή συνεργασία δρώντων και διανοουμένων. Η διαφορά ήταν ότι στην πρώτη υπήρχε η δυνατότητα της ισότιμης συνύπαρξης των ετεροχθόνων με τους αυτόχθονες. Ενώ στη δεύτερη, η άμεση σχέση των ετεροχθόνων με την Ευρώπη, τους θεσμούς της οποίας βάλθηκε να μιμηθεί το νέο κράτος, τους εξύψωνε από την αρχή σε θέση περιωπής. *Να οργανίσωμεν την διοίκησιν από τους ίδιους τους ντόπιους, των οποίων να γενώμεν ημείς οδηγοί, καθ’ όσον δυνάμεθα* –ήταν η καλή πρόθεση του Α. Μαυροκορδάτου τον Οκτώβριο του 1821. τα πράγματα έδειξαν ότι τηρήθηκε μόνο κατά το δεύτερο σκέλος. Μέχρι το τέλος της Βαυαροκρατίας οι ετερόχθονες βρέθηκαν να μονοπωλούν σχεδόν τη δημοσιούπαλληλία, υπερισχύοντας ολοσχερώς στις ανώτερες βαθμίδες της διοίκησης και κρατικής ιεραρχίας’.⁴⁵

Στο τέλος, η διαμάχη των δύο αυτών ομάδων εντός της ελληνικής επικράτειας, των αυτόχθονων και των ετερόχθονων, ξέσπασε ανοιχτά στην Εθνοσυνέλευση του 1844, αν και οι ρίζες της ήταν παλαιότερες.⁴⁶ Τούτη η χρονιά, βέβαια, παραμένει ορόσημο για την προβληματική της παρούσας εργασίας, μιας και αποτελεί τη χρονιά της διακήρυξης της Μεγάλης Ιδέας, ενός πολιτικού προγράμματος, το οποίο εγκαινίασε πολιτικά ένας ετερόχθων Έλληνας πολίτης της εποχής και βέβαια, συγκεφαλαίωνε όλους τους προβληματισμούς του νέου κρατιδίου προς το μέλλον του ελληνικού κρατιδίου και βέβαια, υπήρξε μία πολιτική πρόταση

⁴⁴ Ε. Σκοπετέα, *ο. π.*, 43-44.

⁴⁵ Ε. Σκοπετέα, *ο. π.*, 49-50.

⁴⁶ Ε. Σκοπετέα, *ο. π.*, 50.

ανάγνωσης της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων, στη βάση της οποίας κινήθηκε όλη η πολιτική κατάσταση της χώρας έως το 1922. Ο πολιτικός εισηγητής της Μεγάλης Ιδέας υπήρξε ο Ι. Κωλέτης, που, πέραν των διχογνωμιών επί του προσώπου του, αναφέρεται από τον Β. Κρεμμύδα για το πρόσωπό του, ότι 'η ρομαντική διάσταση της πολιτικής σκέψης και του πολιτικού λόγου του Ι. Κωλέτη οικοδομήθηκε σταδιακά με κεντρικό άξονα και σημείο αναφοράς την απόλυτη σύνδεση της προόδου και ευδαιμονίας του έθνους με τη στερέωση και της επιτυχίες του θρόνου'.⁴⁷

Όλα τα παραπάνω αναφέρονται, για να επεξηγηθεί, η φύση του ιδεολογικού και εθνογραφικού υποβάθρου, το οποίο τόσο ορατά φαίνεται ακόμη και στο ίδιο το πρόσωπο του εννοηστροπή της Μεγάλης Ιδέας. Ο ίδιος, προερχόμενος από ένα βλαχοχώρι της Ηπείρου, εγκαινιάζει ένα πολιτικό σχέδιο, το οποίο α) εξυπηρετούσε την άμεση ανάγκη ολοκλήρωσης της ατελούς λήξης της Επανάστασης. Ως ατελής αναφέρεται η λήξη της Επανάστασης, μιας και υπήρχε η γενική αίσθηση, ότι δεν ελευθερώθηκε όλη η επικράτεια, όλα εκείνα τα εμπόλεμα μέρη, τα οποία πήραν τα όπλα ενάντια στους Οθωμανούς. Έτσι, δημιουργήθηκε η πολιτική ανάγκη της απελευθέρωσής τους και ενσωμάτωσής τους στο νέο κρατίδιο της σύγχρονης Ελλάδας, μιας και το έργο της εθνικής ολοκλήρωσης με τη μορφή της εδαφικής επέκτασης, έμοιαζε, για τους ίδιους τους Έλληνες, ημιτελής. Περαιτέρω, β) η Μεγάλη Ιδέα μπορεί να αναγνωσθεί ως ένα σχέδιο, που είτε εμπνεύστηκε και σίγουρα βρήκε απήχηση σε αυτόν τον ιδιότυπο συγκερασμό της συνοίκησης αυτοχθόνων, δηλαδή των ανθρώπων, που με τον έναν ή άλλο τρόπο πήραν τα όπλα και κατοικούσαν ελεύθεροι πλέον εντός της ανεξάρτητης κρατικής επικράτειας και ετεροχθόνων, δηλαδή, των ανθρώπων, που με τη σειρά τους στελέχωσαν το νέο κρατίδιο εμπορούμενοι από τις ιδέες της εποχής και στην απόπειρά τους να διαμορφώσουν μία δυτική τυπολογία στον τρόπο λειτουργίας του πολιτεύματος, όντας οι ίδιοι προερχόμενοι από μέρη ανήκοντα ακόμη στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αν και συνειδητά μετέχοντας της ελληνικής εθνικής ταυτότητας.

⁴⁷ Β. Κρεμμύδας, *Ο πολιτικός Ιωάννης Κωλέτης, Τα χρόνια στο Παρίσι*, Τυπωθήτω, Αθήνα, 2006, 4.

2.2 Η πολιτική αποτύπωση της Μεγάλης Ιδέας

Με τον όρο Μεγάλη Ιδέα αναφέρεται κανείς σε εκείνο το πολιτικό και εθνικό ιδεώδες, που διαδόθηκε στον (κοινώς ονομαζόμενο) ελληνικό κόσμο από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και αποτελούσε τον άξονα της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας έως την τρίτη δεκαετία του 20ού αιώνα. Έχει αναφερθεί ήδη, ότι το κύριο μέλημα της Μεγάλης Ιδέας ήταν η διεύρυνση των ελληνικών συνόρων για να περιλάβουν περιοχές με ελληνικούς πληθυσμούς που βρίσκονταν υπό ξένη κυριαρχία. Επί της ουσίας, πρόκειται για αλυτρωτικό Ελληνικό οραματισμό, τον οποίο εμπνεύσθηκε ο Ι. Κωλέτης ως πρώτος συνταγματικός πρωθυπουργός της Ελλάδας στις 14.1.1844. Η Μεγάλη Ιδέα ως πολιτικό όραμα μιλά ουσιαστικά για την ανάκτηση όσο περισσότερων εδαφών θα ήταν δυνατό να ανακτηθούν κατόπιν επεκτατικής πολιτικής προς ανασύσταση της πάλαι ποτέ Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, για την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Με τον καιρό, η πολιτική πρόταση αυτή, μία φράση κατά τη διάρκεια μίας αγόρευσης ουσιαστικά, έγινε κτήμα ολόκληρου του έθνους και έπαιξε ως φαντασιακός οραματισμός καίριο ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις του ελληνικού κράτους.⁴⁸

Προς επεξήγηση του πολιτικού προγράμματος της Μεγάλης Ιδέας, της εθνικής ολοκλήρωσης πρέπει να επισημανθούν ορισμένες παράμετροι. Σύμφωνα, με τον Ι. Κολιόπουλο, 'η Μεγάλη Ιδέα υπήρξε ένα από τα πιο μεγαλόπνοα προγράμματα εθνικής ολοκλήρωσης και αναπτύξεως στη Ν. Βαλκανική: προέβλεπε την απελευθέρωση και την ενσωμάτωση όλων των ιστορικών ελληνικών χωρών, δηλαδή της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας, της Θράκης, των Επτανήσων, των Δωδεκανήσων, της Κρήτης, της Κύπρου, της Μικράς Ασίας και του Πόντου σε μια «Ελληνική Αυτοκρατορία». Παράλληλα και ταυτόχρονα υπήρξε ένα άλλο ελληνικό ρεύμα που συνέδεε την απελευθέρωση των ιστορικών ελληνικών χωρών, το οποίο προϋπήρξε της Μεγάλης Ιδέας. Ήταν ο φωτισμός της Ανατολής διά των φώτων της Δύσεως. Στον φωτισμό αυτό, η Ελλάς θα είχε τον ρόλο του «φάρου» της Δύσεως στην Ανατολή. Η Μεγάλη Ιδέα γεννήθηκε στη διάρκεια της Επανάστασης του 1821,

⁴⁸ Πρβλ., Ε. Σκοπετέα, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα*, Πολύτυπο, Αθήνα, 1988, 257-259. Για μία συνολική εκτίμηση της πορείας της Μεγάλης Ιδέας ως πολιτική πρόταση και ιστορική ενύπωση της επέκτασης του σύγχρονου Ελληνικού κράτους, βλ., περισσότερα, Β. Κρεμμύδας, *Η Μεγάλη Ιδέα, Μεταμορφώσεις ενός εθνικού ιδεολογήματος*, Τυπωθήτω, Αθήνα, 2010, 7-116.

μολονότι πολλά χαρακτηριστικά της κυοφορούνταν πριν από τον Αγώνα. Μάλιστα δε, η ιδέα της επικράτειας του έθνους, υπήρξε σε αντιδιαστολή με αυτή του ελληνικού κράτους προγενέστερη αυτής. Ο Ρήγας στη Χάρτα του, σιωπηρά και υπαινικτικά, προβάλλει την επικράτεια αυτή του έθνους, συμπεριλαμβανομένων όλων των ελληνικών ιστορικών χωρών, καθώς και μερών της ελληνικής Διασποράς και της Β. Βαλκανικής'.⁴⁹ Βέβαια, δεν πρέπει να λησμονείται, ότι ο Ιωάννης Κωλέτης, αυτός που εξήγγειλε στην Εθνοσυνέλευση της 3ης Σεπτεμβρίου τη Μεγάλη Ιδέα, μίλησε ουσιαστικά με θέρμη υπέρ των ετεροχθόνων, κατά τη συζήτηση των σχετικών άρθρων του Συντάγματος, στη συζήτηση για τη διάκριση των αυτοχθόνων από τους ετερόχθονες και τα δικαιώματά τους, το 1844, όπου από εκεί εκκινεί και το σχετικό πολιτικό πρόγραμμα.

Ως βασικά χαρακτηριστικά της Μεγάλης Ιδέας αναγιγνώσκονται τα ακόλουθα: 'τα βασικά χαρακτηριστικά συστατικά στοιχεία της Μεγάλης Ιδέας υπήρξαν ορισμένες περιόδους και συμβάντα που τέμνουν την εξέλιξή της. Τέτοια συμβάντα και χαρακτηριστικά ήσαν τα εξής: πρώτον, οι άτακτοι του Αγώνος και οι πρόσφυγες από τα αλύτρωτα ελληνικά μέρη, οι οποίοι αποτελούσαν τρόπον τινά ένα μοχλό πίεσης προς την κυβέρνηση, ένα είδος λόμπι πανίσχυρου, επειδή επηρέαζαν τον Τύπο της εποχής και ιδιαίτερα διά των επαφών που είχαν εξέχοντα μέλη των προσφύγων και των ατάκτων με ανθρώπους της εξουσίας της Ελλάδος. Άλλο χαρακτηριστικό στοιχείο υπήρξε ο Ρομαντισμός, ο οποίος εξέθρεψε την ιστοριογραφία της εποχής. Ρομαντικά στοιχεία διακρίνουμε ακόμα και στις επιβιώσεις του Διαφωτισμού, στα ζητήματα κυρίως της ελληνικής γλώσσας και παιδείας, κατά την εποχή εκείνη, το πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνας, τις ιδιότητες δηλαδή που είχαν αποκτήσει κυρίως κατά την εποχή του Διαφωτισμού, ως αγαθά που συνέβαλλαν στην τελείωση του ανθρώπου.

Από τότε η ελληνική γλώσσα και η παιδεία που προήγαγε το ελληνικό εκκλησιαστικό και κοινοτικό σχολείο είχαν συγκινήσει τους Έλληνες, τους Δυτικοευρωπαίους αλλά και τους συνοίκους αλλοφώνους λαούς της Ορθόδοξης Οικουμένης: τους Βουλγάρους, τους Νοτιοσλάβους, τους Σέρβους, τους Αλβανούς

⁴⁹ Ι. Κολιόπουλος, *Η Μεγάλη Ιδέα της εθνικής ολοκλήρωσης*, στο <http://www.kathimerini.gr/429125/article/epikairothta/ellada/h-megalh-idea-ths-e8nikhs-oloklhrwshs>, (πρόσβαση, 03.03.2014).

και τους Ρουμάνους. Ο Δανιήλ Μοσχοπολίτης εξέφρασε θαυμάσια τον αντίκτυπο της ελληνικής γλώσσας και της παιδείας, με την κοσμοπολίτικη τους ιδιότητα, στο τετράγλωσσο Λεξικό του. Αυτή η συγκίνηση, παρεμπιπτόντως, εχάθη ανεπιστρεπτί όταν οι Έλληνες εγκατέλειψαν την κοσμοπολίτικη υπόσταση της γλώσσας και τη χρησιμοποίησαν με τη χερντεριανή της υπόσταση, δηλαδή ως μία εθνοτικά ομογενοποιητική και κεντρομόλο δύναμη, ως ένα όργανο στην υπηρεσία του έθνους. Έτσι λοιπόν εξηγείται και η απομάκρυνση των συνοίκων λαών από την Ορθόδοξη Οικουμένη, έτσι δε, εξηγείται και η μείωση της απήχησης, που είχε το ελληνικό σχολείο, όταν προσέλαβε η ελληνική γλώσσα την ιδιότητα μιας σύγχρονης εθνικής γλώσσας. Ως προς την απόδραση των συνοίκων λαών από την Ορθόδοξη Οικουμένη, την οποία τόσο πολύ επέκρινε η Ελλάς του 19ου αιώνα, ας υπογραμμισθεί, ότι πρώτοι απέδρασαν οι Έλληνες από την Ορθόδοξη Οικουμένη με την απόσχιση της Εκκλησίας της Ελλάδος από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. *Prior tempore, fortior iuris*, είχαν κηρύξει εξαρχής οι Έλληνες και ως εκ τούτου. Τους Έλληνες μιμήθηκαν οι υπόλοιποι λαοί της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, ακόμη και οι Τούρκοι, φυσικά με μεγάλη καθυστέρηση (1908). Η στροφή των Ελλήνων, η οποία δεν ήταν βέβαια αναπόφευκτη, προς την ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα, έστρεψε και τους άλλους συνοίκους λαούς, στην προσπάθεια να βρουν και αυτοί τους αρχαίους τους προγόνους και υπονόμεισε κάθε επιθυμία για συνεργασία των λαών της περιοχής εναντίον της οθωμανικής κυριαρχίας. Άλλα βασικά χαρακτηριστικά της Μεγάλης Ιδέας υπήρξαν ο αλυτρωτισμός και η ληστεία ως μέθοδος επέκτασης του κράτους και ως ένοπλη αλλά λανθάνουσα άσκηση εξωτερικής πολιτικής. Ο αλυτρωτισμός, δηλαδή το πλήρες πρόγραμμα για την απελευθέρωση των αλύτρωτων ιστορικών ελληνικών περιοχών, δεν ήταν αναπόφευκτος. Η στροφή του μεγαλοϊδεατισμού προς τον αλυτρωτισμό υπήρξε συνέπεια της αδυναμίας των Ελλήνων να απελευθερώσουν τις αλύτρωτες χώρες δια του πολέμου και της διπλωματίας, με εξαίρεση τα Επτάνησα και τη Θεσσαλία που προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα το 1863 και το 1881, αντιστοίχως. Οι υπόλοιπες αλύτρωτες ελληνικές χώρες περιήλθαν στο ελληνικό κράτος διά των πολεμικών και διπλωματικών επιτυχιών του Ελευθερίου Βενιζέλου κατά την περίοδο 1912-1922. Συναφές χαρακτηριστικό ήταν επίσης η σχέση των προσφύγων και των ατάκτων με τη ληστεία. Οι πρόσφυγες και οι άτακτοι, σε

σύμπνοια με τους μεγαλοϊδεάτες της Αθήνας, έδωσαν τη δυνατότητα στους μεγαλοϊδεάτες να ψαύσουν το ειδεχθές πρόσωπο της ληστείας⁵⁰.

Περαιτέρω, και στο πλαίσιο της ορθής κατανόησης της φύσης του πολιτικού σχεδίου της Μεγάλης Ιδέας δεν πρέπει να λησμονείται η σύνδεση της με τον αλυτρωτισμό, πράγμα, που όπως επισημαίνει και ο Ι. Κολιόπουλος, βρήκε ευρεία συναίνεση στον πληθυσμό του νεοσύστατου κρατιδίου. Έχει επικρατήσει, προκειμένου για ιστορικές περιόδους του παρελθόντος να ασκείται πολλές φορές κριτική με βάση τις σημερινές ευαισθησίες ως προς το ορθόν και πρόπον, με βάση τις σημερινές αντιλήψεις περί ορθού και πρόποντος. Πρόκειται για λανθασμένη προσέγγιση του ιστορικού παρελθόντος και αυτό γίνεται, επειδή λησμονείται τις περισσότερες φορές, όταν δεν υπάρχει σκοπιμότητα, ότι οι πράξεις των ανθρώπων και οι αποφάσεις τους για μεγάλα ζητήματα, όπως αυτό της εθνικής πολιτικής, στη συγκεκριμένη περίπτωση της Ελλάδος τον 19ο αιώνα, η πολιτική αυτή είχε την ευρύτατη συναίνεση των Ελλήνων σχεδόν κάθε κοινωνικής τάξεως και διαστρωμάτωσης. Μολονότι, λοιπόν, ο αλυτρωτισμός είχε τις γνωστές συνέπειες δεν είναι δυνατόν, ο ιστορικός να παραβλέψει την ευρύτατη συναίνεση που είχε αυτή η πολιτική και δεν μπορεί παρά να σταθεί με σεβασμό απέναντι σ' αυτή τη συναίνεση. Βέβαια, σε περιόδους όπως ο 19ος αιώνας στην Ελλάδα, όπου τις συναινέσεις τις δημιουργούσαν μικρές ομάδες ενίοτε δε, με μεγάλες δόσεις λαϊκισμού και ανέξοδου πατριωτισμού, αυτές οι συναινέσεις είχαν περιορισμένη αξία και σημασία. Εν τούτοις και πάλι, ο ιστορικός, τουλάχιστον, αποδέχεται το γεγονός ότι δεν είναι σε θέση να κρίνει τις διαδικασίες που οδήγησαν σ' αυτό το γεγονός. Σήμερα, λοιπόν, κρίνουμε αυτήν την πολιτική του αλυτρωτισμού που ήταν απότοκος της Μεγάλης Ιδέας. Θα μπορούσε άραγε, αναρωτιέται κανείς πάλι σήμερα, να είχε διαφορετική κατεύθυνση η Μεγάλη Ιδέα; Πιθανόν θα μπορούσε, αν υπήρχαν οι κατάλληλες αντικειμενικές συνθήκες, δηλαδή μια διαφορετική κοινωνία με διαφορετικό παρελθόν απ' αυτό των Ελλήνων της τότε εποχής⁵¹.

⁵⁰ Βλ., συγκεκριμένα, Ι. Κολιόπουλος, *ο. π.* Δεν πρέπει να λησμονείται, ότι μνημειώδης καταγραφή του τρόπου πρόσληψη των σύνοικων Βαλκανικών λαών από τη μεριά των Ελλήνων, καθώς και του τρόπου που οι Έλληνες διαβιούσαν εντός των Βαλκανίων συνεργαζόμενοι και γειτνιάζοντας με τους λοιπούς Βαλκάνιους γίνεται και από τον καθηγητή Β. Γούναρη. Βλ., περισσότερα, Β. Γούναρης, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2009, 13 κ. εξ.

⁵¹ Ακολουθείται, Ι. Κολιόπουλος, *ο. π.*

Προς καλύτερη κατανόηση όλου αυτού του πολιτικού σχεδίου, πρέπει να ανατρέξει κανείς και στην κριτική, που επιδέχεται αυτό το πολιτικό πρόγραμμα πέραν των μεγαλεπήβολων διακηρύξεών του. Πιο συγκεκριμένα, και ακολουθώντας την ανάγνωση της Ε. Σκοπετέα στο παρόν ζήτημα αναφέρεται, ότι ‘στο ζήτημα της προόδου του ελληνικού κράτους εκδηλώθηκε μια τάση αμφισβήτησης των ελλαδικών επιδόσεων, που κάποτε κατέληγε και στην πλήρη άρνηση της σημασίας του Βασιλείου. Η κριτική που, στο όνομα της Μεγάλης Ιδέας, ασκείται για το χειρισμό του εθνικού ζητήματος από τις ελληνικές κυβερνήσεις της εποχής είναι αναπόσπαστο τμήμα της γενικότερης αυτής τάσης’.⁵² Δηλαδή, η Μεγάλη Ιδέα υπήρξε ένα πολιτικό πρόγραμμα, όπου εμπεριεχόταν μέσα σε μία κρατική υπόσταση, η οποία, πολλές φορές έχανε τον προσανατολισμό της, αμφισβητούνταν η ύπαρξή της μέσα από επεκτατικές και οικονομικές αποτυχίες και πολιτικούς κλυδωνισμούς. Περαιτέρω, συνεχίζει η Ε. Σκοπετέα, αναφέροντας: ‘μέχρι τέλους η Μεγάλη Ιδέα διατήρησε για τους Έλληνες την αοριστία της και για την ευρωπαϊκή προστασία την οχληρότητα μιας παράλογης επιθυμίας’,⁵³ μιας και επεδίωκε την εκπλήρωση ενός πράγματος εκ των πραγμάτων ανέφικτου.

Και συνεχίζει η Ε. Σκοπετέα λέγοντας πως αν η πρόοδος του ελληνικού κράτους αναφερόταν σε έναν δεδομένο στόχο, την εξομοίωση με την Ευρώπη, η Μεγάλη Ιδέα δεν ήταν παρά Μεγάλη Ιδέα, την οποία μπορούσαν να επικαλούνται εξίσου δωρεάν και κριτές και κρινόμενοι. Ήταν λοιπόν εδώ συχνά διαφανέστερες οι στενά αντιπολιτευτικές ιδιοτέλειες της κριτικής. Το εθνικό ζήτημα ως πλαίσιο άσκησης κριτικής προσφερόταν πράγματι ιδιαίτερα και για το ευρύ φάσμα των εξορισμού τρωτών σημείων της εκάστοτε κρινόμενης (όχι μόνο συγκεκριμένες ενέργειες ή παραλείψεις, αλλά και οι τόσες προκαθορισμένης έκβασης αναμετρήσεις με τις Δυνάμεις) και για τη βαρύτητα των κατηγοριών, που μπορούσαν να εξακοντισθούν. Στο χάσμα ανάμεσα στο λαό και την ηγεσία του δίνονταν εδώ διαστάσεις μεταφυσικές. Οι επικριτές της Εξουσίας μπορούσαν να παρουσιαστούν ως θεματοφύλακες μιας άχρονης, αναλλοίωτης, ιερής Μεγάλης Ιδέας, που αντιμαχόταν μίαν άλλη Μεγάλη Ιδέα περιστασιακή, δημαγωγική και ψεύτικη. Ήταν μία εύπεπτη διάκριση, που δεν απαιτούσε πολλές διευκρινίσεις’.⁵⁴ Πάνω σε αυτή τη λογική

⁵² Ε. Σκοπετέα, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα*, Πολύτυπο, Αθήνα, 1988, 347.

⁵³ Ε. Σκοπετέα, *ο. π.*, 347.

⁵⁴ Ε. Σκοπετέα, *ο. π.*, 347-348.

κατανόηση του τρόπου χρήσης της έννοιας και του πολιτικού οράματος της Μεγάλης Ιδέας συνεχίζει η Ε. Σκοπετέα να βλέπει το διαχωρισμό συστήματος και έθνους, όπου, εν ολίγοις, το σύστημα, η πολιτική ηγεσία και η νομενκλατούρα και ο μηχανισμός της ουσιαστικά αντιστρατεύονταν τη Μεγάλη Ιδέα, μία έννοια και ένα όραμα τόσο ποθητό για το λαό.⁵⁵

Συμπεραίνεται, τελικά, για από την ολόπλευρη κατανόηση των ιστορικών συνθηκών, στις οποίες ευδοκίμησε η Μεγάλη Ιδέα το ακόλουθο γεγονός: εν κατακλείδι, όποιο κι αν ήταν το όραμα της Μεγάλης Ιδέας, όσο ανεδαφικό κι αν φαίνεται για το σημερινό μάτι του Έλληνα πολίτη ή του ιστορικού, όσο κι αν δεν χωρούσε στη γεωπολιτική κονίστρα εκείνης της εποχής, όσο κι αν δείχνει ένα όραμα εσωστρεφές και ελληνοκεντρικό, το οποίο παρέβλεπε τους αστάθμητους παράγοντες αλλά και τη δυναμική των γειτνιαζόντων λαών, όπως επίσης και τους μεγάλους παίκτες και τα συμφέροντα τους στη σκακιέρα των διεθνών σχέσεων, όσο, επίσης, κι αν υπήρξαν τραυματισμοί και αστοχίες προς την επίρρωση και ολοκλήρωσή του, υπήρχε ένας παράγοντας, ο οποίος συνέχιζε να τρέφει και να τρέφεται από τη Μεγάλη Ιδέα. Όπως αναφέρει και η Ε. Σκοπετέα, 'η Μεγάλη Ιδέα έπιασε ρίζες στους έξω Έλληνες, για τους οποίους είχε από την αρχή μια και μόνο σημασία: την ένωση με την ελεύθερη Ελλάδα'.⁵⁶

2.3 Η ενορχήστρωση της Μεγάλης Ιδέας ως πράξη εξωτερικής πολιτικής στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων

Πρέπει να σημειωθεί, και για καλύτερη κατανόηση του ιστορικού και γεωπολιτικού περιβάλλοντος στο οποίο η Μεγάλη Ιδέα έπεσε προς υλοποίηση, ότι στην χρονική και ιστορική περίοδο μετά του Ναπολεόντειους Πολέμους, στο πλαίσιο της οποίας εμφανίζεται και η δημιουργία του νεοελληνικού κράτους, υπάρχει έντονη η διάθεση και προσπάθεια των Μεγάλων Δυνάμεων να στηρίξουν τη στρατηγική ισορροπία που διαμορφώθηκε μετά την Παλινόρθωση. Στο πλαίσιο αυτής της Ευρωπαϊκής συμφωνίας κανένα κράτος δεν ήταν σε θέση να επιδιώξει την απόκτηση

⁵⁵ Ε. Σκοπετέα, *ο. π.*, 348-349.

⁵⁶ Ε. Σκοπετέα, *ο. π.*, 360.

ενός στρατηγικού πλεονεκτήματος. Όλη αυτή η πολιτική κατάσταση, η οποία αποτυπώνει τις διεθνείς σχέσεις εντός της Ευρώπης της εποχής, κατανοείται από το πνεύμα συμφωνίας των κρατών να διατηρηθεί μία σταθερότητα, μία σταθερότητα που επλήγη άμεσα από το ξέσπασμα της γαλλικής Επανάστασης. Η Ελλάδα, συνεχίζει ο Κ. Κωστής, υπήρξε δημιούργημα της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας της εποχής και ένα από εκείνα τα κράτη που γεννήθηκαν πάνω-κάτω εκείνη τη χρονική περίοδο με σκοπό να συγκεράσουν τις αποκλίνουσες απόψεις των μελών της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας σε ένα περιφερειακό ζήτημα χωρίς ωστόσο να χρειαστεί προσφυγή σε πολεμικά μέσα.⁵⁷ Η συνυπευθυνότητα των Μεγάλων Δυνάμεων για τη διατήρηση της ομαλότητας στην Ευρώπη, όπως αποτυπώθηκε από το 1815 και έπειτα, παρέμενε ένα καίριο χαρακτηριστικό, το οποίο έπρεπε να ληφθεί υπόψη από κάθε περιφερειακό εθνικισμό και κάθε άσκηση εξωτερικής πολιτικής μίας μεγάλης ή μίας περιφερειακής κρατικής οντότητας, στην περίπτωση μας, της Ελλάδας και του πολιτικού προγράμματος, το οποίο εν συνόψει ονομάστηκε ως Μεγάλη Ιδέα, ώστε να κατανοηθεί το γεωπολιτικά πλαίσιο στο οποίο αυτό το πρόγραμμα εξωτερικής πολιτικής και διάθεσης προς εδαφική επέκταση θα πραγματοποιούνταν.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι Μεγάλες Δυνάμεις, οι οποίες πριμοδότησαν και την ανεξαρτησία των Ελλήνων με τη δημιουργία μιας κρατικής υπόστασης με την αποκοπή συγκεκριμένης γεωγραφικής έκτασης από την Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιμετώπιζαν με δυσφορία και αυστηρότητα τις τυχοδιωκτικές κρατικές πολιτικές των μικρότερων χωρών, οι οποίες εξέθεταν σε σοβαρό κλυδωνισμό τη διεθνή σταθερότητα. Ερμηνευόμενη, λοιπόν, ως μία διπλωματική και στρατιωτική πολιτική η ενορχήστρωση της Μεγάλης Ιδέας υπό την επιστασία αρχικά του πρώτου βασιλιά της Ελλάδας, Όθωνα, όπως άλλωστε επιθυμούσε και ο Ι. Κωλέτης, ο οποίος ως εμπνευστής της Μεγάλης Ιδέας, υπήρξε θερμός υποστηρικτής της βασιλείας του, έπρεπε να τύχει της στήριξης των μεγάλων Δυνάμεων και της διάθεσής τους προς αλλαγή των ισορροπιών εντός της πολιτικής κονίστρας της Ευρώπης, πράγμα που έμενε ατελέσφορο, μιας και οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν πείσθηκαν για την αναγκαιότητα μίας τέτοιας υλοποίησης της Μεγάλης Ιδέας.⁵⁸ Έτσι, διαβλέπετε, ότι η

⁵⁷ Κ. Κωστής, *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας, Η διαμόρφωση του Νεοελληνικού κράτους 18^ο-21^ο αιώνας*, Πόλις, Αθήνα, 2013, 255-256.

⁵⁸ Βλ., συγκεκριμένα, Κ. Κωστής, *ο. π.*, 259-261. Δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας, το γεγονός, ότι ο Κ. Κωστής, σε αντίθεση με τη χρονικά προγενέστερη αν και πρωτότυπη ερευνητική εργασία της Ε. Σκοπετέα, κοιτάζει να επεξηγήσει τα περί της Μεγάλης Ιδέας εντός της δραματικής

Ελλάδα δεν θα μπορούσε να είχε οφέλη εδαφικά από διεκδικήσεις στρατιωτικές, μιας και ενυπάρχει η απροθυμία των Μεγάλων Δυνάμεων προς κάτι τέτοιο, αφού επιμένουν προς τη διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ακόμη και μετά το ξέσπασμα του Κριμαϊκού Πολέμου.⁵⁹ Μέσα σε αυτό το κλίμα, κατανοείται, ότι η Μεγάλη Ιδέα την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα αποτελούσε ένα σχέδιο επί χάρτου, μιας και στο επίπεδο των διεθνών σχέσεων, καμία συνοριακή αλλαγή έναντι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν πριμοδοτούταν και καμία διάθεση περί πολιτικής αναγνώρισης των ιστορικών δίκαιων του ελληνικού εθνικού προγράμματος δεν έτυχε αποδοχής εντός της κοινότητας των Μεγάλων Δυνάμεων.

Αυτό μάλιστα γίνεται κατανοητό, αν δει κανείς την ενορχήστρωση της Μεγάλης Ιδέας και την ανταπόκρισή της κατά την περίοδο της κρίσης του Ανατολικού Ζητήματος του 1839-1841, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται η μετεξέλιξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέσα από τα διάφορα στρατιωτικά και πολιτικά της προβλήματα στην τελευταία φάση της ζωής της και εν τέλει, στο διαμελισμό τον οποίο η ιστορική μοίρα της επεφύλασσε. Στην κρίση αυτή, η οποία ακολουθώντας τον Ι. Πετρόπουλο, αρχίζει με την ανταρσία του Αιγύπτιου Μοχάμετ Αλί, όπου φθάνει στο χείλος της κατάρρευσης η Οθωμανική Αυτοκρατορία καταλήγει με την κατάπνιξη της επανάστασης της Κρήτης, πολλοί εντός της κρατικής επικράτειας της Ελλάδας διείδαν μία ευκαιρία υλοποίησης της Μεγάλης Ιδέας και προσάρτησης συγκεκριμένων εδαφών. Αυτή η ένωση των ελληνόφωνων εδαφών, όμως, με την Ελλάδα θα ερχόταν μέσα από την προσδοκούμενη κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφού παραμένει σαφές, ότι την περίοδο εκείνη, η Ελλάδα προσπαθεί να σταθεί στα πόδια της, μιας και οι οικονομικοί πόροι που διαθέτει έπρεπε να διατεθούν για την εσωτερική της ενίσχυση παρά για έναν παρακινδυνευμένο επεκτατικό πόλεμο ή τουλάχιστον, η τελευταία αυτή παράμετρος έπρεπε να έχαιρε της μεγαλύτερης προσοχής εκείνη την περίοδο και αναδεικνύει ιστορικά την πραγματική κατάσταση μέσα στην οποία η Μεγάλη Ιδέα θα ετίθετο

διεθνούς πολιτικής σκηνής του 19^{ου} αιώνα και κατά το πώς η μεγάλη ιδέα θα μπορούσε να ευσταθήσει πολιτικά και γεωπολιτικά εντός του πλέγματος της διεθνούς γεωπολιτικής κονίστρας. Αντιθέτως, μένει ως εντύπωση από την ανάγνωση της, ούτως ή άλλως, επιστημονικά διεισδυτικής ερευνητικής εργασίας της Ε. Σκοπετέα, η παρουσίαση της Μεγάλης Ιδέας ως ενός σχεδίου εντός της πολιτικής σκηνής του νεοσύστατου βασιλείου και φυσικά, στα στενά της όρια εντός των πολεμικών και γεωγραφικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

⁵⁹ Κ. Κωστής, *ο. π.*, 263.

προς εφαρμογή.⁶⁰ Όλα αυτά τα μεγέθη έπρεπε να συνεκτιμηθούν, ώστε το πολιτικό πρόγραμμα της Μεγάλης Ιδέας να έμπαινε σε εφαρμογή, πράγμα που αναδεικνύει τη δυσχέρεια του εγχειρήματος, ενώ καμία ελληνική κυβέρνηση εκείνης της περιόδου δεν μπορούσε να πραγματοποιήσει ταυτόχρονα και τους δύο στόχους, της εδραίωσης του κράτους και της οικονομικής του άνθησης και βέβαια, την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας.⁶¹

Έχοντας αναδείξει μία καίρια παράμετρο της ενορχήστρωσης επί της πολιτικής πρακτικής της Μεγάλης Ιδέας την περίοδο του Όθωνα πρέπει να επεξηγηθεί περαιτέρω, η πολιτική μετεξέλιξη της Μεγάλης Ιδέας μέσα από τη διαδοχή των ελληνικών κυβερνήσεων και την αλλαγή των προσώπων των μοναρχών. Πιο συγκεκριμένα, ‘όπως αναφέρει και ο Κ. Κωστής, ‘η νέα γενιά πολιτικών που αναλαμβάνει τα ηνία της ελληνικής πολιτικής ζωής μετά την πτώση του Όθωνα έχει συνειδητοποιήσει ότι θα πρέπει να πραγματοποιηθούν σημαντικές αλλαγές για να μπορέσει η Ελλάδα να πετύχει τους στόχους της’. Περαιτέρω, ‘ο ίδιος ο Χ. Τρικούπης δεν αρνείται ότι η επιδίωξη της εδαφικής επέκτασης θα συνεχιστεί έστω και με διαφορετικό τρόπο, μιας και η πρόκληση εξεγέρσεων και ταραχών έχει φανεί μέχρι τότε ατελέσφορη, ενώ αμαύρωνε και την εικόνα της Ελλάδας. Εκείνο που καθίσταται σαφές είναι ότι έπρεπε να αναζητηθούν νέοι τρόποι, που δεν μπορούν παρά να συμβαδίζουν με αλλαγές στην ίδια τη λειτουργία του κράτους. Στην οπτική αυτή οι ελληνικές προτεραιότητες αναδιατυπώνονται. Το πέραςμα από την πολιτική της Μεγάλης Ιδέας σε εκείνη του Προτύπου Βασιλείου στην πραγματικότητα εκφράζει μία πλήρη αναδιάταξη που θα πάρει οπωσδήποτε χρόνο για να υλοποιηθεί’. Κάτι τέτοιο φάνηκε στην εξέγερση της Κρήτης το 1866 και στη διάθεση των Κρητών και της Γενικής τους Συνέλευσης προς ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Σε εκείνο το χρονικό σημείο, το Κρητικό Ζήτημα φανέρωσε τα προβλήματα και του ελληνικού

⁶⁰J. Petropoulos, *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο, Τόμος Β'*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα, 1986, 489-493. Είναι αλήθεια, ότι στην προσέγγισή του ο J. Petropoulos για τον ελληνικό 19^ο αιώνα και τα πολιτικά του τεκταινόμενα αφιερώνει αρκετό χώρο στο να καταστήσει ιστορικά σαφές, ότι η ιστορικής ξεδίπλωση ή επέκταση ενός κράτους είναι δομικά συνυφασμένη με την ευρωστία της οικονομίας του. Συμπεραίνεται, οπότε, ότι κάθε απόπειρα γεωγραφικής εξάπλωσης του νεοσύστατου βασιλείου θα έπρεπε να βασίζοταν στην υγεία και δυναμική της οικονομίας του, πράγμα το οποίο χρειάζεται από μόνο του και την πολιτική ομαλότητα, ώστε να ευδοκιμήσει.

⁶¹ Κ. Κωστής, *ο. π.*, 293. Όπως διαφαίνεται, ο Κ. Κωστής εντοπίζει την πολιτική ασυνέχεια της εφαρμογής της Μεγάλης Ιδέας στις σπασμοδικές κινήσεις και τις ανορθόδοξες επιλογές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής των πρώτων χρόνων, όπως η δημιουργία σποραδικών πολεμικών επεισοδίων, τα οποία διαφαίνονται στον ιστορικό ως τυροτεχνήματα.

κράτους σε όλη τους την έκταση. Οικονομική και στρατιωτική αδυναμία, διπλωματική καχεξία, πολιτική ανυποληψία, πράγματα που έπρεπε κατά την παρατήρηση του Χ. Τρικούπη να ιαθούν ή να μεταλλαχθούν, ως βασικές κρατικές λειτουργίες, οι οποίες θα μπορούσαν να στηρίζουν τις ενέργειες υλοποίησης της Μεγάλης Ιδέας.⁶² Ακόμη και έτσι, πάντως, ενώ σημειώνεται η διάθεση για αλλαγές του τρόπου ύπαρξης και λειτουργίας του ελληνικού κράτους, η Ελλάδα θα εξακολουθεί να παραπαίει τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική της πολιτική.⁶³

Έχοντας αναφερθεί στη διεθνή πολιτική κατάσταση της εποχής, καθώς και στις βασικές παραμέτρους της ζωής και ευημερίας του ελληνικού κράτους και φωτίζοντας τις πτυχές του πως και πόσο η Μεγάλη Ιδέα από ιδέα θα μπορούσε να γίνει πραγματικότητα απομένει ακόμη μία παράμετρος προς ανάδειξη. Η Μεγάλη Ιδέα δεν πρέπει να λησμονείται, ότι αφορούσε τις συμπαγείς εκείνες ελληνόφωνες κοινότητες του βαλκανικού και μικρασιατικού χώρου, όπου η εθνοτική τους συνοχή έφθανε ως τα βυζαντινά χρόνια και οι οποίες ενδεχομένως θα ανταποκρινόταν στο κάλεσμα της Μεγάλης Ιδέας, αφού ιστορικά θα αποζητούσαν τη συμμετοχή και κρατική εκπροσώπηση από ένα ανεξάρτητο ελληνικό κράτος. Καθώς, όμως οι Έλληνες ζούσαν σε συμπαγείς κοινότητες σε εκτεταμένα τμήματα της Αυτοκρατορίας, οι ελληνικές διεκδικήσεις κάλυπταν μία εξαιρετικά ευρεία έκταση, κατά την αποφθεγματική διατύπωση του Ε. Κωφού.⁶⁴ Μάλιστα, είχε διαγνωσθεί έγκαιρα και από άλλους παρατηρητές, όπως ο γάλλος πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη, όπως αναφέρει ο Ε. Κωφός, 'ότι η πρόοδος και η ισχύς της Ελλάδας στο μέλλον θα προερχόταν όχι από το Βασίλειο αλλά από τη Θεσσαλία, την Ήπειρο και τη Μακεδονία'.⁶⁵ Έτσι, συν τω χρόνω, το Ελληνικό Βασίλειο αποπειράται μέσα από μία στοιχειώδη πρόοδο να σταθεί στα πόδια του και να προοδεύσει, ώστε να έχει τη δυναμική εκείνη, που θα του επιτρέψει να διεκδικήσει συγκεκριμένα εδάφη με ελληνικούς θύλακες τη σωστή ιστορική στιγμή. Παράλληλα, με την κρίση του Ανατολικού Ζητήματος και την εμπόλεμη κατάσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη Ρωσία, υπάρχουν παράλληλες εξεγέρσεις από

⁶² Βλ., περισσότερο, Κ. Κωστής, *ο. π.*, 363-369. Φαίνεται στο παρόν σημείο, ότι οι περισσότεροι ιστορικοί περί της εποχής συμφωνούν, ότι η ενορχήστρωση και πολιτική ευόδωση της Μεγάλης Ιδέας περνούσε μέσα από τον εκμοντερνισμό και την εξυγίανση της κρατικής μηχανής.

⁶³ Κ. Κωστής, *ο. π.*, 370.

⁶⁴ Ε. Κωφός, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα 1875-1881*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2001, 22.

⁶⁵ Ε. Κωφός, *ο. π.*, 35.

ελληνόφωνα στοιχεία ή καλύτερα, από πληθυσμούς που πρόσκεινται ήδη στην ελληνική εθνική ταυτότητα σε Θεσσαλία, Κρήτη, Ήπειρο και Μακεδονία σε μία περίοδο,⁶⁶ όπου η γενική αναστάτωση στην ταραχώδη ζωή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οδηγεί τελικά τις δυνάμεις στο Συνέδριο του Βερολίνου, το 1875 με τα άμεσα γνωστά αποτελέσματα της εδαφικής ανακατανομής των περιοχών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και την εμφάνιση καινούργιων κρατών, ανεξάρτητων ή αυτόνομων στην περιοχή της Βαλκανικής.⁶⁷

Μετά από αυτή την κρίση του Ανατολικού Ζητήματος μέρος της Μεγάλης Ιδέας προς εδαφική επέκταση και προσπόριση ανθρώπινου και υλικού δυναμικού πραγματοποιείται. Μάλιστα, όπως, κατανοεί ο Κ. Κωστής 'για την Ελλάδα προφανώς που ήταν χώρα που θα επωφελούταν από τις νέες ρυθμίσεις δεν ετίθετο ζήτημα, αλλά η Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπως είναι φυσικό, συνεπικουρούμενη από τους Αλβανούς, που αντιδρούσαν στην προσάρτηση περιοχών της Ηπείρου στο ελληνικό κράτος θα προβάλλει πολλές αντιρρήσεις και δυσκολίες στη διαμόρφωση των νέων συνόρων να καθυστερεί. Η επίλυση του ζητήματος θα διευκολυνθεί από μία γενικότερη αναδιάταξη των διπλωματικών ισορροπιών και μια ρεαλιστική προσέγγιση του προβλήματος εκ μέρους της Αυστροουγγαρίας με αποτέλεσμα οι πρέσβεις των Μεγάλων Δυνάμεων να καταλήξουν σε συμφωνία. Έτσι, η δεύτερη διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης το Μάρτιο του '81 θα διευθετήσει τις συνοριακές διαφορές μάλλον σε βάρος των φιλόδοξων ελληνικών πολιτικών αλλά και με τρόπο να αποφευχθεί το ενδεχόμενο κάποιας πολεμικής εμπλοκής. Η Ελλάδα θα ελάμβανε τη Θεσσαλία χωρίς την περιοχή της Ελασσόνας και από την Ήπειρο την περιοχή της Άρτας, δηλαδή λιγότερα εδάφη από αυτά που πρότεινε το Συνέδριο του Βερολίνου'.⁶⁸

Η εδαφική επέκταση της Ελλάδας, κοντολογίς, συνεχίζεται με στρατιωτικές επιχειρήσεις και πλάνο ολοκλήρωσης του σχεδίου της Μεγάλης Ιδέας, όπως καταδείχθηκε φανερώς και πιο πάνω, στη βάση των εξελίξεων της διεθνούς

⁶⁶ Ε. Κωφός, *ο. π.*, 137-149. Όπως παρατηρεί και ο Ο. Μίλλερ, η Ελλάδα μέσα σε αυτή τη συγκυρία, όπως για παράδειγμα, η Βαλκανική κρίση του 1875-1878 δεν μπορούσε να παραμείνει θεατής, αν και έπρεπε να μπει από θέση πολεμικής ισχύος στα γεγονότα, πράγμα που θα γινόταν άμεσα νικηφόρο μόνο μέσα από τις παραμέτρους, που παρουσιάζονται ως άνω. Βλ., την παρατήρηση περί της Βαλκανικής κρίσης, Ο. Μίλλερ, *Η Τουρκία Καταρρέουσα, Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τον έτος 1801 μέχρι τον 1913*, μετάφρ., Σπ. Λάμπρου, Εν Αθήναις, 1994, 421-442.

⁶⁷ Ε. Κωφός, *ο. π.*, 181 κ. εξ.

⁶⁸ Κ. Κωστής, *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας, Η διαμόρφωση του Νεοελληνικού κράτους 18^{ος}-21^{ος} αιώνας*, Πόλις, Αθήνα, 2013, 438.

γεωπολιτικής κονίστρας και εντός στο συσχετισμό συμμαχιών και πολιτικής επιβολής των Μεγάλων Δυνάμεων και του τρόπου, που οι ίδιες κατανοούσαν τη μετεξέλιξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την τελική λύση του λεγομένου Ανατολικού Ζητήματος. Κάθε απόπειρα ενύλωσης της συσσωμάτωσης, οπότε, εδαφών και πληθυσμών στην ελληνική εθνική ταυτότητα και στο νεοελληνικό κράτος έπρεπε να λαμβάνει υπόψη όλους αυτούς τους παράγοντες. Περιοδικά, οπότε, και με την προσπάθεια ανόρθωσης της εσωτερικής κατάστασης της ελληνικής οικονομίας και πολιτείας, μια ανόρθωση που θα μπορούσε να υποστηρίξει πολεμικές επιχειρήσεις, οι οποίες δεν είναι επί του παρόντος αναγκαίες να απαριθμηθούν, μιας και μέλημα της παρούσας υποενότητας είναι να καταδείξει το διεθνές πολιτικό σκηνικό μέσα στο οποίο αναγκαία η Μεγάλη Ιδέα έπρεπε να σταθεί όρθια, οι οποίες θα προικοδοτούσαν εδάφη κάτω από διεθνείς συνθήκες και θα έφερναν στην Ελλάδα τη γεωγραφική θέση, που διατηρεί και σήμερα. Έτσι, σιγά-σιγά, κι αφού ουσιαστικά δωρήθηκαν τα Επτάνησα από τους Άγγλους, προσαρτάται ακόλουθα η Μακεδονία, η Θράκη, η Κρήτη και τα νησιά του Αιγαίου, κατόπιν των πολεμικών επιχειρήσεων, χαρακτηριζόμενων ως αλυτρωτικών αγώνων εντός της Μεγάλης Ιδέας, μιας και επιχειρήθηκαν από επιτελικά οργανωμένες κινήσεις της κρατικής υπόστασης της Ελλάδας εντός μεγαλύτερων πολεμικών θεάτρων της παγκόσμιας ιστορίας, όπως περιγράφονται ασφαλώς από τον Ι. Κολιόπουλο.⁶⁹

2.4 Η Μεγάλη Ιδέα ως ένα ιστορικά ματαιωθέν πολιτικό πρόγραμμα

Η εγκατάλειψη της Μεγάλης Ιδέας υπήρξε μια ιστορική αναγκαιότητα, η οποία τελεσίδικα πραγματοποιείται με τη συνθήκη της Λωζάνης και την ανταλλαγή των πληθυσμών, όπως συμφωνείται μεταξύ της Ελλάδας και της σύγχρονης δημοκρατίας της Τουρκίας, η οποία διαδέχεται πολιτειακά ως μία εκδήλωση του τουρκικού εθνικισμού την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Με τους Βαλκανικούς Πολέμους και την επινίκια συμπόρευση με την Αντάντ η Ελλάδα βγαίνει κερδισμένη

⁶⁹ Βλ., την περιγραφή των γεγονότων με τις ιδιαιτερότητες και τις γεωπολιτικές παραμέτρους, Ι. Κολιόπουλος, *Ιστορία της Ελλάδος από το 1800, Η διαμόρφωση και η άσκηση της εθνικής πολιτικής*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2002, 131-283.

εδαφικά και με αυτόν τον τρόπο επικυρώνεται ιστορικά η στόχευση της επέκτασης, η οποία αποτελούσε και κύρια κατευθυντήρια γραμμή της Μεγάλης Ιδέας.⁷⁰

Η Ελλάδα ως κρατική μηχανή είχε εκείνη την περίοδο τον Ε. Βενιζέλο στο ηνδάλιο, ο οποίος μετά την εύθραυστη συνθήκη των Σεβρών το 1919 έφθασε να δημιουργήσει την Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών, μία χωρική επιφάνεια, όπου υπήρξε σύντομη χρονικά και εύθραυστη πολιτικά, ενώ -μοιραία- πράγμα για το οποίο κατηγορήθηκε,⁷¹ ενέπλεξε την Ελλάδα σε στρατιωτική εμπλοκή εντός της Μικράς Ασίας, η οποία οδήγησε τελικά, κάτω από λανθασμένες στρατηγικές ενέργειες και την αβάσταχτη δυναμική του τουρκικού κεμαλικού εθνικισμού σε στρατιωτική ήττα και τη ματαιώση της Μεγάλης Ιδέας ως σχέδιο επεκτατικής φύσης και εθνικής ολοκλήρωσης.⁷²

Μάλιστα, όπως αναφέρει και ο Κ. Αμανατίδης, η Μεγάλη Ιδέα μετεξελίσσεται πολιτικά και νοηματικά την περίοδο της εμπλοκής του Ε. Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας και στη διαχείριση των αποτελεσμάτων των εμπόλεμων συρράξεων από το 1913 ως το 1923. Πιο συγκεκριμένα, 'η εμφάνιση του Ελευθέριου Βενιζέλου στο πολιτικό προσκήνιο της Ελλάδας το 1910, οι ευνοϊκές διεθνείς συγκυρίες και οι επιτυχείς πολεμικές επιχειρήσεις, που έδωσαν στην Ελλάδα νέα εδάφη κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, αναβίωσαν την Μεγάλη Ιδέα. Για κοντά 80 χρόνια (1844-1922) η πολύσημη, και ενίοτε αντιφατική, Μεγάλη Ιδέα βρέθηκε στο επίκεντρο της πολιτικής, εσωτερικής και εξωτερικής. Ο Michael Llewellyn Smith, στο βιβλίο του οποίου αναφέρθηκα πιο πάνω, διακρίνει τρεις μορφές της Μεγάλης Ιδέας, όπως διαπιστώνουμε από το ακόλουθο απόσπασμα: '..., η Μεγάλη Ιδέα κατέληξε, στα μέσα του 19ου αιώνα, να περικλείει τρεις τουλάχιστον διαφορετικές τάσεις. Στην κυριολεκτική ερμηνεία της ήταν το ρομαντικό όνειρο της ανασύστασης της ελληνοβυζαντινής αυτοκρατορίας με κέντρο την Κωνσταντινούπολη. Ευρύτερα ήταν η βαθιά φιλοδοξία να εξαπλωθεί η ελληνική πνευματική και οικονομική κυριαρχία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, προκαλώντας βαθμιαία ανατροπή από μέσα, με μια φυσική διαδικασία που δεν ήταν απαραίτητο να καταλήξει σε βίαιη σύγκρουση των δύο αντίπαλων εθνοτήτων, Ελλήνων και

⁷⁰ Βλ., περί των γεγονότων, Ι. Κολιόπουλος, *ο. π.*, 230 κ. εξ.

⁷¹ Ι. Κολιόπουλος, *ο. π.*, 270-273.

⁷² Δεν πρέπει να λησμονείται, ότι ο Νεοτουρκικός εθνικισμός διογκώνεται σε όλη την επικράτεια της αυτοκρατορίας, όπως επίσης και σε μέρη που διεκδικούσε η Ελλάδα στη βάση της Μεγάλης Ιδέας (π.χ., Μακεδονία). Βλ., για παράδειγμα, Κ. Βακαλόπουλος, *Νεότουρκοι και Μακεδονία, (1908-1912)*, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη, 1988, 371.

Τούρκων. Τρίτον, η Μεγάλη Ιδέα θα μπορούσε να ερμηνευτεί μέσα στα πλαίσια του σύγχρονου εθνικού κράτους: προοδευτική λύτρωση των υπόδουλων ελληνικών περιοχών, με την ενσωμάτωσή τους στο ελληνικό κράτος, πράγμα που σήμαινε κατά μέτωπο σύγκρουση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία’.

Κατανοώντας περισσότερο την παραπάνω θέση, βλέπουμε εκ του αποτελέσματος, ότι, παρόλο που βρίσκουμε και τις τρεις επιμέρους ιδέες να επιβιώνουν στον 20ό αιώνα, η τρίτη ήταν εκείνη που επικράτησε. Ο Κ. Αμανατίδης, μάλιστα, μεταξύ άλλων ενημερώνει, ότι την δεύτερη μορφή της Μεγάλης Ιδέας, δηλαδή την ελληνική πνευματική και οικονομική κυριαρχία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, την εκπροσωπούσε ο Ίων Δραγούμης, ενώ την τρίτη ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Τούτο δεικνύει έναν πολιτικό προβληματισμό εντός της πολιτικής σκέψης του ελληνικού χώρου και την ανάδειξη ενός γεωπολιτικού δίπολου, καθώς η συγκεκριμένη διαφορά πολιτικής στόχευσης έφερε αντιμέτωπες δύο από τις μεγαλύτερες προσωπικότητες της Ελλάδας κατά τη διάρκεια της πρώτης εικοσαετίας του 20ού αιώνα, και είχε ως αποτέλεσμα τη δολοφονία τον Δραγούμη και τον Βενιζέλο’.⁷³

Σε κάθε περίπτωση, η διάσκεψη και περαιτέρω, η συνθήκη της Λωζάνης στις 24 Ιουλίου 1923, μια συνθήκη ειρήνης υπήρξε η οριστική συνθήκη μεταξύ της Τουρκίας και των δυνάμεων της Τριπλής Συνεννόησης στο συνασπισμό των οποίων άνηκε και η Ελλάδα και καθόρισε τα εδάφη και τα σύνορα με τη σημερινή τους μορφή. Με την εξαίρεση της πρόσθεσης των Δωδεκανήσων το 1946 από τους Ιταλούς, η Ελλάδα, με συνομιλητή πλέον την Τουρκία και όχι την Οθωμανική Αυτοκρατορία από το 1923 και έπειτα, και μετά από την πρωτόγνωρη στα παγκόσμια χρονικά απόφαση της ανταλλαγής των πληθυσμών με κριτήρια εθνικής και θρησκευτικής ταυτότητας, έφθανε στην οριστική εγκατάλειψη της Μεγάλης Ιδέας, μιας και το τελευταίο της επεισόδιο ήταν μία στρατιωτική ήττα.⁷⁴

⁷³ Κ. Αμανατίδης, *Η Μεγάλη Ιδέα και ο Ελευθέριος Βενιζέλος*, στο, <http://neoskosmos.com/news/el/node/6226>, (πρόσβαση, 04.02.2014). Πιο εμπειριστατωμένα, βλ., περί της ενύλωσης της Μεγάλης Ιδέας στην ασφαλή επιστημονική εξέταση του Ιωάννη Κολιόπουλου, *Ιστορία της Ελλάδος από το 1800, Η διαμόρφωση και η άσκηση της εθνικής πολιτικής*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2002, 11 κ. εξ., όπως παρουσιάζεται στο διδακτικό εγχειρίδιο προς τα πανεπιστημιακά τμήματα, στα οποία διδάσκεται η Νέα Ελληνική Ιστορία.

⁷⁴ Ι. Κολιόπουλος, *Ιστορία της Ελλάδος από το 1800, Η διαμόρφωση και η άσκηση της εθνικής πολιτικής*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2002, 282-283.

2.5 Συμπεράσματα

Κατανοείται, εν προκειμένω, ότι η εδαφική διαμόρφωση της ελληνικής επικράτειας, η οποία ορίζει εν πρώτοις, το αποκαλούμενο σήμερα κράτος της Ελληνικής Δημοκρατίας υπήρξε μία δυναμική κίνηση προς τα εμπρός, η οποία εκκινεί από τις απαρχές του νεοελληνικού διαφωτισμού και πολιτικά επιστέφεται από την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Η διαμόρφωση του ελληνικού κράτους θεωρείται συμπερασματικά ως εκείνη η πολιτική φωλιά, η οποία εμπνεύστηκε την περαιτέρω εδαφική επέκταση ως εγκόλπωση των πληθυσμών, που μετείχαν της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, ανέλαβε το ρόλο της υλοποίησης αυτού του πολιτικού οράματος, το οποίο επιγραμματικά υλοποιείται με στρατιωτικά μέσα κατόπιν της ηγεμόνευσης από τη μητέρα-πατρίδα, βρίσκοντας αδιαμφισβήτητα έρεισμα στους πληθυσμούς εκείνους, οι οποίοι ιστορικά μετέχουν της ελληνικής ταυτότητας εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και μάλιστα, ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα της εγκόλπωσης στην κρατική υπόσταση του νεοσύστατου Ελληνικού Βασιλείου. Διακρίνεται σε αυτή τη διαδικασία επέκτασης του ελληνικού κρατιδίου α) η ιδεολογική τοποθέτηση ως προς την αναγκαιότητα της επέκτασης, η οποία στόχευε σε πληθυσμούς οι οποίοι ήταν ήδη πολίτες-υπήκοοι μίας άλλης κρατικής οντότητας και βέβαια, η μεγαλοϊδεατική πλατφόρμα αυτής της επέκτασης, μιας και εκ των υστέρων αναγνωρίζεται η ανεδαφικότητα πολλών διεκδικήσεων και πολιτικών επιλογών, β) η ‘προσμονή’ πολλών εκ των πληθυσμών, οι οποίοι αποζητούσαν την επέκταση-εγκόλπωση, μια προσμονή όμως που συγκρούστηκε πολλές φορές με τοπικές ιδιομορφίες και γειτονικούς ή παράλληλους εθνικιστικούς και αλυτρωτικούς πολιτικούς σχεδιασμούς, οι οποίοι διαμόρφωσαν, εν πολλοίς, το σημερινό γεωγραφικό περιβάλλον των κρατικών συνόρων και γ) η μαξιμαλιστική θεώρηση του πράγματος καθ’ όλον τον 19^ο αιώνα από τις τοπικές πολιτικές ηγετικές ελίτ, που χρησιμοποίησαν το ιδεολόγημα της γεωγραφικής επέκτασης και του απολυτρωτικού εγχειρήματος, μιας και διακρίνεται από την αποσπασματικότητα στην πολιτική και στρατιωτική του ενορχήστρωση, από την απουσία συνειδητής κατανόησης του διεθνούς περιβάλλοντος και των γεωπολιτικών εξελίξεων, καθώς πολλές φορές αυτές έκριναν την επιτυχία ή αποτυχία της εδαφικής επέκτασης ως θετικού αποτελέσματος της εφαρμογής της Μεγάλης Ιδέας και βέβαια, από τη σύγχρονη παράλληλη

διαμόρφωση ενός ανθηρού οικονομικά, διοικητικά και σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής Ελληνικού Βασιλείου, το οποίο θα έδραζε την επιτυχή άσκηση της μαξιμαλιστικής Μεγάλης Ιδέας. Ως εκ τούτου, η Μεγάλη Ιδέα, ακόμη κι αν καταδεικνύεται ολοφάνερα ως μία πολιτική αναγκαιότητα απελευθέρωσης πληθυσμών υπόδουλων και καταπιεσμένων, ακόμη κι αν κρίνεται θετικά ως μία θεμιτή γεωπολιτική κίνηση της ικανοποίησης περί πολιτικής αυτοδιάθεσης πληθυσμών, που μετέχουν μίας άλλης εθνικής ταυτότητας θεωρείται εκ των πραγμάτων ένα εγχείρημα, το οποίο απείχε πολύ από την επιτυχή εφαρμογή του από ιδέα σε πράξη.

Γ. Ελληνοθωμανισμός

1. Εισαγωγή

Πέραν, όμως, της ικανοποίησης της αυτοδιάθεσης των πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που μετείχαν της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, όπως αυτή αποκρυσταλλώθηκε μέσα από το κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, ήρθε στην πολιτική επιφάνεια μέσα από τη διαρκή επαναστατικότητα των χρόνων του 1821 και ορίζεται μέσα από τα ζητήματα καταγωγής, ελληνοφωνίας, θρησκευματος και πολιτιστικού παραδείγματος, όπως επίσης, και μέσα από το διακριτό χωρισμό των μιλλετιών, όπως επιβλήθηκε και κατά καιρούς τροποποιήθηκε από την Οθωμανική διοίκηση, πρέπει να σημειωθεί και μία παράλληλη κίνηση, η οποία έλαβε μέρος εκείνα τα χρόνια. Πιο συγκεκριμένα, και τοποθετώντας την προβληματική σε ένα περισσότερο ιδεολογικό πλαίσιο, πρέπει αρχικά να σημειωθεί, ότι η εθνική ταυτότητα και η επακόλουθη πολιτειακή συμμετοχή ενός ανθρώπου ή ενός πληθυσμού σε μία κρατική και εδαφικά οριοθετημένη οντότητα δε είναι μία στατική υπόθεση. Υπάρχουν μετεξελίξεις, μεταλλάξεις και εθελούσιες αλληλοπεριχωρήσεις και υπαναχωρήσεις από τη μία μεριά ή την άλλη. Κατά αυτόν τον τρόπο, και ιστορώντας κανείς επακριβώς τα γεγονότα της περιόδου του 19^{ου} αιώνα και των ελληνικών πληθυσμών, που άνηκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία διαβλέπει μία παράλληλη

κίνηση εξ αυτών, η οποία αντιβαίνει τη θεώρηση της Μεγάλης Ιδέας. Πιο συγκεκριμένα, ενώ εντός της ελληνικής επικράτειας υπάρχει η διάχυτη θέληση για απελευθέρωση των Ελλήνων από τα πάλαι ποτέ εδάφη της προγονικής γης, την ίδια περίοδο στην Αυτοκρατορία, οι Έλληνες ή ελληνόφωνοι πληθυσμοί, όντας υπήκοοι του Σουλτάνου και μίας βραδέως εξελισσόμενης κοινωνίας και κρατικής υπόστασης, μέσα στο πλέγμα των γεωπολιτικών αλλά ενδογενών εξελίξεων, διαμορφώνουν μία άλλη συνείδηση, αυτήν της συνέχειας του ανήκειν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η όλη αυτή κίνηση, σαφώς αντιβαίνουσα ως εθνοτική στάση τη Μεγάλη Ιδέα, έλαβε χώρα στην Αυτοκρατορία κατά τον 19^ο αιώνα και έχει τα σαφή χαρακτηριστικά της, πράγμα που με σαφήνεια και ακρίβεια, θα παρουσιασθούν στην παρούσα φάση της εργασίας. Κατά αυτόν τον τρόπο, ο Ελληνοθωμανισμός μοιάζει να δείχνει ως ένα παράλληλο ιδεολογικό φορτίο, ως μία παράλληλη και αντιδιαστολική κατάδειξη της εθνικής και πολιτειακής ταυτότητας (μερίδας) των πληθυσμών που η Μεγάλη Ιδέα αποζητούσε να εντάξει στο δυναμικό της εδαφικής επέκτασης και εκπλήρωσης.

2. Ο Ελληνοθωμανισμός ως ιστορική αναγκαιότητα της πολιτικής μετεξέλιξης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

2.1 Οθωμανισμός και Ελληνοθωμανισμός ως απόπειρα δήλωσης εθνικής και πολιτικής ταυτότητας και εγχρονισμού της στη νεωτερικότητα

Πριν παρουσιασθεί η σχετική ανάλυση των όρων Οθωμανισμός και Ελληνοθωμανισμός, είναι αναγκαία μία αναφορά στο γενικότερο πλαίσιο, το οποίο αναπτύχθηκε αυτή η πολιτική συμπεριφορά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία εν τέλει προέκρινε το πολιτικό εγχείρημα του Οθωμανισμού και κατ' επέκταση, έδωσε τη βάση του Ελληνοθωμανισμού ως μία πολιτική πρόταση και βέβαια, ως μία

προσφερόμενη εθνική ταυτότητα εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁷⁵ Επομένως, θα ήταν αναγκαίο να αναφερθεί, ότι τα χρόνια εκείνα, που έπονται της γαλλικής επανάστασης και του πολιτικού και ιδεολογικού φορτίου, όπου απελευθερώνεται εξ αφορμής της, παρατηρείται και στην Ανατολή, η οποία εκ των πραγμάτων θεωρούταν πιο πολιτικά ανώριμη από τη Δύση, η προσπάθεια μίας αποκρυστάλλωσης της πολιτιστικής της ταυτότητας. Πιο συγκεκριμένα, όπως παρατηρεί σχετικά και ο E. Said, καταφαίνεται η απόπειρα αυτοσυνειδησίας των λαών της περιοχής και εποχής να κατανοήσουν τον ίδιο τους τον εαυτό μέσα από τα ιστορικά δεδομένα τους, τον τρόπο οικονομικής συναλλαγής και τυχόν ευμάρειας και από την ιδιομορφία της πολιτιστικής παραγωγής και των επιτευγμάτων αυτής. Δηλαδή, όπως μελετάται στις μέρες μας, υπάρχει διάχυτη η αναγνώριση της ιδιαιτερότητας της πολιτιστικής ταυτότητας της εποχής και περιοχής στους ανθρώπους, που πρωταγωνιστούν τον 19^ο αιώνα εκεί και επίσης, η αυτοσυνειδησία της ταυτότητάς τους είναι μία διαφορετική παράμετρος από τον τρόπο, που οι Δυτικοί βλέπανε την Ανατολή, τις περισσότερες φορές μέσα από αρχετυπικά σύμβολα και στερεοτυπικές παραστάσεις, μέσα από αναπαραγόμενα κλισέ και ανακριβείς τοποθετήσεις πέραν αυτοψίας και κατανόησης. Έτσι, φθάνουμε σήμερα να μιλάμε για τον Οριενταλισμό, θέλοντας με τον παρόντα όρο να περικλείσουμε το πολιτιστικό παράδειγμα και την ακόλουθη πολιτική του περιχαράκωση και πρόταση, η οποία γεννάται μέσα από την πολιτιστική ταυτότητα του Οριενταλισμού.⁷⁶ Από την άλλη μεριά, ο Δ. Σταματόπουλος αναρωτιέται για την ετερόκλητη πολλαπλότητα του τι συνιστά 'Ανατολή' και για την εσωτερική πολιτιστική διαφοροποίηση του πολιτιστικού παραδείγματος, που προσέφερε τότε η Ανατολή, 'πράγμα, που είναι και το πρόβλημα για την υποστασιοποίηση της'.⁷⁷ Ο Δ. Σταματόπουλος αναφέρει διεξοδικά τις σύγχρονες αναλύσεις επί των ιστορικών παραμέτρων, όπου οιονεί θα μπορούσαν να διαμορφώσουν μία εθνική ή πολιτιστική ταυτότητα της Ανατολής, μια ομολογουμένως συνεκτική ταυτότητα για τον πολίτη της Ανατολής και μάλιστα, της

⁷⁵Μία χώρα, που στην αυτοσυνειδησία των κυβερνώντων της 'αρχίζει από το Σινικό Τείχος και καταλήγει στην Αδριατική', Π. Χιδίρογλου, *Η σχέση της Τουρκίας με τη Βαλκανική Κρίση*, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα, 1993, 16.

⁷⁶Βλ., σχετικά, E. Said, *Orientalism*, Pantheon Press, New York, 1978, 205 και 278.

⁷⁷ Δ. Σταματόπουλος, *Οριενταλισμός και Αυτοκρατορία*, στο Φ. Τσιμπιρίδου και Δ. Σταματόπουλος, (επιμ), *Οριενταλισμός στα Όρια, Από τα Οθωμανικά Βαλκάνια στη σύγχρονη Μέση Ανατολή*, Επιστημονική Βιβλιοθήκη, Κριτική, Αθήνα, 2011, 240. Ο Δ. Σταματόπουλος ενδιαφέρεται να αποφύγει να δει το μουσειακό χαρακτήρα του οριενταλισμού ως μελέτη της Ανατολής αλλά να εξακριβώσει, κατά πως μέσα από τη συνείδηση της διαφορετικότητας, που έχει ο πολίτης της Ανατολής σε σχέση με το Δυτικό, μπορεί να πηγάσει η μοντέρνα του εθνική ταυτότητα.

Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία είναι και το ζητούμενο της παρούσας εργασίας, μιλώντας για το κατά πόσο ο Οριενταλισμός μπορεί να συμβιβασθεί με μία εθνική ταυτότητα, μιας και ο Οθωμανισμός ως μία απόπειρα εθνικής ταυτότητας μπορεί να αναγνωσθεί.⁷⁸

Πάνω σε αυτό το πλαίσιο της κατανόησης του Οριενταλισμού ως μία κατηγορία πολιτικού προσδιορισμού της ταυτότητας της περιοχής και της εποχής κατά τον 19^ο αιώνα, εισάγεται και ο Οθωμανισμός ως ένα πολιτικό εγχείρημα εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μάλιστα, η πρόσδωση ενός νέου χαρακτήρα πολιτικής οργάνωσης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μέσα από μία σειρά μεταρρυθμίσεων, γνωστή ως Τανζιμάτ (1839-1876), χαρακτηρίζεται από τον Δ. Σταματόπουλο, ως μία συστηματική προσπάθεια εκσυγχρονισμού ή καλύτερα, εκδυτικισμού των δομών της Αυτοκρατορίας.⁷⁹

Πριν αναφερθεί κανείς διεξοδικότερα στην ιστορική πρόοδο και το χαρακτήρα των μεταρρυθμίσεων, είναι αναγκαίο να συνοψισθεί το πως ο Οθωμανισμός ως ένα πρόγραμμα ομογενοποίησης της εθνικής και πολιτειακής ταυτότητας των πολιτών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ανοίγει το δρόμο στον ελληνοθωμανισμό, δηλαδή τον τρόπο, με τον οποίο οι ελληνόφωνοι ορθόδοξοι πληθυσμοί της αυτοκρατορίας, οι δυνάμει πολίτες εκ περικλήσεως του νεοσύστατου Ελληνικού Βασιλείου, κατανόησαν τη συμμετοχή τους στη μεταρρύθμιση και το νέο εντός της αυτοκρατορίας. Πιο συγκεκριμένα, συγκεφαλαιώνει ο Γ. Κεχριώτης λέγοντας αναλυτικά: «η δημοσίευση του πρώτου επίσημου κειμένου των μεταρρυθμίσεων που είναι γνωστές ως Τανζιμάτ (το διάταγμα Χατ-ι Σερίφ, που εκδόθηκε το 1839), αλλά κυρίως η δεύτερη φάση τους, η οποία εγκαινιάστηκε με την έκδοση του Ισλαχάτ Φερμανί το 1856, αποτελούν σημαντική τομή για την εμπέδωση μιας νέας ιδεολογίας, του οθωμανισμού. Στόχο είχε να προωθήσει την ισότητα μεταξύ όλων των υπηκόων του σουλτάνου με βάση μια κοινή πολιτική συνείδηση που θα καθιστούσε ασήμαντη κάθε θρησκευτική ή εθνοτική διαφορά. Η πολιτική αυτή στην πράξη ξεκινά ήδη από την εποχή του Μαχμούτ Β΄ (1807-1839). Ο «γκιαούρης» σουλτάνος, όπως έχει χαρακτηριστεί, έπειτα από μια σειρά εξεγέρσεων των χριστιανών υπηκόων του (σερβικές επαναστάσεις στα 1804 και 1815, Ελληνική

⁷⁸ Βλ., διεξοδικά, Δ. Σταματόπουλος, *ο. π.*, 239-265.

⁷⁹ Δ. Σταματόπουλος, *Μεταρρύθμιση και Εκκοσμίκευση, Προς μία ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19^ο αιώνα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2003, 19.

Επανάσταση το 1821) προσπάθησε με μια σειρά από μέτρα και να πατάξει τις φυγόκεντρες δυνάμεις και να δημιουργήσει προϋποθέσεις ενσωμάτωσης των μη μουσουλμάνων στην κοινωνία και τη διοίκηση. Έτσι, το 1826 εξόντωσε τους γενίτσαρους, που είχαν εξελιχθεί σε μάστιγα και για τη διοίκηση και για τους υπηκόους, ενώ το 1828 προώθησε σειρά μέτρων σχετικά με την αμφίεση των κρατικών υπαλλήλων και του στρατού. Έως τότε, διάφοροι σουλτάνοι, όπως ο Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής (1494-1566), είχαν περιγράψει σε φερμάνια με κάθε λεπτομέρεια τους ενδυματολογικούς κανόνες που έπρεπε να ακολουθούν οι υπήκοοι τους ανάλογα με το αν είναι μουσουλμάνοι ή μη, πλούσιοι ή φτωχοί, άνδρες ή γυναίκες. Με αντίστοιχη λεπτομέρεια περιγραφόταν και η εξωτερική εμφάνιση των μελών της γραφειοκρατίας ή του στρατού, ανάλογα με το βαθμό και την ειδικότητά τους. Τώρα όλες αυτές οι εξόφθαλμες διαφορές θα απαλείφονταν με την εισαγωγή ενός ιδιαίτερου καλύμματος κεφαλής, που έγινε γνωστό ως φέσι. Επρόκειτο για καινοτομία που, ακριβώς επειδή επιβλήθηκε με τη βία, αντιμετώπισε τις αντιδράσεις σημαντικών τμημάτων του μουσουλμανικού πληθυσμού κυρίως της πρωτεύουσας. Πέρα από τη δυσαρέσκεια που είχε δημιουργήσει ο αυταρχικός τρόπος με τον οποίο ο σουλτάνος είχε διαλύσει τα δίκτυα που συνέδεαν τους γενίτσαρους με τις διάφορες συντεχνίες, αυτό που εξόργιζε τους μουσουλμάνους ήταν πως με την επιβολή κοινού καλύμματος κεφαλής εξισώνονταν με τους μη μουσουλμάνους. Αυτός ακριβώς ήταν ο στόχος της συγκεκριμένης πρακτικής, που άνοιγε το δρόμο στον οθωμανισμό, ο οποίος απέβλεπε στη δημιουργία μιας κοινωνίας, όπου όλοι οι υπήκοοι θα μετατρέπονταν σε πολίτες με ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις απέναντι στο σουλτάνο. Ο Μαχμούτ Β΄ έθεσε τις βάσεις αυτής της πολιτικής –η οποία θα διατυπωνόταν και επισήμως το 1839, όταν στο θρόνο θα ανέβαινε ο γιος του Αβδούλ Μετζίτ– μεταξύ άλλων με την ίδρυση ανώτατων σχολών όπως η Ιατρική Σχολή το 1834, όπου μπορούσαν να φοιτήσουν και μη μουσουλμάνοι.⁸⁰

⁸⁰ Τα στοιχεία προέρχονται από, Ε. Κεχριώτης, «Ελληνοοθωμανισμός», Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη, 2008, στο <http://iknowgr.wordpress.com/2012/06/07/%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%BF%CE%B8%CF%89%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82/>, (πρόσβαση, 01.03.2014). Ο Ε. Κεχριώτης επεξηγεί, επί του παρόντος, τον Οθωμανισμό ως μία αναγκαιότητα ιστορική της αυτοκρατορίας και βέβαια, ως ένα μετασχηματισμό της εσωτερικής πολιτικής ζωής εκπεφρασμένο εκ των έσω, δηλαδή κατόπιν πρωτοβουλίας της ίδιας της πολιτικής ηγεσίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Πρέπει να αναφερθεί, ότι η εισαγωγή αυτών των μεταρρυθμίσεων δεν ευόδωσε εξαρχής.⁸¹ Όπως, αναφέρει ο Κεχριώτης, 'το εγχείρημα μετά το Ισλαχάτ Φερμανί του 1856 και την άμεση ανάμειξη των ηγετικών ομάδων των διάφορων μιλλέτ στη διαδικασία της ανασυγκρότησης έφερε καρπούς. Το αυτοκρατορικό διάταγμα έδινε οδηγίες στις κοινότητες να εκλέξουν αντιπροσωπευτικά σώματα και να καταρτίσουν εσωτερικούς κανονισμούς οι οποίοι θα υποβάλλονταν για έγκριση στην κυβέρνηση και θα είχαν την ισχύ καταστατικού χάρτη. Η εκκοσμίκευση που ο Μαχμούτ Β' είχε επιδιώξει αφορούσε τις σχέσεις των υπηκόων με το κράτος· η εκκοσμίκευση που επιδίωκε τώρα ο διάδοχός του Αβδούλ Μετζίτ αφορούσε τις σχέσεις στο εσωτερικό των εθνοθρησκευτικών κοινοτήτων. Έως τότε, η παρουσία λαϊκών στα όργανα διοίκησης αποτελούσε μεν κοινή πρακτική, αλλά ήταν ευκαιριακή και όχι επίσημα θεσμοθετημένη. Μάλιστα, οι ορθόδοξοι Φαναριώτες και οι Αρμένιοι αμιράδες ανεβοκατέβαζαν πατριάρχες, συμβάλλοντας με τον τρόπο τους στις αυθαιρεσίες της οθωμανικής διοίκησης. Με τις νέες ρυθμίσεις θεσμοθετήθηκε ο ρόλος των λαϊκών και προβλέφθηκε συγκεκριμένη αναλογία εκπροσώπων από την πρωτεύουσα και από τις επαρχίες, με μέλη που προέρχονταν τόσο από τους πρόκριτους όσο και από τις συντεχνίες. Δεν επρόκειτο, βεβαίως, για δημοκρατικά εκλεγμένους εκπροσώπους αλλά για εκφραστές του κατά τόπους συσχετισμού δυνάμεων.

Το σημαντικότερο όμως είναι πως πολλοί από αυτούς τους λαϊκούς, όπως οι Ρωμιοί Αλέξανδρος Καραθεοδωρής πασάς (1833-1906), Γιάγκος Αριστάρχης μπέης (1811-1897), Κωνσταντίνος Μουσούρος πασάς (1807-1885), ή οι Αρμένιοι Κρικόρ Οντιάν μπέης (1834-1887), Οχάνες Σακίζ πασάς (1830-1912) και Σιρβετζέν εφέντης (1815-1897) ήταν ταυτόχρονα και μέλη της οθωμανικής γραφειοκρατίας. Πολλοί είχαν σπουδάσει στις ανώτατες σχολές που είχαν ιδρυθεί πρόσφατα. Ήταν επομένως κατάλληλα καταρτισμένοι, ώστε να εξελιχθούν σε διαμεσολαβητές μεταξύ της οθωμανικής εξουσίας και των κοινοτήτων. Οι άνθρωποι αυτοί, Νεοφαναριώτες ή γραφειοκράτες αμιράδες, είχαν επωφεληθεί από τη διαδικασία συμμετοχής των μη

⁸¹ Η Ε. Σκοπετέα, από την άλλη μεριά, βλέπει σε αυτό το πρόγραμμα της πολιτικής μεταλλαγής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας την ανάγκη να κρατηθεί η εδαφική της ακεραιότητα, να ξαναγεμίσει τα χαίοντα ταμεία της και τη δημιουργία ενός ασφυκτικότερου συγκεντρωτισμού. Ενώ, σαν πολιτική μεταρρύθμιση, ίσως φάνταζε αναγκαία, στο τέλος υπάκουσε στα δικά της κριτήρια, μιας και ως σύλληψη πολιτική διαφαινόταν ως αρκούντως αναγκαία, ενώ η εφαρμογή της δεν τελεσφόρησε τα αναμενόμενα. Βλ., για παράδειγμα, Ε. Σκοπετέα, *Η Δύση της Ανατολής, Εικόνες από το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Γνώση, Αθήνα, 1992, 21-22.

μουσουλμάνων στην εξουσία και είχαν ενστερνιστεί την ιδεολογία του οθωμανισμού. Παράλληλα, για το ελληνικό γένος-έθνος, η καινούργια κατάσταση εκφράζεται χαρακτηριστικά μέσα από το παρακάτω περιστατικό. ‘Σε υπόμνημα που υπέβαλε στο Πατριαρχείο το 1864 μια τριμελής επιτροπή υπό την προεδρία του Στέφανου Καραθεοδωρή, διπλωμάτη και πατέρα του γνωστού μαθηματικού Κωνσταντίνου Καραθεοδωρή, δηλώνεται ξεκάθαρα πως υπάρχει μόνο ένα έθνος, το οθωμανικό, και οι Γραικοί ή οι Βούλγαροι δε θα έπρεπε να θεωρούνται χωριστά έθνη. Ο όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει τους πληθυσμούς αυτούς είναι το «γένος», ώστε να διαφοροποιούνται πλήρως από το οθωμανικό έθνος. Πρόκειται για τα ιδεολογικά θεμέλια του ελληνοθωμανισμού, που αφενός μεν ενστερνίζεται μια κρατική αντίληψη περί εθνικής συνείδησης, αφετέρου δε απαντά στις αποσχιστικές τάσεις· κυριότερες είναι οι βουλγαρικές διεκδικήσεις, που θεωρείται πως θέτουν σε κίνδυνο όχι μόνο την οθωμανικότητα αλλά και την ενότητα της ορθοδοξίας, η οποία, ωστόσο, εκφράζεται θεσμικά από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και έχει εμπεδώσει πλέον σημαντικά στοιχεία μιας ελληνικής εθνικής ταυτότητας’.⁸²

Όλα τα παραπάνω στοιχεία, τα οποία επιγραμματικά σκιαγραφούν την πορεία του Τανζιμάτ εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της επιρροής τους στη μετάλλαξη της αντίστοιχης κοινωνίας, μία μετάλλαξη, η οποία μοιραία επηρέασε την πολιτειακή ταυτότητα και εθνική συμπεριφορά των πολιτών της Αυτοκρατορίας, πρέπει να κατανοηθούν εντός του επιπέδου των διεθνών συσχετισμών της περιόδου. Δεν πρέπει να λησμονείται, ότι ενορχήστρωση του Τανζιμάτ εντός της Οθωμανικής κοινωνίας υπήρξε ένα πρόγραμμα εκσυγχρονισμού της Αυτοκρατορίας και εγχρονισμού της με τις πολιτικές πρακτικές των αντίστοιχων εξελεγκμένων ευρωπαϊκών κρατών και κοινωνιών. Στην περίπτωση μας, και για να κατανοηθεί καλύτερα ο όρος του Οθωμανισμού αναφέρεται πορισματικά ότι: η εσωτερική

⁸² Τα στοιχεία προέρχονται από, Ε. Κεχριώτης, «Ελληνοθωμανισμός», Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη, 2008, στο <http://iknowgr.wordpress.com/2012/06/07/%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%BF%CE%B8%CF%89%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82/> (πρόσβαση, 01.03.2014). Διαφαίνεται, επί του παρόντος, μέσα από τη διήγηση του Ε. Κεχριώτη, η ύπαρξη μιας σημαίνουσας και ενεργής κοινότητας ελληνοφώνων, οι οποίοι έχουν τα συμφέροντα τους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και αυτοπραγματώνονται οικονομικά και πολιτικά χωρίς ίχνος αναφοράς προς τη μητέρα πατρίδα αλλά και την ομπρέλα προστασίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου, το οποίο συνεχίζει εκείνο τον καιρό να διατηρεί την επιστασία του στους ελληνικούς πληθυσμούς. Άρα, η σημασία της αναφοράς του Ε. Κεχριώτη έγκειται στο γεγονός, ότι προσεγγίζει την αναφορά του στους Έλληνες του 19^{ου} αιώνα μέσα από καθαρά πολιτικά και οικονομικά κριτήρια της ανάδειξης τους παρά μέσα από την έως τότε αναφορά του καθενός ελληνόφωνου Οθωμανού πολίτη προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

δυναμική των μεταρρυθμίσεων σε συνδυασμό με την πίεση που άσκησαν οι ευρωπαϊκές Δυνάμεις, οδήγησε τους ανθρώπους του Τανζιμάτ σε ολοένα πιο τολμηρές τοποθετήσεις. Η σημαντικότερη υπήρξε η σταδιακή επεξεργασία του δόγματος του Οθωμανισμού. Επρόκειτο για μια ιδεολογική κατασκευή που πρέσβευε τη σύγκλιση όλων των Οθωμανών υπηκόων σ' ένα σώμα πολιτών με ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις υπό τη σημαία του πατριωτισμού. Η παραπάνω γνώμη προκύπτει από τη συνεξέταση της βιβλιογραφίας επί του θέματος και ουσιαστικά περιγράφει την κοινωνική μεταλλαγή εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως συντελέστηκε στα χρόνια του 19^{ου} αιώνα.

Αυτή η ιδεολογική γραμμή βρισκόταν πίσω από τα επιτεύγματα κυρίως του ύστερου Τανζιμάτ, από το 1856 και μετά. Ενδεικτικός είναι ο νόμος περί υπηκοότητας του 1869, με τον οποίο οι Οθωμανοί έλπιζαν ότι θα δώσουν τέρμα στη συχνή πρακτική της παροχής προστασίας και ασυλίας σε υπηκόους της Αυτοκρατορίας, κυρίως χριστιανούς, από τα προξενεία των ευρωπαϊκών Δυνάμεων. Τονίζοντας την έννοια της οθωμανικής ταυτότητας σε συνδυασμό με μέτρα που καθιέρωναν τις αρχές της ισονομίας και της αντιπροσώπευσης, οι μεταρρυθμιστές πίστευαν ότι θα κατάφερναν να ισχυροποιήσουν το κράτος και να εξουδετερώσουν τις χωριστικές τάσεις που καλλιεργούσαν τα εθνικά κινήματα ανάμεσα στους χριστιανικούς πληθυσμούς, κερδίζοντας τη νομιμοφροσύνη των τελευταίων προς όφελος της Αυτοκρατορίας. Ο Οθωμανισμός ήταν λοιπόν μια ιδεολογική γραμμή που κατέληγε αναπόφευκτα στην αντίληψη των υπηκόων ως πολιτικού σώματος, σε τελευταία ανάλυση ως έθνους με τη μοντέρνα έννοια του όρου, όπως αυτή γινόταν κατανοητή από τα νεωτερικά ιδεολογικά ρεύματα που κυριαρχούσαν στην Ευρώπη του 19ου αιώνα'.⁸³ Κατά αυτόν τον τρόπο, θεωρείται δεδομένο, ότι οι παροικούντες και/ή ενεργοί ελληνόφωνοι ορθόδοξοι πολίτες της αυτοκρατορίας θα ελάμβαναν μέρος σε αυτή την πολιτική κίνηση και βέβαια, εκ των πραγμάτων θα οδηγούνταν στην αφομοίωση, τον αναστοχασμό και την ιδιαίτερη πρόσληψη των εξελίξεων και μεταρρυθμίσεων της κοινωνίας στην οποία λειτουργούσαν ως ζωτικά μέλη. Μέσα από αυτή την εξέλιξη, πρέπει να ειπωθεί και η τάση και ροπή αυτών των πληθυσμών, των υπόδουλων Ελλήνων κατά την οπτική της Μεγάλης Ιδέας, να ρέπουν προς τη

⁸³ Πρβλ., Δ. Σταματόπουλος, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Ευρώπη: από επικίκδυνος παρείσακτος ασθενής εταίρος*, στο http://www.academia.edu/1065162/From_Milletts_to_Minorities_in_the_19th-Century_Ottoman_Empire_an_Ambiguous_Modernization, (πρόσβαση, 09.05.2014).

συμμετοχή στη σχεδιαζόμενη ισονομία εντός της Αυτοκρατορίας και στη συμμετοχή τους ως πολιτικά ισότιμα μέλη κάτω από την ενσυνείδητη ροπή τους προς εμπράγματα και ενεργή δραστηριοποίηση εντός του κρατικού μηχανισμού της Αυτοκρατορίας κατά τον 19^ο αιώνα. Μέσα από αυτή την οπτική, θεωρείται ασφαλές να ερμηνευθεί και ο Ελληνοθωμανισμός ως πολιτικός όρος, που περιγράφει την πολιτειακή συμπεριφορά και τη ρευστή εθνική ταυτότητα των ελληνόφωνων και ελληνογενών πληθυσμών της περιόδου, οι οποίοι εντάσσονται μοιραία στα προαναφερθέντα ιστορικά σχήματα και τις αντίστοιχες πολιτικές τους παραμέτρους.

2.2. Ιστορικές και πολιτικές παράμετροι της συμπεριφοράς και πολιτείας των ελληνόφωνων πληθυσμών εντός της ταυτότητας του Ελληνοθωμανισμού από τον 19^ο έως τον 20^ο αιώνα

Επί του παρόντος, είναι αναγκαίο να αναφερθούν συγκεκριμένες ιστορικοί παράμετροι της πολιτικής συμπεριφοράς των Ελληνόφωνων ή αλλιώς, ελληνιζόντων πληθυσμών εντός της πολιτειακής ταυτότητας του Οθωμανισμού, μιας και κατά αυτόν τον τρόπο, δεικνύεται καθαρότερα ο τρόπος πρόσληψης της νέας ταυτότητας του Οθωμανισμού, καταλήγοντας στην ιδιοτυπία του Ελληνοθωμανισμού, δηλαδή της πολιτειακής και πολιτικής συμπεριφοράς της αναπαραγωγής του Οθωμανισμού από τους Έλληνες. Αρχικά, πρέπει να επικεντρωθεί το ενδιαφέρον στην πολιτική πρακτικής των ανθρώπων της Πόλης, των Ελλήνων εκείνων δηλαδή, όπου είχαν ένα είδος αστικής συνείδησης και φυσικά, ήταν εγγύτερα στις πολιτικές εξελίξεις, μετέχοντας πολλές φορές, όπως στα παραδείγματα των ονομάτων που αναφέρθηκαν παραπάνω, στη γραφειοκρατία και την κρατική μηχανή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μάλιστα, η αξία της επικέντρωσης του ενδιαφέροντος στον αστικό πληθυσμό της Κωνσταντινούπολης αναδεικνύεται από το γεγονός, ότι αυτοί αποτελούν μία εγγράμματη κοινότητα, για να χρησιμοποιηθεί η κατανόηση του πράγματος από την πένα του Χ. Εξερτζόγλου, όπως μελετά την κίνηση του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινούπολης την περίοδο εκείνη. Αυτή η κίνηση, η οποία εκφράζει μία εγγράμματη κοινότητα και τη λεγόμενη μεσαία τάξη της ελληνορθόδοξης πληθυσμιακής ομάδας της πρωτεύουσας της Οθωμανικής

Αυτοκρατορίας δεικνύει α) την κοινωνική αφομοίωση, ούτως ειπείν, των Ελληνόφωνων/Ελλήνων εντός της νέας πραγματικότητας του Οθωμανισμού και των σχετικών ελευθεριών του Τανζιμάτ και β) την πρακτική των Ελληνόφωνων/Ελλήνων προς τη διατήρηση της ταυτότητας και της εθνικής τους ιδιαιτερότητας εντός της πολυσυλλεκτικότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁸⁴ Πιο συγκεκριμένα, όπως κατανοείται από τη θεώρηση του Χ. Εξερτζόγλου, τα μέλη του Συλλόγου είχαν εκ των πραγμάτων μία συναίσθηση της έννοιας του έθνους και της εθνικής κοινότητας και αντιλαμβανόταν ως χρέος του τη διατήρηση της εθνικής και θρησκευτικής τους ιδιαιτερότητας εντός της πολιτειακής ταυτότητας του Οθωμανισμού και της διατήρησης της υπηκοότητας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Κάπως έτσι, είναι δυνατό να κατανοηθεί ο αρχικός σκοπός και σχεδιασμός του προαναφερθέντος Συλλόγου προς την οργάνωση ενός σχολικού δικτύου, που θα προσφέρει εκπαίδευση και παιδεία προς τη διατήρηση αυτής της ελληνορθόδοξης ταυτότητας εντός της Αυτοκρατορίας και φυσικά, απευθυνόμενη πρωτίστως στους Έλληνες της λεγόμενης Ανατολής.⁸⁵ Κατανοείται, συμπερασματικά, ότι κατά την περίοδο εκείνη, η διατήρηση της γλωσσικής ιδιομορφίας και της θρησκευτικής ελευθερίας φάνταζε δυνατή μέσα σε μία Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία άφηνε πλέον περιθώριο στη διατήρηση των όποιων εθνικών χαρακτηριστικών εντός, όμως, μίας πολιτειακής συμμετοχής στην ταυτότητα του Οθωμανισμού. Είναι καταφανής, επί του παρόντος παραδείγματος, η ιδιοτυπική ταυτότητα του Ελληνοθωμανισμού εντός της μετεξέλιξης της πολιτικής κατάστασης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της εναγκαλιστικής στόχευσης του Οθωμανισμού.

Μάλιστα, ο Χ. Εξερτζόγλου αναφέρει, ότι η ασφαλής προσέγγιση της ιστορικότητας της κοινότητας των Ελληνορθοδόξων της εποχής προσεγγίζεται μέσα από την κατανόηση της δράσης μίας σειράς Συλλόγων εκπαιδευτικού χαρακτήρα, οι οποίοι εμφανίζονται παράλληλα με τον προαναφερθέντα Φιλολογικό Σύλλογο στους κόλπους του Ελληνισμού της Πόλης αναγκάζοντας, μάλιστα, το Οικουμενικό Πατριαρχείο να τους δώσει χώρο από το μονοπώλιο του και την πρωτοκαθεδρία του στην εκπαιδευτική δράση και τα λοιπά κοινωνικά τεκταινόμενα στην ελληνορθόδοξη

⁸⁴ Χ. Εξερτζόγλου, *Εθνική Ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19^ο αιώνα, Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (1861-1912)*, Νεφέλη, Αθήνα, 1996, 165 κ. εξ. Μοιάζει, πάντως, λογικό ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος να θέλει να διατηρήσει το ίχνος της ελληνικότητας, μιας και είναι ένα σωματείο, το οποίο ασχολούμενο με τα γράμματα, βρίσκεται εγγύτερα στα φαντασιακά και νοερά θεμέλια της εθνικής ταυτότητας.

⁸⁵ Χ. Εξερτζόγλου, *ο. π.*, 168.

κοινότητα. Η προσέγγιση της δράσης τους, πέραν του ότι δείχνει τη συγχρονική συμπεριφορά της κοινότητας χωρίς να ειδωλοποιείται, να κατασκευάζεται ιστοριογραφικά ή να κατατάσσεται άκριτα σε μία υποθετική ελληνικότητα, δείχνει μία ακμάζουσα αστική κοινότητα, που ως εγγράμματη συμμετέχει στη ζωή της κρατική υπόστασης, στην οποία εντάσσεται. Η συλλογική δραστηριότητα, επίσης, αυτή της εγγράμματης κοινότητας δείχνει την απουσία ομοιογένειας πολιτικής συμπεριφοράς, πολιτειακής ευσυνειδησίας και κοινωνικών χαρακτηριστικών μεταξύ του συνόλου ελληνορθόδοξου πληθυσμού της Ανατολής, πράγμα που μας αφήνει να εννοήσουμε, τις διαβαθμίσεις μεταξύ των πληθυσμών εκείνων, που γενικεύεται να θεωρούνται ως υπόδουλοι Έλληνες της Ανατολής και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, όπως γενικευμένα, πολλές φορές, εκλαμβάνονταν από μία γενικότερη εθνοκεντρική αντίληψη ή ιστοριογραφία.⁸⁶ Κατά αυτόν τον τρόπο, βλέπει κανείς τη παράλληλη αντίληψη, ότι οι ελληνορθόδοξοι πληθυσμοί συνέχισαν να διαβιούν εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφού είχαν προσλάβει τη νέα πραγματικότητα του Τανζιμάτ και των μεταλλάξεων της οθωμανικής κοινωνίας, χωρίς αναγκαία όλοι αυτοί να μετέχουν ενός αλτρωτικού αναβρασμού και μιας προσπάθειας πολιτικής αυτονομίησης, όπως, για παράδειγμα, η θεωρία της Μεγάλης Ιδέας θα ορεγόταν, ώστε να τους εντάξει στον εθνικό κορμό και το Ελληνικό κράτος.

Στο παραπάνω παράδειγμα της προαναφερθείσας εγγράμματης ελίτ στην Κωνσταντινούπολη, η οποία επιφορτίζεται με τη δημιουργία Συλλόγων, οι οποίοι αναλαμβάνουν τη διαμόρφωση και συνέχεια της παιδείας της Ελληνορθόδοξης κοινότητας, πρέπει να προστεθεί και η παράλληλη άνθηση της παιδείας κατά τον 19^ο αιώνα στον υπόλοιπο Μικρασιατικό Ελληνισμό. Και εκεί παρατηρείται, πράγμα καίριο για την κατανόηση του όρου του Ελληνοθωμανισμού αλλά και για λόγους ιστορικής ακρίβειας περί της εθνοτικής ταυτότητας των εν λόγω πληθυσμών, η συνέχιση της εκπαιδευτικής πολιτικής του Οικουμενικού Πατριαρχείου προς την εκπαίδευση των ελληνορθόδοξων πληθυσμών. Μάλιστα, πλέον, οι σύλλογοι και φορείς των ελληνοφώνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πλαισιώνουν το Οικουμενικό Πατριαρχείο προς την ευόδωση του φιλεκπαιδευτικού του έργου, όπως ήταν επιφορτισμένο να κάνει ανά τους αιώνες της Οθωμανικής κατάκτησης και η

⁸⁶ Χ. Εξερτζόγλου, *Η συγκρότηση του δημοσίου χώρου στην Κωνσταντινούπολη τον 19^ο αιώνα*, στο, Επιστημονικό Συνέδριο, *Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1800-1922*, (30 και 31 Οκτωβρίου 1998), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 1998, 15-36.

πλαισίωση της αρωγής τους, πέραν της καταφανούς και ειλικρινούς βοήθειας προς επίρρωση του έργου, αφήνει άλλες φορές να διαφανεί και η προστριβή, ο ανταγωνισμός και τα τυχόν προβλήματα, τα οποία μοιραία ανακύπτουν μέσα από αυτή τη συνύπαρξη δράσεων και φορέων προς την επιτέλεση του ίδιου πράγματος, δηλαδή της παιδείας του Γένους και της ελληνόφωνης και ορθόδοξης αγωγής του.⁸⁷

Μάλιστα, συνεχίζοντας τη συσχέτιση των ελληνορθόδοξων πληθυσμών της Κωνσταντινούπολης με τους λοιπούς όμορους της Μικράς Ασίας, μία πληθυσμιακή ομάδα ελληνόφωνη για χιλιετίες και μέσα ιστορικές παλινωδίες, καταγράφεται, ότι η συνεχίζουμε να μιλάμε για ‘τον οθωμανικό χώρο’ και για την πολιτειακή μετεξέλιξη εντός αυτού του μιλλέτ των Ρωμιών. Πρόκειται επομένως, όπως αναφέρει και η Σ. Αναγνωστοπούλου, για εκείνους του πληθυσμούς βρισκόταν κάτω από μία οιονεί διοικητική κεφαλή και πρέσβευαν μία ταυτότητα συνεκτική. Κατά αυτόν τον τρόπο, μιλάμε για αυτούς τους πληθυσμούς και την κοινωνική και πολιτική τους διαφοροποίηση, ώστε να οριοθετηθεί ο χώρος και οι άνθρωποι σε σχέση με την εποχή τους.⁸⁸

Αυτό το σημείο, στο οποίο πρέπει να επικεντρωθεί κανείς για να κατανοήσει τον Ελληνοθωμανισμό ως μία πολιτειακή ταυτότητα και ως μία πολιτική συμπεριφορά εντός μίας κρατικής υπόστασης είναι το εξής: οι Ρωμιοί, μέσα από τη διοικητική μετεξέλιξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τη δική τους αυτοοργάνωση και ανάδειξη αστικών τύπων παραγωγής, πλουτισμού, συμμετοχής στα κοινωνικά δρώμενα και πρωταγωνιστικά άλλες φορές μεγέθη εντός της Οθωμανικής κοινωνίας και μέσα από τη δική τους συναλληλία, απόπειρα συνοχής και προώθηση συλλόγων και δράσεων εθνολογικής αυτοσυνειδησίας και ιδιαιτερότητας αποτελούν εκ των πραγμάτων ένα οθωμανικό εθνο-θρησκευτικό σύνολο παρά μία ελληνική εθνική ταυτότητα προς απελευθέρωση.⁸⁹

⁸⁷ Α. Παυλίδης, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Οθωμανικό Κράτος κατά δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Όψεις της εκπαίδευσης του Μικρασιατικού Ελληνισμού*, στο, <http://benl.primedu.uoa.gr/database1/oikoumeniko.pdf>, 1-17, (πρόσβαση, 02.05.2014).

⁸⁸ Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι-1919, Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες, Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998, 19. Η εντύπωση, πάντως, που αφήνει, η ανάγνωση της προσέγγισης της Σ. Αναγνωστοπούλου μοιάζει να είναι, ότι ενδιαφέρεται σε ένα πρώτο επίπεδο να κατανοήσει τις κοινωνικές παραμέτρους της διαβίωσης των ανθρώπων του εξεταζόμενου χώρου, αναδεικνύοντας τη συνολική κοινωνική κατάσταση και την πολιτική και ταξική τους θέση στην αυτοκρατορία και μετά να διεισδύσει στα θέματα της εθνοτικής τους συμπεριφοράς και αυτοσυνειδησίας.

⁸⁹ Η Σ. Αναγνωστοπούλου, μάλιστα, επεξηγώντας ενδελεχώς την κατάσταση σε συμφωνία με τις συγχρονικές ιστορικές της παραμέτρους, αναφέρει, ότι ίσως θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ένα οιονεί εθνικό σύνολο, μία ρευστή ομάδα, οι πολίτες που άνηκαν στο μιλλέτ των Ρωμιών και μέσα από

Περαιτέρω, πρέπει οπωσδήποτε να σημειωθεί, ότι η πρόσληψη αυτής της ομάδας ως μία δύναμη εθνική ομάδα επιστέφεται και από το εξής γεγονός: σταδιακά, ενώ το Οικουμενικό Πατριαρχείο αποτελούσε τον εναγκαλιστικό θεσμό όλων των ορθοδόξων της Αυτοκρατορίας ξεκίνησε η εθνική αφύπνιση των λαών της Βαλκανικής. Έτσι, σιγά-σιγά μέσα από τα εθνικά κινήματα αυτών των λαών, οι οποίοι ζούσαν κατά κύριο λόγο ως πολίτες-υπήκοοι της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και συχνά, αιτήθηκαν προς τη Σουλτανική Αρχή την αρωγή προς την αυτονόμηση από τη διοικητική ομπρέλα του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Μία αυτονόμηση, η οποία ήταν ήδη μία ζώσα πραγματικότητα μέσα από την εθνική αφύπνιση, πράγμα, που ιδιαίτερα στο παράδειγμα της Βουλγαρικής Εξαρχίας, φαίνεται αδιαμφισβήτητα. Έτσι, το Οικουμενικό Πατριαρχείο έφθασε να αντιπροσωπεύει μόνο τους ελληνόφωνους πληθυσμούς, οι οποίοι και βέβαια, συνέχισαν να βλέπουν στο θεσμό, κάτι παραπάνω από τη θρησκευτική τους αναφορά. Έτσι, η ρευστότητα αυτή δεικνύει κατά αρχήν, πως από το μιλλέτ περνάει κανείς στην οιονεί εθνική ταυτότητα ή καλύτερα, στο ιδιαίτερο εθνικο-θρησκευτικό σύνολο εντός της οθωμανικότητας του χώρου ζωής του και της πολιτειακής του συμπεριφοράς.⁹⁰

Για να επεξηγηθούν τα παραπάνω ιστορικά συμφραζόμενα, χρειάζεται μία προοδευτική παράθεση του ρόλου του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο μιλλέτ των Ρωμιών και στην προοδευτική μετεξέλιξη αυτού του ρόλου κατά τον εκσυγχρονισμό Δεν πρέπει να λησμονείται, ότι και για την Οθωμανική εξουσία, Οικουμενικό Πατριαρχείο είναι αυτό που υποστασιοποιεί ένα συνομιλητή ή υπόλογο των ορθόδοξων κοινοτήτων με την αναγνωρισμένη εκ των Οθωμανών εθναρχική αποστολή και από τον 19^ο αιώνα και μετά, ‘η εσωτερική διοίκηση των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων, όπως και η κοινοτική ζωή -σχολεία, σύλλογοι, φιλανθρωπικά ιδρύματα- αποκτούν θεσμική υπόσταση. Αυτά όλα, ίσως είναι κατανοητά και ιστορικά επαληθεύσιμα για τα χρόνια πριν το Τανζιμάτ και τον 19^ο αιώνα, καθώς το Τανζιμάτ, ‘που ήταν μία οθωμανική αναγκαιότητα’, υποβοηθά στη σταδιακή αποκρυστάλλωση των κοινοτήτων, οπότε και στη μετεξέλιξη των παραδοσιακών δομών διαχωρισμού των πληθυσμιακών ομάδων ως

τις διοικητικές μετεξελίξεις βρέθηκαν να αποτελούν τα μέλη της κοινότητας, που χαρακτηρίζουμε επί του παρόντος κάτω από το γενικό τίτλο του Ελληνοθωμανισμού. Βλ., Σ. Αναγνωστοπούλου, *ο. π.*, 29-44.

⁹⁰ Βλ., την ερμηνεία, Σ. Αναγνωστοπούλου, *ο. π.*, 33.

μιλλέτ.⁹¹ Μάλιστα, η Σ. Αναγνωστοπούλου παρατηρεί, ότι ενώ αρχικά το Οικουμενικό Πατριαρχείο ήταν ο εθναρχικός εκείνος θεσμός έναντι του ορθόδοξου μιλλέτ, φθάνει να αναγνωρίζεται από την Υψηλή Πύλη ως εγγυητής της εκκοσμίκευσης των θεσμών της κοινότητας και των κοινοτήτων, τις οποίες έχει υπό την εποπτεία και επιστασία του. Έτσι, φθάνουμε στο σημείο το Πατριαρχείο να προσιδιάζει σε μία ρυθμιστική αρχή της σταδιακής υποδιαίρεσης του μιλλέτ σε εθνικές ομάδες, όπου αναγνωρίζει ταυτόχρονα και τις κοσμικές εκείνες δυνάμεις, που έρχονται παράλληλα στην εξουσία του και φυσικά, δίνουν έμπνευση στην εκκοσμίκευση και τη διαίρεση σε εθνικές ομάδες και συχνά, συνδιοικούν τις εθνικές ομάδες. Όλη αυτή η διαίρεση, βέβαια, του μιλλέτ σε εθνοθησκευτικές ομάδες (ελληνικές ή βουλγάρικες, παραδείγματος χάρη) ανήκει σε μία υπερ-ομάδα, την οθωμανική, όπου όλες οι ομάδες, ως πολίτες του κράτους, ανήκουν.⁹² Εν ολίγοις, το Πατριαρχείο έχει ως ρόλο του πλέον, όπως του ανατίθεται από την Υψηλή Πύλη, τη διαδικασία της εκκοσμίκευσης, δηλαδή την εισχώρηση κοσμικών πόλων εξουσίας και επιρροής στην κοινότητα, η οποία -και εξ αυτού του γεγονότος και μέσα στο γενικότερο πνεύμα εκδυτικισμού- διασπάται σιγά-σιγά σε κοινότητες με εθνολογικά χαρακτηριστικά, οι οποίες όμως, φέρουν ως βασική ταυτότητα τον Οθωμανισμό. Μέσα από τις παραπάνω πληροφορίες, διαφαίνεται αδρά ο τρόπος μετεξέλιξης του μιλλέτ σε ελληνορθόδοξη κοινότητα και βέβαια, στη μετέπειτα κατάδειξη του Ελληνοθωμανισμού ως πολιτειακή ταυτότητα εντός αυτού του ιστορικού τοπίου.

Για τον Κ. Σβολόπουλο, η ελληνική κοινότητα εκείνη την περίοδο διαπρέπει, καθώς παρατηρείται μια οικονομική άνθηση, απόρροια της σχετικής άνεσης κινήσεως, που επέτρεπε η πολιτική του Τανζιμάτ, ενώ παράλληλα, διαφαίνεται και σιγά-σιγά, ένας ενεργητικότερος πολιτικός της ρόλος, αφού αρκετά μέλη της κοινότητας, της εθνικής, όπως τη χαρακτηρίζει ο Κ. Σβολόπουλος, συνεχίζουν να κατέχουν μία σημαίνουσα πολιτική επιρροή στα πράγματα. Μάλιστα, η νεοφαναριώτικη, όπως πολλές φορές απαντάται στη βιβλιογραφία, πολιτική ελίτ και μορφωμένη τάξη έχει μία άλλη αντίληψη για το ρόλο, που πρέπει να διαδραματίσει το Γένος από δω και στο εξής στις ιστορικές συνθήκες, που επικρατούν στην

⁹¹ Βλ., επί του παρόντος, Σ. Αναγνωστοπούλου, *Οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και το θεσμικό πλαίσιο του μιλλέτ των Ρωμιών, Πατριαρχείο, Κοινοτικοί Θεσμοί, Παιδεία*, στο, Πρακτικά Επιστημονικής ημερίδας, *Η παρουσία των εθνικών μειονοτήτων στην Κωνσταντινούπολη τον 19^ο αιώνα*, Σύνδεσμος των Εν Αθήναις Μεγαλοσχιολιτών, 1996, 17-20.

⁹² Σ. Αναγνωστοπούλου, *ο. π.*, 29-30.

Ανατολή, η οποία διαφέρει από την απλουστευτική αντίληψη της Μεγάλης Ιδέας. Έτσι, κατανοείται, ότι -και με την κοινή συναντίληψη του Οικουμενικού Πατριαρχείου για τα πολιτικά πράγματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας-⁹³ υπάρχει πλέον η δυνατότητα, μέσω της πολιτικής εξίσωσης των μουσουλμάνων και των χριστιανών εντός του Οθωμανικού κράτους, για μία ουσιαστικότερη συμμετοχή στη διοίκηση έως την (απλουστευτικά και εξίσου μεγαλεπίβολα μιλώντας) εκ των έσω άλωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη βάση του οικονομικού και πολιτισμικού σφρίγγους την ελληνορθόδοξης κοινότητας, που μοιραία στο τέλος θα υπερτερήσει.⁹⁴

Σε γενικές γραμμές, αυτές είναι οι πολιτικές παράμετροι, που αναδεικνύουν τον τρόπο της συμπεριφοράς και μετεξέλιξης της ελληνορθόδοξης κοινότητας κατά την περίοδο του Τανζιμάτ, το οποίο επέφερε αλλαγές στον τρόπο διοίκησης, αυτοργάνωσης και πολιτειακής αυτοσυνειδησίας στους υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Διαφαίνεται, εν προκειμένω, ότι μοιραία -και εντός των ιστορικών συγκυριών και των πολιτικών πεποιθήσεων της εποχής- ότι το ορθόδοξο μιλλέτ γρήγορα αντιλήφθηκε της νέες συνθήκες και με την παράλληλη άνθηση των εθνικισμών ως πολιτικές επιλογές οικειοποίησης μίας ταυτότητας, τελικά διασπάσθηκε. Η καθιερωμένη, παράλληλα, ελληνοφωνία των εκκλησιαστικών φορέων και ιδιαίτερα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, είχε διαμορφώσει γύρω της μία κοινότητα, η πλειονότητα της οποίας, ιδιαίτερα μέσω της εκπαίδευσης, την οποία εκ των πραγμάτων είχαν παραδοσιακά αναθέσει στο Πατριαρχείο οι Οθωμανοί, συμπεριφερόταν ελληνοπρεπώς. Άλλωστε, υπήρχε μία ακμάζουσα κοινότητα, που αντιλαμβανόταν τους δεσμούς της με το Ελληνικό Βασίλειο και αναγνώριζε την πολιτική και εθνική της ταυτότητα ως ελληνική στη βάση των πολιτικών πεποιθήσεων και των ιστορικών συγκυριών του 19^{ου} αιώνα. Ταυτόχρονα, η οθωμανική ταυτότητα ήταν αναπόδραστη για αυτούς τους ανθρώπους, ως κάτοικοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και βέβαια, ως η εναγκαλιστική ταυτότητα όλων των πολιτών της Αυτοκρατορίας, όπως προβλεπόταν για τη μετεξέλιξη των θρησκευτικών κοινοτήτων από τις ίδιες τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ. Κατά αυτόν τον τρόπο, προκύπτει η ιδιαιτερότητα του Ελληνοθωμανισμού, ως μία πολιτειακή ταυτότητα μιας συγκεκριμένης ομάδας, η οποία αναγνώριζε τις εθνικές και

⁹³ Για τις σχέσεις και την αλληλο-επιρροή του Οικουμενικού Πατριάρχη και των λαϊκών της ελληνορθόδοξης κοινότητας, βλ., Σ. Αναγνωστοπούλου, *ο. π.*, 46 κ. εξ.

⁹⁴ Ερμηνεύεται η προσέγγιση και τα στοιχεία, που προέρχονται από, Κ. Σβολόπουλος, *Κωνσταντινούπολη, 1856-1908, Η ακμή του Ελληνισμού*, Εκδοτική Αθηνών, 1994, 15-42.

θηρσκευτικές της ιδιαιτερότητες εντός ενός πολύ-εθνοτικού και πολυπολιτισμικού περιβάλλοντος⁹⁵ αλλά αναζητούσε το ζωτικό της χώρο και την πρόοδο της εντός μίας κρατικής υπόστασης, η οποία δεν ήταν άλλη από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

2.3 Ο Ελληνοθωμανισμός ως μία ατελής πολιτική ταυτότητα

Η Σ. Αναγνωστοπούλου αναφέρει, ότι τελικά ο Οθωμανισμός ως κίνηση πολιτικής μετεξέλιξης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έδωσε πάτημα ουσιαστικά στην άνοδο του Τουρκισμού, δηλαδή, προετοίμασε πολιτικά και εθνικά το έδαφος για την ιδεολογική αφύπνιση της εθνικής ταυτότητας της σύγχρονης Τουρκίας.⁹⁶ Εν ολίγοις, η ίδια διαδικασία εθνικής αυτοσυνειδησίας και αναφοράς, που πραγματοποιήθηκε για τους χριστιανικούς πληθυσμούς εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έλαβε μοιραία χώρα και για τους μουσουλμανικούς, οι οποίοι και σιγά-σιγά διείδαν την εθνολογική διαφορά μεταξύ τους εντός της κρατικής υπόστασης της Αυτοκρατορίας.

Περαιτέρω, δεν πρέπει να λησμονείται, ότι η μεταρρυθμιστική κίνηση του Τανζιμάτ υπήρξε μία πολιτική επιλογή εντός μίας κρατικής οντότητα, που φυλλορροούσε, είτε από εξωτερικούς παράγοντες και πολεμικές εναντίον της κινήσεις, είτε από εσωτερική απουσία συνοχής και πολιτικής και εθνολογικής συγκρότησης. Πιο συγκεκριμένα, για την ίδια συγγραφέα, ‘η πορεία αποσύνθεσης’ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν ανασχέθηκε από τη μεταρρυθμιστική κίνηση του Τανζιμάτ και των δυνάμεων, που ήθελε να απελευθερώσει και της πολιτικής πρότασης, που ήθελε να επιβάλει. Οπότε, ο Οθωμανισμός ως πολιτειακή ταυτότητα έμεινε ατελής και σπασμωδικός, μιας και στα παραδείγματα, που ενδελεχώς μπορεί

⁹⁵ Για τον τρόπο, που κατά καιρούς έβλεπαν οι Οθωμανοί την ελληνορθόδοξη κοινότητα και το ρόλο της στην διοίκηση και κοινωνία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, βλ., P. Konortas, *From Tai'fe to Millet: Ottoman Terms for the Ottoman Greek Orthodox Ottoman Community*, στο D. Gondicasand C. Issawi, (eds), *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy and Society in the Nineteenth Century*, The Darwinpress Inc, Princeton, New Jersey, 1999, 169-179.

⁹⁶ Σ. Αναγνωστοπούλου, *Οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και το θεσμικό πλαίσιο του μιλλέτ των Ρωμιών, Πατριαρχείο, Κοινοτικοί Θεσμοί, Παιδεία*, στο, Πρακτικά Επιστημονικής ημερίδας, *Η παρουσία των εθνικών μειονοτήτων στην Κωνσταντινούπολη τον 19^ο αιώνα*, Σύνδεσμος των Εν Αθήναις Μεγαλοσχιολιτών, 1996, 52. Πρόκειται ασφαλώς για το συμπέρασμα μίας ιστορικοκριτικής ερμηνείας των συγκριτικών αναγνώσεων των εθνικισμών εντός των χρόνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

να σταχυολογηθούν, καταφαίνεται η ανισότητα στο επίπεδο συμμετοχής στη διοίκηση ανάμεσα στις εθνο-θρησκευτικές ομάδες και βέβαια, η ανάδειξη της εθνο-θρησκευτικής διαφοράς κάνει δυσχερή την απόπειρα πλήρους ταύτισης με την εναγκαλιστική Οθωμανική ταυτότητα. Όπως χαρακτηριστικά το λέει η Σ. Αναγνωστοπούλου, 'το μιλλέτ είναι ενδιάμεσος χώρος, η παράλληλη δομή με την οποία οι ελληνορθόδοξοι νομιμοποιούνται να συμμετέχουν στους οθωμανικούς θεσμούς αλλά παράλληλα, νομιμοποιούν και την οθωμανική εξουσία'.⁹⁷ Η διαφορά στα δύο μεγέθη, όπως επίσης και η απόσταση στην πλήρη πρόσληψη της ταυτότητας του ίσου Οθωμανικού πολίτη, για τους Έλληνες είναι καταφανής και βέβαια, δεικνύει και το ατελέσφορο του πράγματος, στο να νιώσει κανείς πλήρως Ελληνοθωμανός, να διατηρήσει γλώσσα, θρησκεία και πολιτειακή ταυτότητα και ισοτιμία.

Πέραν τούτων, και κάνοντας μία αναδρομική ανάγνωση της ιστορίας του όρου Ελληνοθωμανισμός με σκοπό στην τελική απόδειξή του ως μια ατελής ταυτότητα, πρέπει να προστεθεί το αναπόδραστο ιστορικό γεγονός του Ελληνοτουρκικού Πολέμου και της κατάληξης της Μικρασιατικής Καταστροφής. Όπως και να δομείται η προσέγγιση και η μελέτη του πράγματος, όποια οπτική και να ακολουθήσει κανείς, δηλαδή, για να διαβάσει τον όρο, η κατάληξη της προοπτικής της μετοχής των ελληνορθοδόξων ως ισοτίμων στην πολιτική αρένα αποκόπτεται βίαια με την άνοδο του τουρκικού εθνικισμού και φυσικά, με τον πόλεμο, που λαμβάνει χώρα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, καταλήγοντας για την Ελλάδα στην καταστροφή της Μικράς Ασίας και για την Τουρκία στην εθνική ανεξαρτησία.⁹⁸ Το παραπάνω δίπολο δείχνει, εν πολλοίς, και την πρόληψη του πράγματος από τον καθένα εθνικό φορέα χωριστά, μιας και η εθνική ιστορία του καθενός κάπως έτσι τη διηγείται, αν και -όπως άλλωστε καταδεικνύεται και από τον όρο Ελληνοθωμανισμός-, η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε έναν άλλο πολιτικό σχεδιασμό για την πολιτειακή ταυτότητα των κατοίκων της. Εν ολίγοις, η άνοδος του τουρκικού εθνικισμού εντός της Οθωμανικής επικράτειας και ο εκτουρκισμός της Αυτοκρατορίας φθάνει να απαγορεύει εκ των έσω την πλήρη πρόοδο της ταυτότητας του Ελληνοθωμανισμού και της ταύτισης των ελληνορθοδόξων πληθυσμών με την οθωμανική κρατική υπόσταση. Κατά αυτόν τον τρόπο, το σχέδιο περί ελληνοποίησης

⁹⁷ Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι-1919, Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες, Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998, 278-279.

⁹⁸ Σ. Αναγνωστοπούλου, *ο. π.*, 11-14.

των λοιπών χριστιανικών πληθυσμών της Αυτοκρατορίας στη βάση της ταυτότητας του Ελληνοθωμανισμού φθάνει σε ένα τέλος καθώς και το περισσότερο μεγαλεπήβολο πλάνο, της σταδιακής πολιτιστικής ελληνοποίησης της Αυτοκρατορίας και άλωσής της εκ των έσω στη βάση της ιδιαιτερότητας και του μεγαλείου της ελληνικής ταυτότητας. Βέβαια, όλα αυτά θα λάμβαναν μέρος στη βάση της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁹⁹

2.4 Συμπεράσματα

Κατανοείται, λοιπόν, ότι στο γενικότερο πλαίσιο του εκμοντερνισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως αυτό επιχειρείται με το μεταρρυθμιστικό πλάνο του αυτοκρατορικού διατάγματος Χαττ-ι-Σερίφ του 1839 και του αντιστοίχου Χαττ-ι-Χουμαγιούν του 1869, αναδείχθηκαν μία σειρά προβλήματα πολιτειακής και εθνολογικής ταυτότητας για τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Λειτουργώντας ως θρυαλλίδα αποσυμπίεσης η μεταρρυθμιστική κίνηση ανέδειξε ιδιότυπους εθνικισμούς και ιδιαίτερες εθνικές και πολιτειακές ταυτότητες μέσα από το πλάνο της τελικής συμμετοχής όλων των πολιτών στον Οθωμανισμό ως φύσει πολίτες της κρατικής υπόστασης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κατά αυτόν τον τρόπο, και μέσα από τη μετάλλαξη του μιλλέτ των ορθοδόξων χριστιανών, αναδεικνύεται και η ταυτότητα του Ελληνοθωμανισμού ως η πολιτειακή θέση των ελληνόφωνων χριστιανών, εκπεφρασμένη μέσα από την εγγράμματη αστική τάξη κυρίως της πρωτεύουσας. Αυτή η ιστορική απόληξη, όμως, έρχεται να αναιρέσει την έως στιγμής αντίληψη εντός του Ελληνικού Βασιλείου, το οποίο ανδρωνόταν με το όραμα της απελευθέρωσης αυτού του ελληνικού πληθυσμού. Έτσι, διαπιστώνεται η διαφορά της αντίληψης περί έθνους, ελληνικότητας και ιστορικής και εδαφικής ολοκλήρωσης των πληθυσμών και των ελίτ, που κάποτε άνηκαν στο ίδιο μιλλέτ και εμφορούταν από τις ιδέες του ίδιου εθνικισμού κατά τις αρχές της ελληνικής Επανάστασης.

⁹⁹ Ακολουθείται η ερμηνεία, Σ. Αναγνωστοπούλου, *ο. π.*, 301 κ. εξ.

Ο Ελληνοθωμανισμός, συνοπτικά, παρουσιάζεται ως η πολιτειακή ταυτότητα της διατήρησης της εθνο-θρησκευτικής διαφορετικότητας εντός μίας πολιτειακής ισοτιμίας και μίας ισότητας δικαιωμάτων μέσα σε μία πολυπολιτισμική και πολυσυλλεκτική κρατική οντότητα, που, όμως, ο Οθωμανισμός, δηλαδή η συνειδητή αίσθηση του ανήκειν σε αυτό το κράτος, αποτελεί και την κοινή πλατφόρμα αναφοράς όλων των πολιτών.

Δ. Ιστοριοκριτική και συγκριτική ανάλυση της Μεγάλης Ιδέας και του Ελληνοθωμανισμού

1. Εισαγωγή

Στην παρούσα φάση της εργασίας επιλέγεται να παρουσιασθεί μία αναγκαία συγκριτική ανάγνωση και ανάλυση των δύο ταυτοτήτων, που αφορούν ιστορικά το μίλλέτ των ορθοδόξων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τη μετεξέλιξή του στο Ελληνικό έθνος-κράτος. Η παρουσίαση των στοιχείων της συγκριτικής ανάλυσης αφορούν, ουσιαστικά, τη διαλογική συσχέτιση μεταξύ των δύο ταυτοτήτων και την ιστορικο-κριτική ματιά, που αναδεικνύεται μετά από μεστή και συμπαγή παρουσίαση των παραμέτρων τους, όπως ενδεχομένως επιχειρήθηκε παραπάνω στην παρούσα εργασία. Οι κύριες παράμετροι της συγκριτικής ανάλυσης των δύο ταυτοτήτων αποπνέουν την όσο δυνατόν επιστημονικότερη μελέτη και προσέγγιση από την γράφουσα μέσα στα πλαίσια των προαπαιτούμενων της φύσης της παρούσας εργασίας και της ανταπόκρισης στο επιστημονικό επίπεδο της ιστορικής κριτικής, όπως τίθεται α) από τη φύση του θέματος και β) από τις απαιτήσεις του ακαδημαϊκού πλαισίου της παρουσίασης της εργασίας.

Κατά αυτόν τον τρόπο, επιχειρείται παρακάτω μέσα από τις σχετικές νοηματικές ενότητες η σύνοψη των σχετικών πορισματικών θέσεων της συγκριτικής ανάγνωσης της Μεγάλης Ιδέας και του Ελληνοθωμανισμού ως α) ρευστές εθνικές ταυτότητες, β) κρατικές πολιτικές εντός του ιστορικού τους πλαισίου.

2. Οι δύο ταυτότητες ως κρατικά ετεροεδραζόμενα πολιτικά προγράμματα σε αντιδιαστολική σχέση

Το πρώτο εξαγόμενο συμπέρασμα από την παρουσίαση των δύο αυτών ταυτοτήτων και της συγκριτικής τους ανάγνωσης είναι το ακόλουθο: οι δύο αυτές ταυτότητες παραμένουν κρατικά ενορχηστρωμένα πλάνα, που αφορούν την απόπειρα ομογενοποίησης του πληθυσμού. Πιο συγκεκριμένα, και στην περίπτωση της Μεγάλης Ιδέας και στην περίπτωση του Ελληνοθωμανισμού υπάρχει μία κρατικά συνειδητή ροπή προς την εμφύσηση μιας ταυτότητας στον πληθυσμό εντός της κάθε κρατικής υπόστασης -του νεοσύστατου Βασιλείου και του Μεγάλου Ασθενούς-, η οποία διακρίνεται ως εξωστρεφής και αισιόδοξη, μιας και α) την ιστορική αυτοσυνειδησία και συνοχή του πληθυσμού και β) επιδιώκει το άλμα προς τα εμπρός, την ιστορική πρόοδο και εξάπλωση της κάθε κρατικής υπόστασης και των πολιτών της. Μέσα από αυτό το πολιτικό πλάνο, η κάθε κρατική υπόσταση έβλεπε την ιστορική της εξέλιξη μέσα από την πρόοδο εντός μίας ολοένα και πιο εύρωστης και με πληθυσμιακή συνοχή κοινότητας πολιτών. Το πρόβλημα, δηλαδή η αντιθετική σχέση μεταξύ των δύο αυτών πολιτικών προγραμμάτων, βρίσκεται στο γεγονός, ότι προσβλέπουν στην οικειοποίηση της ίδιας πληθυσμιακής ομάδας και κοινότητας προς την επίτευξη του στόχου τους. Εν ολίγοις, η Μεγάλη Ιδέα ονοματίζοντας ως αλύτρωτους όλους τους ελληνορθόδοξους πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 'βάζοντας παρ' όλα αυτά όλους κάτω από την ίδια ιδεολογική ομπρέλα', προσπαθεί την επέκταση του κράτους μέσα από ένα ιδεολογικό υπόστρωμα. Μέσα από ένα άλλο ιδεολογικό υπόστρωμα, το οποίο δεν είναι η εθνική ταυτότητα, όπως στην περίπτωση της Μεγάλης Ιδέας, αλλά η πολιτική ταυτότητα, η οθωμανοποίηση του πληθυσμού και η συνείδηση της αναφοράς στην κρατική υπόσταση του Οθωμανικού κράτους, η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποπειράται α) τον εκδυτικισμό των θεσμών της, β) την παύση του διαμελισμού της εξαιτίας της ανόδου των διάφορων εθνικισμών εντός της αλλά και δια της απουσίας της ισοτιμίας και συνοχής του πληθυσμού της και γ) την προσπάθεια συνοχής της πληθυσμιακής της κοινότητας δια της αντίληψης μιας ομοιογενούς πολιτικής ταυτότητας. Οι δύο ταυτότητες, όμως, αυτές αλληλοσυγκρούονται, καθώς απευθύνονται στον ίδιο

πληθυσμό κατά την ίδια χρονική περίοδο και επομένως, ως εδραζόμενες σε δυο διαφορετικές κρατικές υποστάσεις, μοιραία θα αντιμετωπίζουν η μια την άλλη με καχυποψία ή εχθρότητα και βέβαια, θα καταλήξουν σε μία αναπόφευκτη ρήξη και σύγκρουση.

Για να επεξηγηθεί καλύτερα το υπόβαθρο αυτού του ανταγωνισμού και της σύγκρουσης, είναι αναγκαία μία ακόμη παρατήρηση. Για τη Σ. Αναγνωστοπούλου, η Επανάσταση των Νεότουρκων το 1908, που μοιάζει η τελευταία εθνικιστική φωτιά εντός των κόλπων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δείχνει τη μοντερνοποίηση της οθωμανικής κοινωνίας μέσω από τη μετεξέλιξη του οθωμανικού μιλλέτ σε ένα κοσμικό έθνος. Έτσι, αυτή η μετεξέλιξη θα αποπειραθεί αρχικά να συμπεριλάβει όλους τους υπηκόους της Αυτοκρατορίας ανεξαρτήτου αναφοράς σε θρησκεία και γλώσσα, ώστε να κατανοήσει ο πληθυσμός την αίσθηση ότι ανήκει σε ένα κοσμικό πλέον κράτος, κοινό για όλους. Σιγά-σιγά, όμως, κατανοείται με την κοσμικοποίηση αυτή, ότι δεν υπάρχει ανάγκη ύπαρξης ενός οθωμανικού έθνους, εντός της προηγούμενης οθωμανοποίησης και έτσι, τα προηγούμενα εθνικά σύνολα, όπως το μιλλέτ των Ρωμιών μοιάζουν να είναι παρωχημένα χαρακτηριστικά μιας προηγούμενης εποχής. Με την πάροδο των χρόνων, κατά την δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, η αποθωμανοποίηση της Αυτοκρατορίας και ο σταδιακός εκτουρκισμός των ελίτ, καθώς και η απώλεια της Βαλκανικής Χερσονήσου, φέρνει μοιραία τις ελληνορθόδοξες κοινότητες μπροστά στην αναφορά τους προς το κέντρο των Αθηνών, προς την αναγνώριση ενός εθνικού πεδίου, το οποίο το Ελληνικό Βασίλειο το κερδίζει μέσω των Βαλκανικών πολέμων και την εγκατάστασή του -με όλα τα παρεπόμενα χαρακτηριστικά της- στη Μικρά Ασία.¹⁰⁰ Η εθνικοποίηση των Ελληνοθωμανών προς την αποδοχή της ελληνικής εθνικής ταυτότητας και αναφοράς, μέσα από αυτά τα γεγονότα, όπως διαδραματίστηκαν στις ξεχωριστές κρατικές οντότητες έρχεται ως αναπόφευκτο ιστορικό επακόλουθο.

¹⁰⁰ Σ. Αναγνωστοπούλου *ο. π.*, 38-47.

3. Η νεοελληνική εθνική ταυτότητα ανάμεσα στο μύθο και τον πραγματισμό κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα

Πέραν των γεγονότων, που διαμόρφωσαν την ταυτότητα του Ελληνοθωμανισμού ως μία προοπτική ισότιμης συμμετοχής των ελληνορθόδοξων πληθυσμών στη ζωή και στην κοινωνία της ύστερης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δεν πρέπει να λησμονείται από την άλλη μεριά, ότι η Μεγάλη Ιδέα ήταν μία φανταστική πολιτική σύλληψη, η οποία όσο αισιόδοξη και μεγαλεπίβολη και να έμοιαζε, στερούταν εφαρμογής στη διεθνή πολιτική κονίστρα και στερούταν και στήριξης από το νεοσύστατο κράτος. Πιο συγκεκριμένα, δύο ήταν οι παράγοντες που, κατά τη γνώμη μου και κατόπιν σχετικής βιβλιογραφικής ενημέρωσης και ιστορικής μελέτης, δεν επιτρέπουν την πλήρη αποδοχή της από την ιστορική ματιά του σήμερα και υπογραμμίζουν την ανεδαφικότητα της εφαρμογής της.

Σε πρώτο στάδιο, πρέπει να εξεταστεί ο βαθμός ανάπτυξης του νέου ελληνικού κράτους, το οποίο κλυδωνιζόταν συχνότατα από οικονομικά προβλήματα και χρεοκοπίες ενώ τις περισσότερες φορές δεν υπήρχε ένας σταθερός ορίζοντας ανάπτυξης και οικονομικής άνθησης, μία βάση, η οποία θεωρείται αναγκαία ώστε να αποτελέσει εφελκυστήρα, οποιωνδήποτε επιλογών εξωτερικής πολιτικής και φυσικά, ως αναγκαίο υπόστρωμα των στρατιωτικών επιχειρήσεων, που χρειάζονται ώστε να ενσωματωθούν οι αλύτρωτοι πληθυσμοί. Έτσι, η Μεγάλη Ιδέα στερούταν ισχυρής κρατικής βάσης και οικονομικών πόρων, ώστε να παρουσιασθεί σαν πολιτική επιλογή μίας μικρής αλλά ανθούσας κρατικής υπόστασης, η οποία διεκδικούσε τα δίκαια της, τα ιστορικά της ερείσματα, στη διεθνή πολιτική σκηνή και στη ρευστότητα των χρόνων του 19^{ου} αιώνα. Κατά αυτόν τον τρόπο, το πολιτικό πρόγραμμα της Μεγάλης Ιδέας μοιάζει μία πολιτική επιλογή ανιστορική και έρημη κρατικής υποστήριξης. Ένα τέτοιο ιστορικό πόρισμα μοιάζει ασφαλές και προκύπτει από τη συνολική παρουσίαση του θέματος από την παρούσα έρευνα.

Από την άλλη μεριά, οι πληθυσμοί που συμπεριλαμβάνονταν προς ενσωμάτωση στο νεοελληνικό κράτος παρέμεναν κάτω από ένα καθεστώς ρευστής εθνικής ταυτότητας, όπως άλλωστε δεικνύεται και ιστορικά με το παράδειγμα του Ελληνοθωμανισμού. Έτσι, μοιάζει η κεντρική επιλογή της εξωτερικής πολιτικής του κράτους των Αθηνών να λειτουργεί και να ενεργεί χωρίς να συνεκτιμά το σύνολο των

διεθνών και γεωπολιτικών παραμέτρων. Πιο συγκεκριμένα, οι πληθυσμοί αυτοί μοιάζουν να ενσωματώνονται στις νέες απαιτήσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στη μεταρρυθμιστική της ατζέντα, ενώ τις περισσότερες φορές, το οικονομικό και κοινωνικό τους επίπεδο ή τα συμφέροντά τους έχουν αναφορά προς το Οθωμανικό κράτος και το εκτόπισμα του παρά προς το ελληνικό Βασίλειο και το μικρότερο βεληνεκές του. Πέραν των οικονομικών όρων, οι πληθυσμοί, τους οποίους η Μεγάλη Ιδέα εναγκαλίζει ως ελληνικούς δεν έχουν καταλήξει συνειδητά στην ελληνικότητά τους, δεν φέρουν αμιγώς τα εθνολογικά χαρακτηριστικά της εθνικής ταυτότητας, όπως αυτά ενδεχομένως φαντασιωνόταν από τους πολιτικούς ταγούς της εποχής, πράγμα που είναι εμφανέστατο ιδιαίτερα στη Βαλκανική χερσόνησο και στα πολεμικά γεγονότα των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Πιο συγκεκριμένα, από το Μακεδονικό αγώνα, τους δύο Βαλκανικούς πολέμους και τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο συμπεραίνεται, ότι στη Βαλκανική ανταγωνίζονται οι εθνικισμοί όλων των λαών, ώστε να οικειοποιηθούν το πληθυσμό, που αφήνει πίσω της η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Δεν είναι ψέμα να ειπωθεί, ότι η ρευστότητα της κατάστασης της εθνικής ταυτότητας είναι τόσο κραυγαλέα, που τελικά η στρατιωτική νίκη υποβοηθά στο ποιος θα καταλήξει Βούλγαρος, Σέρβος, Νεότουρκος ή Έλληνας και ενσωματούμενος στη διάδοχη κρατική κατάσταση να αφομοιωθεί εντός της νικώσας εθνικής ταυτότητας. Τα ερείσματα, πάντως, των παραδοσιακά ελληνικών πληθυσμών, ακόμη και μέσα από αυτή την κατάσταση, δεν πρέπει να αποσιωπούνται. Τούτο το συμπέρασμα αποτελεί ανθρωπολογικά και ιστορικά αληθές συμφραζόμενο, όπως δείχνει η ιστορική έρευνα επί των πληθυσμιακών ομάδων, που ενσωματώθηκαν στην ελληνική εθνική ταυτότητα.

4. Η φαντασιακή ταυτότητα του Ελληνοοθωμανισμού ως πολιτική επιβολή παρά 'από κάτω' φαντασιακή σύλληψη από την εθνική ομάδα

Δεν πρέπει να ξεχνάει κανείς, ότι οι πληθυσμοί της Μικράς Ασίας, του Πόντου και της Ανατολίας, όσοι δεν τούρκεψαν κατά καιρούς, ήταν πολυπληθείς και συνήθως συμμετείχαν στην αργή κοινωνική εξέλιξη και πρόοδο, που συνόδευε τους

ρυθμούς ανάπτυξης της σύνολης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Έτσι, τους φαντάζεται κανείς σήμερα ως αγροτικούς πληθυσμούς, οι οποίοι είχαν ελάχιστη κατανόηση της πολιτικής μεταλλαγής του Τανζιμάτ και ακόμη λιγότερο, κατανοούσαν τον τρόπο εφαρμογής του εντός της Οθωμανικής πολιτικής ζωής.¹⁰¹ Περισσότερο, έχει καταδειχθεί, ότι η πολιτική επιλογή της αποδοχής του Ελληνοθωμανισμού ως πολιτειακή ταυτότητα του ελληνορθόδοξου πληθυσμού, υπήρξε μία επιλογή της εγγράμματης ελίτ των ελληνορθόδοξων πληθυσμών.¹⁰²

Κατά αυτόν τον τρόπο, δεν είναι άτοπο στο να καταλήξει κανείς κατόπιν της μελέτης του συγκεκριμένου ιστορικού τόπου, ότι τα χαρακτηριστικά της πολιτειακής ταυτότητας του Ελληνοθωμανισμού, όπως επίσης και της εκδήλωσης των χαρακτηριστικών αυτής της ταυτότητας εντός του κόλπου της Οθωμανικής κοινωνίας της εποχής, ήταν μία κίνηση της μορφωμένης ελίτ της ελληνορθόδοξης κοινότητας της εποχής. Δεν είναι λίγα τα παραδείγματα, που η αστική κοινότητα ζητά ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών της ανάπτυξης της υπόλοιπης ελληνορθόδοξης κοινότητας και το Τανζιμάτ, με την επιφερόμενη ταυτότητα του Ελληνοθωμανισμού, δίνει χώρο στην αστική κοινότητα για μία τέτοια επιρροή. Άλλωστε, ενυπάρχει το ζήτημα της επιρροής και των παρεμβάσεων της εγγράμματης ελίτ στον τρόπο διοίκησης, που το Πατριαρχείο παραδοσιακά κατέχει έναντι του ορθόδοξου μιλλέτ, καθώς επίσης και της μετάλλαξης του εθναρχικού ρόλου του Πατριαρχείου έναντι του ορθόδοξου μιλλέτ, το οποίο περνάει μια διαρκή μετάλλαξη από μιλλέτ σε έθνος.¹⁰³ Όλα αυτά, στην περιφέρεια κι στους πληθυσμούς της μοιραία

¹⁰¹ Βλ., για το Τανζιμάτ και τις απαιτήσεις, που εξυπηρετούσε στη διαμόρφωση μία νέας κοσμοοικονομίας και κοινωνίας, Δ. Σταματόπουλος, *Μεταρρύθμιση και Εκκοσμίκευση, Προς μία ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19^ο αιώνα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2003, 19-24.

¹⁰² Βλ., για παράδειγμα, την ανάλυση, D. Kamouzis, *Elites and the formation of national identity, the case of Greek orthodox millet (mid-nineteenth century to 1922)*, στο, P. Konortas and P. Fortna, (eds), *State Nationalisms in the Ottoman Empire, Greece and Turkey, Orthodox and Muslims, 1830-1945*, SOAS/Routledge Studies in the Middle East, Routledge, New York, 2012, 13-46.

¹⁰³ Βλ., επ' αυτού, Δ. Σταματόπουλος, *Μεταρρύθμιση και Εκκοσμίκευση, Προς μία ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19^ο αιώνα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2003, 365-382. Πρέπει να σημειωθεί, ότι η ιδιαιτερότητα της θεωρητικής προσέγγισης του Δ. Σταματόπουλου στην εποχή και στα τεκταινόμενα έγκειται στο ότι κοιτάει τα πράγματα μέσα από τη μεταλλαγή της εκκλησιαστικής ζωής και επιστασίας των ελληνόφωνων πληθυσμών από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, όπως παραδοσιακά είχε επιφορτιστεί αυτό με αυτόν τον ρόλο ήδη από τα πρώτα χρόνια της Άλωσης. Ο Δ. Σταματόπουλος εξετάζει, εν προκειμένω, την ίδια τη διαπίστωση της πολιτικής αλλαγής, που συντελείται το 19^ο αιώνα εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως κατανοείται αυτή από την εκκλησιαστική ηγεσία αλλά και τη διάθεση των υπολοίπων ελληνόφωνων στοιχείων της Αυτοκρατορίας να επηρεάσουν τα πράγματα και την πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου και μέσα από κει, να ασκήσουν μία πολιτική ή να δώσουν κατευθύνσεις για την ιστορική μοίρα των ελληνόφωνων πληθυσμών ή Ελληνοθωμανών εντός της Αυτοκρατορίας. Η διαφορά με την προσέγγιση των άλλων ερευνητών επί της περιόδου έγκειται σε αυτό το γεγονός, μιας και οι υπόλοιποι εξετάζουν

δεν μπορούσαν να κατανοηθούν και να γίνουν γνωστά, μιας και οι πληθυσμοί αυτοί μοιάζουν να διαβιούν μακριά από τις εξελίξεις και με λιγοστή συνείδηση των μεταλλαγών, που πραγματοποιούνται στην Αυτοκρατορία. Έτσι, για αυτούς τους πληθυσμούς, το κύριο γνώρισμα πάλι της διαφορετικότητας εντός της Αυτοκρατορίας παραμένει το θρήσκευμα και το Πατριαρχείο, μέσα στις καινούργιες συνθήκες, βέβαια, παραμένει ο ιδεολογικός και πολιτικός φάρος αναφοράς. Άρα, η ταυτότητα του Ελληνοθωμανισμού μοιάζει να διαχέεται από πάνω προς τα κάτω, από την ελίτ προς τη μαζικότητα των πληθυσμών και από το πολιτικό κέντρο, τους Έλληνες της Πόλης, εν συνόψει, προς την περιφέρεια και τον ελληνόφωνο και ορθόδοξο πληθυσμό της υπόλοιπης Αυτοκρατορίας.

Ακόμη και σε αυτή την περίπτωση όμως, διαφαίνεται ότι εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συντελείται ένα πολιτικό πρόγραμμα διαμόρφωσης της ταυτότητας του Ελληνοθωμανισμού, όπου γίνεται ιστορικά παράλληλα με την απαίτηση και το πλάνο της Μεγάλης Ιδέας. Η Μεγάλη Ιδέα τους έβλεπε σαν Έλληνες αυτούς τους πληθυσμούς, ενώ οι ίδιοι έμπαιναν σε ένα κύκλο αυτοπραγμάτωσης μίας ιδιαίτερης ταυτότητας ύπαρξης και συνύπαρξης εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

5. Ο Ελληνοθωμανισμός ως μεταίχμιο και ως θνησιγενής πολιτική ταυτότητα

Ακόμη, όμως και σε αυτή την περίπτωση, τα πολιτικά γεγονότα του 20^{ου} αιώνα πρόλαβαν την εξέλιξη της πολιτειακής ταυτότητας του Ελληνοθωμανισμού και βέβαια, ολοκλήρωσαν το κύκλο ζωής της Μεγάλης Ιδέας μετά την αποτυχία της στρατιωτικής επέκτασης εντός της Ανατολίας και του οριστικού ξεπαστρέματος των πατρογονικών εστιών με την ανταλλαγή των πληθυσμών, που επακολούθησε της Μικρασιατικής Καταστροφής. Άρα, το ορόσημο του κύκλου ζωής αυτών των πολιτικών προτάσεων ως εθνολογικών ταυτοτήτων, οι οποίες απευθύνονται στον ίδιο πληθυσμό και στον ίδιο χώρο μοιάζει να έχει ολοκληρωθεί μετά από τα γεγονότα της ανόδου του τουρκικού εθνικισμού, ο οποίος ανακαταλαμβάνει ουσιαστικά τη

από καθαρά πολιτική σκοπιά τις εξελίξεις και τη διαμόρφωση της ταυτότητας του Ελληνοθωμανισμού ως ενός αστικού φαινομένου.

γεωγραφική περιοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπό την ηγεσία του Κεμάλ Ατατούρκ και το πλάνο πλέον της εγκαθίδρυσης μίας κοσμικής κρατικής υπόστασης.¹⁰⁴

Τα γεγονότα αυτά είναι και το κριτικό σημείο εκείνο, όπου λήγει ουσιαστικά και η μετεξέλιξη της πολιτικής του Πατριαρχείου από τον οικουμενισμό, που πάλαι ποτέ εκπροσώπευε εντός της πρώιμης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον εθναρχισμό, που μοιραία κατέληξε μέχρι και το 1919 με 1920, όπου πλέον η Ελλάδα και η κεμαλική Τουρκία βρίσκονταν σε εμπόλεμη σύγκρουση, προσπαθώντας ο καθένας να οικειοποιηθεί ή να περισώσει τα δικά του εθνικά δίκαια μέσα από τις προσλαμβάνουσες παραστάσεις της εποχής και φυσικά, μέσα από τη δική του πολιτική και εθνική ατζέντα, όπου στην περίπτωση της Ελλάδας, ήταν η εφαρμογή και ολοκλήρωση της Μεγάλης Ιδέας. Δεν πρέπει να λησμονείται, ότι σε αυτό το πλαίσιο, όπως και η Σ. Αναγνωστοπούλου παρατηρεί, ελλοχεύει ένα είδος ανταγωνισμού και σύγκρουσης μεταξύ Κωνσταντινούπολης και Αθήνας, αφού μυθοποιείται η σχέση τους μέσα από το σχήμα του οικουμενικού ελληνισμού, ο οποίος συρρικνώνεται εξαιτίας των επιπτώσεων του πολέμου στο εθνοκεντρικό κράτος των Αθηνών.¹⁰⁵

Επί του παρόντος σημείου, κατανοείται και μία άλλη διαφορά μεταξύ Μεγάλης Ιδέας και Ελληνοθωμανισμού. Η διαφορά αυτή έγκειται στο γεγονός του είδους της εθνικής ταυτότητας, της ποιότητας του Ελληνισμού, που ο καθένας πρέσβευε για τον εαυτό του. Πιο συγκεκριμένα, η Μεγάλη ιδέα, ορμώμενη από τη βάση της πολιτικής σκηνής των Αθηνών εξέφραζε μία κεντρομόλο δύναμη, η οποία θα είλκυε μοιραία κάθε πληθυσμιακή ομάδα, η οποία είχε συναίσθηση της ελληνικότητάς της και θα αναδεικνυόταν έτσι το ελληνικό βασίλειο ως η κρατική υπόσταση, που θα εναγκάλιζε ως ομπρέλα τους απανταχού Έλληνες. Η Ελλάδα, οπότε, ως κρατική υπόσταση, θα περικλείει τελικά όλους τους Έλληνες και θα αναδεικνυόταν στο παλαιό της κλέος, αυτό που κάποτε είχε και η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, τη γεωγραφική θέση και την πληθυσμιακή ομάδα της οποίας θα

¹⁰⁴Πρβλ., για τη μετεξέλιξη της Ελληνοθωμανικής εγγράμματης κοινότητας ως ελληνική μειονότητα πλέον, D. Kamouzis, *A minority in a state of flux, Greek self administration and education in post Lausanne Istanbul (ca 1923-1930)* στο, P. Konortas and P. Fortna, (eds), *State Nationalisms in the Ottoman Empire, Greece and Turkey, Orthodox and Muslims, 1830-1945*, SOAS/Routledge Studies in the Middle East, Routledge, New York, 2012, 101-131.

¹⁰⁵ Βλ., την ανάλυση των παραμέτρων της παρούσας ερμηνείας, Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι-1919, Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες, Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998, 423-503.

διαδεχόταν μέσα από αυτή την πολιτική κίνηση της Μεγάλης Ιδέας. Ο Ελληνοθωμανισμός, πάλι, έχοντας ο ίδιος συναίσθηση της ελληνικότητάς του και της εθνολογικής του ιδιαιτερότητας, ζητούσε τη διατήρηση αυτής της εθνικής ιδιαιτερότητας αλλά μέσα σε μία άλλη κρατική υπόσταση, το εύρος και το εκτόπισμα της οποίας θα του έδινε τη δυνατότητα της ανάδειξης του μεγαλείου και του σφρίγγους της. Έτσι, έφθασε να πιστεύεται από τα μέλη του εξω-Ελληνισμού, ότι η πολιτιστική ιδιαιτερότητα και υπεροχή της ελληνικής εθνικής ιδιαιτερότητας και των χαρακτηριστικών της μοιραία θα υπερτερούσαν εντός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, την οποία τελικά θα άλωναν εκ των έσω. Η διαφορά αντίληψης της ποιότητας και των χαρακτηριστικών του Ελληνισμού και της ιστορικής του επιβίωσης μεταξύ των δύο ταυτοτήτων είναι καταφανέστατη.

6. Συμπεράσματα

Καταδεικνύεται, επί του παρόντος, ότι το πολιτικό πλάνο έκαστης της θεωρίας και της εθνικής πρότασης, που μελετήθηκε από την παρούσα εργασία φέρει τα δικά της ιδιότυπα χαρακτηριστικά, τα οποία εκφέρουν και τις ιστορικές και πολιτικές παραμέτρους της εποχής. Συμπεραίνεται, ότι αρχικά, η ιδέα περί ελληνικότητας, που υπάρχει ως στερεότυπη ιστοριογραφική θέση περί των πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που κατέληξαν στο ελληνικό κράτος μετά την πολεμική αποτυχία και Καταστροφή του 1922 διαφέρει αρκετά από τον τρόπο, με τον οποίο οι ίδιοι αυτοί πληθυσμοί συνειδητοποιούσαν το ρόλο τους εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μάλιστα, η Μεγάλη Ιδέα δείχνει να μην έχει συναίσθηση αυτού του ρόλου μη διαβάζοντας σωστά τις πολιτικές εξελίξεις στο αντίπαλο στρατόπεδο ή διαφορετικά, δείχνει να παραβλέπει αυτές τις εξελίξεις, έχοντας μια ιδιότυπη ανάγνωση για τις πληθυσμιακές ομάδες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξυπηρετώντας έτσι μονάχα τις πολιτικές και αναθεωρητικές της επιδιώξεις.

Επισκόπηση

Η προβληματική της παρούσας εργασίας κινείται σε δύο επίπεδα ανάγνωσης. Αρχικά, όπως άλλωστε και η θεματική της προβάλλει, πρόκειται για μια συγκριτική ανάγνωση δύο παράλληλων κρατικών υποστάσεων: του νεοσύστατου Ελληνικού Βασιλείου του 19ου αιώνα και της παραπαίουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας της ίδιας χρονικής περιόδου. Εντός αυτών των κρατικών υποστάσεων βαθμιαία δημιουργείται ένας πολιτικός λόγος, ο οποίος αφορά και την εσωτερική κατάσταση αλλά και την εξωτερίκευση της κατάστασης με τη δημιουργία ενός είδους λόγου εξωτερικής πολιτικής. Βέβαια, κάτι τέτοιο ως πολιτικό συμπέρασμα αφορά πρωτίστως την ελληνική κρατική υπόσταση παρά την οθωμανική. Συγκεκριμένα, και αφού η μελέτη έχει να κάνει με μία εκ παραλλήλου συγχρονική ανάγνωση της ιστορικής διαδρομής των δύο αυτών υποστάσεων, το νεοσύστατο ελληνικό κράτος κατασκευάζει μία εθνική ταυτότητα και μία ατζέντα εξωτερικής πολιτικής, όπου προσλαμβάνει τους ελληνόφωνους και ορθόδοξους πρωτίστως κατοίκους της Οθωμανικής επικράτειας ως δυνάμει πολίτες του νεοσύστατου Βασιλείου, η απελευθέρωση των οποίων έγκειται α) στην ίδια την αλυτρωτική διάθεση των ιδίων υποδούλων στους Οθωμανούς κατοίκων, οι οποίοι μετέχουν της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, όπως όμως αυτή προσλαμβάνεται, περιγράφεται και κατανοείται από τις πολιτικές και πολιτιστικές δομές που ενυπάρχουν στο ίδιο το νεοσύστατο Βασίλειο. Πιο συγκεκριμένα, η Ελλάδα του 19ου αιώνα παρείχε μία εικόνα περί της εθνικής ταυτότητας των πολιτών της και απέδιδε την ίδια φαντασιακή εικόνα περί εθνικότητας και ελληνικότητας σε όλους εκείνους τους όμορους πληθυσμούς, οι οποίοι είτε δεν συμπεριλήφθηκαν στο κρατίδιο μετά την Ελληνική Επανάσταση του 1821, είτε ανέμεναν την συμπερίληψή τους στην κρατική υπόσταση μέσω μίας εκ νέου αλυτρωτικής κίνησης και στρατιωτικής απελευθέρωσης, όπως αυτή θα προερχόταν από τις δυνάμεις τους νεοσύστατου Βασιλείου. Από την άλλη μεριά, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, αν και ασθενής παρ' όλα αυτά ισχυρός ακόμα γεωπολιτικός παίχτης στη διεθνή πολιτική σκηνή, αποπειράται να εντάξει όλους τους πληθυσμούς-πολίτες εντός μίας νέας κοπής εθνική ταυτότητα, η οποία και θα εξέφραζε πλέον τον Οθωμανό πολίτη εντός ενός εκσυγχρονισμένου σε δομές και πολιτειακές διατυπώσεις κράτους στα

μέτρα του 19ου αιώνα. Κατά αυτόν τον τρόπο, προτείνεται μέσα στην πολιτική ζωή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η εθνολογική και πολιτειακή ταυτότητα του Οθωμανισμού, η οποία ως πολιτειακή συμπεριφορά εναγκαλίζει όλους τους προγενέστερους τύπους και καταβολές ο κάθε πολίτης της Αυτοκρατορίας κουβαλάει ως προγονικές περιγραφές. Εν ολίγοις, είτε κάποιος είναι αραβόφωνος μουσουλμάνος, είτε βαλκάνιος χριστιανός μπορεί σε ένα καθεστώς ισοπολιτείας να μετέχει της ταυτότητας του Οθωμανού. Κάτι τέτοιο, η ισονομία και ισοπολιτεία που προτείνεται εκτιμάται από την εγγράμματη και όχι μόνο ελληνόφωνη ορθόδοξη κοινότητα της Πόλης και των λοιπών αστικών και ημιαστικών περιοχών, οι οποίοι προσπαθούν να πλασαριστούν, να επιβιώσουν και να αναπαράγουν πλούτο και πολιτισμό εντός της νέας κατάστασης και εντός του νέου τύπου ταυτότητας, που προτείνεται από την επίσημη πολιτεία. Έτσι, προκύπτει η ιδιότυπη ταυτότητα του Ελληνοθωμανισμού, που εν ολίγοις περιγράφει τον ελληνόφωνο ορθόδοξο πολίτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που εγκαταβιεί εκείνη την περίοδο εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και για τον οποίο, το νεοσύστατο ελληνικό κράτος ομιλεί εθνοκεντρικά και τον θεωρεί υπόδουλο Έλληνα, κατά πως εκείνο αντιλαμβάνεται την εθνική ταυτότητα. Έτσι, σε πρώτο επίπεδο και στο επίπεδο της συγχρονικής ιστορικής ανάλυσης αντιλαμβανόμαστε, μέσω των ιστορικών γεγονότων, τη διαφορά μεταξύ του τρόπου αντίληψης της ελληνικότητας και του ρόλου της εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μεταξύ των έσω Ελλήνων του νεοσύστατου Ελληνικού κράτους και των Έξω-Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τούτη είναι μία κλασική σπουδή της ιστορικής επιστήμης και σχηματικά, πολύπλευρα και επακριβώς διατυπώνεται από την παρούσα μεταπτυχιακή εργασία. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η μεταπτυχιακή εργασία προσπαθεί να κάνει μία μελέτη συγκριτικής ανάγνωσης των προβλημάτων της εθνικής ταυτότητας, όπως αυτή εμπεριέχεται στην ιστορική διαπίστωση περί Μεγάλης Ιδέας και Ελληνοθωμανισμού και εκεί, η σπουδή γίνεται μία σπουδή εθνογραφίας και εθνικής, πολιτειακής και πολιτιστικής ταυτότητας.

Summary

In the current study it was attempted a correlation between the so called ‘Megali Idea’, a plan of geopolitics emerged by the governments of Modern Hellas and ‘Hellen-ottomanism’, a somewhat of political and national identity implemented by the Greek Ottoman Orthodox population during the state reforms as offered by the Sultan(s) of the Ottoman Empire during the 19th century. Those two different political agendas describe the issues of political expertise of the population that the modern historians might attribute the Modern Greek national identity to a certain population of both sides of the Aegean Sea. During the procession of the study at hand it was clarified that the Modern Greek State exercised its foreign policy opposite to the Ottoman Empire by mechanisms and means that were scoping on liberating the enslaved to the Ottomans population of the Ottoman Empire in decline. Thus, in the interior political agenda of the Greek State the plan of liberating the Greeks outside the territory of the modern Greek State monopolized the interest of the politicians and the surrounding political elite. Nevertheless, it has been underlined that the scenario of conquering the Ottoman Empire and substituted it by a caricature of the once glorious Byzantine one was ignoring the complex of the international and inter-state relations, the crossing of geopolitical and economic interests of the Great Powers into the region of South East Mediterranean, Minor Asia and the Balkan peninsula. Furthermore, as a political choice, the Great Idea did not took into account the military and economical means of the Modern Greek State and as well, did not emphasized on a realistic upbringing of the infant state after the Revolution of 1821. On the other hand, the Ottoman Empire, being forced to modernize itself and copy with western political motives, from 1839 to 1865, through two imperial commands, tried to renovate its political climate and imitate the political structures of the fellow Western empires. By those two decisions, it was attempted a political equality of its citizens in terms of origin, religion and access to state administration. During this period, and through the gradual decline of the millet separation of the Ottoman population, it was witnessed the actualization of the Greek Orthodox bourgeoisie in order to play a more energetic role with the Ottoman State. By remaining Ottoman citizens,

keeping in mind that, in all terms, this was their own political identity, the Greek speaking Orthodox population of the Ottoman Empire formulated an identity of its own, being in the same time Ottoman citizens equal to the rest of their fellow citizens but still retaining their own historical, religious and linguistic characteristics. Such a political identity for the aforementioned population was politically unfinished as the emergence of the Turkish nationalism assisted to the collapse of the Ottoman Empire and covered all similar attempts ending up with the war between the Modern Greece and Turkey under Kemal Attaturk.

In the current study, it was shown that the two political agendas were unfinished narratives of national identity on the basis of historical evidence and political theory and of course, their co-existence as descriptions of national identity are offering two different perceptions of the political and ideological convictions of the same population, the Greek speaking Orthodox ones living under the Ottoman rule.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19ος αι-1919, Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες, Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα. 1998.

-, *Οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και το θεσμικό πλαίσιο του μιλλέτ των Ρωμιών, Πατριαρχείο, Κοινοτικοί Θεσμοί, Παιδεία, στο, Πρακτικά Επιστημονικής ημερίδας, Η παρουσία των εθνικών μειονοτήτων στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αιώνα, Σύνδεσμος των Εν Αθήναις Μεγαλοσχιολιτών*, 1996.

2. Άντερσον, Μ., *Φαντασιακές Κοινότητες, Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, (μτφ, Π. Χαντζαρούλα), Νεφέλη, Αθήνα, 1997.

3. Αποστολόπουλος, Δ., *Οι ιδεολογικοί προσανατολισμοί του Οικουμενικού Πατριαρχείου μετά την Άλωση*, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα, 1995.

4. Αχλής, Ν., *Οι γειτονικοί μας λαοί Βούλγαροι και Τούρκοι στα σχολικά Εγχειρίδια Γυμνασίου και Λυκείου*, Παιδαγωγικές Μελέτες και Έρευνες 3, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη, 1983.

5. Bloch, M., *Απολογία για την Ιστορία, το επάγγελμα του ιστορικού*, (μτφ., κ. Γαγανάκης), Εναλλακτικές Εκδόσεις/Δοκίμια 2, Αθήνα, 1994.

6. Θ. Βέϊκος, *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, Θεμέλιο, Αθήνα, 1987, 13.

7. Βερεμής, Θ, (επιμ), *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1997.

8. Β. Γούναρης, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων, Επίκεντρο*, Θεσσαλονίκη, 2009.

9. Δ. Μιχαήλ, Έθνος, Εθνικισμός και Εθνική Συνείδηση, Μία ανθρωπολογική προσέγγιση, Λεβιάθαν, Αθήνα, 1997.

10. Εξερτζόγλου, Χ., Εθνική ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αι. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, 1861-1912, Νεφέλη, Αθήνα, 1996.

-, Η συγκρότηση του δημοσίου χώρου στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αιώνα, στο, Επιστημονικό Συνέδριο, Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1800-1922, (30 και 31 Οκτωβρίου 1998), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 1998.

11. Καρ, Ε.Χ., Τι είναι η ιστορία. Σκέψεις για τη θεωρία της ιστορίας και το ρόλο του ιστορικού, (μτφ., Α. Παπάς), Γνώση, Αθήνα, 1999.

12. Κιτρομηλίδης Π., 'Νοερές κοινότητες' και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια, στο, Θάνος Βερεμής, (επιμ), Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1999, 53-131.

13. Κόκκινος, Γ., Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα, Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2003.

14. Κολιόπουλος, Ι., Η 'πέραν' Ελλάς και οι άλλοι 'Έλληνες': το σύγχρονο ελληνικό έθνος και οι ετερόγλωσσοι σύνοικοι χριστιανοί, (1800-1912), Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2003.

-, Ιστορία της Ελλάδας, από το 1800 μέχρι σήμερα, Τόμος Α' και Β', Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1995.

15. Κρεμμυδάς Β., Η Μεγάλη Ιδέα. Μεταμορφώσεις ενός εθνικού ιδεολογήματος, Τυπωθήτω, Αθήνα, 2010.

- Ο πολιτικός Ιωάννης Κωλέτης, Τα χρόνια στο Παρίσι, Τυπωθήτω, Αθήνα, 2006.

16. Κ. Κωστής, Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας, Η διαμόρφωση του Νεοελληνικού κράτους 18ος-21ος αιώνας, Πόλις, Αθήνα, 2013.

17. Κωφός, Ε., Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα 1875-1881, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2001.

18. Ο. Μίλλερ, Η Τουρκία Καταρρέουσα, Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από του έτους 1801 μέχρι του 1913, μετάφρ., Σπ. Λάμπρου, Εν Αθήναις, 1994.

19. J. Petropoulos, Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο, Τόμος Β', Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα, 1986.

20. Α. Πολίτης, Ρομαντικά Χρόνια, Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880, Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας 14, Ε. Μ. Ν. Ε.-Μνήμων, Αθήνα, 2009.

21. Κ. Σβολόπουλος, Κωνσταντινούπολη, 1856-1908, Η ακμή του Ελληνισμού, Εκδοτική Αθηνών, 1994.

22. Σκοπετέα, Έ., Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα: Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880), Αθήνα, 1988.

~ Η Δύση της Ανατολής, Εικόνες από το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Γνώση, Αθήνα, 1992.

23. Σταματόπουλος, Δ., Μεταρρύθμιση και Εκκοσμίκευση: προς μια ανασύνθεση της Ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19ο αιώνα, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2003.

-, **Το Βυζάντιο μετά το έθνος, Το πρόβλημα της συνέχειας στις βαλκανικές ιστοριογραφίες**, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009.

-, **Οριενταλισμός και Αυτοκρατορία**, στο Φ. Τσιμπιρίδου και Δ. Σταματόπουλος, (επιμ), **Οριενταλισμός στα Όρια, Από τα Οθωμανικά Βαλκάνια στη σύγχρονη Μέση Ανατολή**, Επιστημονική Βιβλιοθήκη, Κριτική, Αθήνα, 2011.

24. **Χασιώτης, Ι. Κ., Μεταξύ Οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης. Ο ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας**, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2001.

25. **Π. Χιδίρογλου, Η σχέση της Τουρκίας με τη Βαλκανική Κρίση**, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα, 1993.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

1. **Conorta, P., The Ottoman Empire and after, from a state of nation to nation states**, στο, Benjamin Forta, Stefanos Katsikas, Dimitris Kamouzis and Paraskevas Konortas, (eds), **State Nationalisms in the Ottoman Empire, Greece and Turkey Orthodox and Muslims, 1830-1945**, Routledge, 2013, New York, 1-12.

2. **E. Hobsbawm, Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα**, Πρόγραμμα, Μύθος, Πραγματικότητα, (μτφ., Χ. Ναντρίς), Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1994.

3. **A. Hastings, The Construction of Nationhood, Ethnicity, religion and Nationalism**, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

4. **P. Kitromilides, Orthodoxy and Nationalism**, στο, J. Hutchinson and A. Smith, **Ethnicity**, Oxford Readers, Oxford University Press, Oxford and New York, 1996.

5. D. Kamouzis, A minority in a state of flux, Greek self administration and education in post Lausanne Istanbul (ca 1923-1930).

-Elites and the formation of national identity, the case of Greek orthodox millet (mid-nineteenth century to 1922).

6. P. Konortas and P.Fortna, (eds), State Nationalisms in the Ottoman Empire, Greece and Turkey, Orthodox and Muslims, 1830-1945, SOAS/Routledge Studies in the Middle East, Routledge, New York, 2012.

- From Tai'fe to Millet: Ottoman Terms for the Ottoman Greek Orthodox Ottoman Community, στο D. Gondicas and C. Issawi, (eds), Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy and Society in the Nineteenth Century, The Darwin press Inc, Princeton, New Jersey, 1999.

7. E. Said, Orientalism, Pantheon Press, New York, 1978.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

1.K. Αμανατίδης, Η Μεγάλη Ιδέα και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, στο, <http://neoskosmos.com/news/el/node/6226>.

2. Κεχριώτης Ε., «Ελληνοθωμανισμός», 2008, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη, στο: <http://iknowgr.wordpress.com/2012/06/07/%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%BF%CE%B8%CF%89%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82/>.

3. . Κολιόπουλος, Ι.,-Η Μεγάλη Ιδέα της εθνικής ολοκλήρωσης, στο [http://www.kathimerini.gr/429125 /article/epikairothta/ellada/h-megalh-idea-ths-e8nikhs-oloklhrwshs](http://www.kathimerini.gr/429125/article/epikairothta/ellada/h-megalh-idea-ths-e8nikhs-oloklhrwshs)).

4. Α. Παυλίδης, Οικουμενικό Πατριαρχείο και Οθωμανικό Κράτος κατά δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Όψεις της εκπαίδευσης του Μικρασιατικού Ελληνισμού, στο, <http://benl.primedu.uoa.gr/database1/oikoumeniko.pdf>, 1-17.

5. Σταματόπουλος, Δ , Τα όρια της «μέσης οδού»: Οικουμενικό Πατριαρχείο και Γλωσσικό Ζήτημα στις αρχές του 20ου αιώνα, στο, [http://www.conpolis.eu/uploadedNews/Ergasies %20Seminarwn%202012-13.pdf](http://www.conpolis.eu/uploadedNews/Ergasies%20Seminarwn%202012-13.pdf).

-, Η Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Ευρώπη: από επικίνδυνος παρείσακτος ασθενής εταίρος στο, http://www.academia.edu/1065162/From_Millets_to_Minorities_in_the_19th-Century_Ottoman_Empire_an_Ambiguous_Modernization, (πρόσβαση, 09.05.2014).

ΣΤ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Όλη η ομιλία του Κωλέττη, όπως δημοσιεύτηκε στις εφημερίδες *Ελπίς*, *Αιών* και *Η Φωνή του Λαού*, με την ορθογραφία της εποχής, είχε ως εξής:

"Όταν ενθυμούμαι την ώραν εκείνην, την φοβεράν εκείνην ώραν, καθ' ην επροσκλήθην να δώσω τον όρκον μου, να συντρέξω υπέρ της ανεξαρτησίας της Πατρίδος, ανατριχιάζω, Κύριοι! ωρκίσθην, ωρκίσθημεν όλοι να θυσιάσωμεν τα πάντα, και την ζωήν μας διά την ελευθέραν των Ελλήνων, όλου του Χριστιανισμού. Ζώμεν ακόμη πολλοί εξ εκείνων, όσοι εδόσαμεν τον όρκον. Ίσως όλοι υμείς τον εδόσατε. Αυτόν τον όρκον, Κύριοι, τον ιερόν αυτόν όρκον, πρέπει να τον συναισθανώμεθα σήμερα, οπότεν είμεθα συνηγμένοι διά να στερεώσωμεν το πολιτικόν μας ευαγγέλιον, το ευαγγέλιον της πολιτικής μας υπάρξεως; Ναι, Κύριοι, έχομεν δύο ευαγγέλια, το εν είναι το ευαγγέλιον της πίστεως, το έτερον το ευαγγέλιον της πολιτείας μας. Η Ελλάς ως εκ της γεωγραφικής της θέσεως είναι το κέντρον της Ευρώπης. Με την δεξιάν της πιάνει τας χείρας της Δύσεως, και με την αριστεράν της τας χείρας της Ανατολής και τας συνδέει. Η Ελλάς ήτο προωρισμένη, ως φαίνεται, καταπίπτουσα να δώση τα φώτα εις την Δύσιν, και σήμερα ανισταμένη να φωτίση την Ανατολήν. Ημείς, Κύριοι, κατοικούμεν αυτήν την ένδοξον Ελλάδα, ημείς πρέπει να δώσωμεν τον εξευγενισμόν εις την Ανατολήν. Από αυτόν τον όρκον, και από την μεγάλην ιδέαν, την οποίαν πρέπει να έχομεν περί του εαυτού μας, ίδον εμπνευσμένους τους πληρεξουσίους εις τας παρελθούσας Συνελεύσεις μας να ομιλώσιν όχι περί επαρχιών, αλλά περί ολοκλήρου του Χριστιανισμού. Αχ! πόσον επεθύμουν να είχα τον Γερμανόν, να είχα τον Ζαήμην, να είχα όλους εκείνους τους αγωνιστάς, των οποίων τα ονόματα μας ενθυμίζουν τον αγώνα μας, να μας ακούωσι τώρα αγωνιζομένους τι, Κύριοι; να μηδενίσωμεν την μεγάλην εκείνην ιδέαν, ήτις έπρεπε να φλογίζη τας καρδίας όλων ημών. Πού είσαι Κωλοκοτρώνη, πού Ζαήμη, πού Υψηλάντη, πού Βότσαρη, πού Καραϊσκάκη, πού Μιαούλη, πού όλοι σεις, οι οποίοι διά μόνην αυτήν την μεγάλην ιδέαν εδράξατε τα όπλα; Όταν λαμβάνω εις χείρας το τραγούδι του Ρήγα "Μαυροβουνιού καπλάνια, Ολύμπου σταυραετοί, κι Αγράφων τα ξεφτέρια, γενήτε μία ψυχή!" η καρδιά μου πάλλει!

Ναι, εγίναμεν όλοι μία ψυχή, ελάβαμεν τα όπλα, εκερδίσαμεν όχι όλον, αλλά μέρος του σκοπού μας. Διά την ελευθερίαν των Ελλήνων όλων, διά την ελευθερίαν του Χριστιανισμού εγίναμεν μία ψυχή, και τώρα φιλονεικούμεν, τι; περνά ο πολύτιμος καιρός μας εις τι; εις το να διακρίνωμεν ποίοι είναι Έλληνες, ποίοι Χριστιανοί. Ποίοι; ημείς, οίτινες ελάβαμεν την σημαίαν της πατρίδος με την άλλην χείρα, διά να ελευθερώσωμεν όλους τους ορθοδόξους Χριστιανούς; Ημείς, Κύριοι, δεν εδόσαμεν όλοι τον αυτόν όρκον, τον οποίον έδωσαν και οι Έλληνες όλοι, όσοι ατενίζουσι σήμεραν τους οφθαλμούς των προς ημάς, διά να ίδωσιν, αν ήμεθα πιστοί εις τον όρκον, εις τας υποσχέσεις μας; Από τοιαύτας ιδέας ορμώμενος έκρινα χρέος πατριωτικόν να δώσω την γνώμην την οποίαν εξέφρασα προχθές, ομιλών περί της θρησκείας μας, να δώσω και άλλην γνώμην, την οποίαν ευρίσκετε εις τ' αρχεία της Κυβερνήσεως καθ' ην εποχήν ήμην Υπουργός επί της Αντιβασιλείας, όταν επρόκειτο περί της καθέδρας του Κράτους. Από αυτάς τας δύο γνώμας αποδεικνύεται, πόσον εφρόντιζα να ήμαι πιστός εις τον όρκον μου. Τα αισθήματά μου είναι αισθήματα, τα οποία, αν ήτο δυνατόν να ανοίξω τα στήθη σας, ήθελα τα ευρή βεβαίως ζωγραφισμένα εις την καρδίαν σας. Και πώς να μη τα ευρώ, αφού είσθε πληρεξούσιοι του έθνους εκείνου, τέκνα εκείνων, οι οποίοι έδειξαν, ότι είναι οι τελειότεροι των ανθρώπων; Υμείς οι οποίοι τι δεν εκάμετε υπέρ της επιτυχίας του σκοπού, του μεγάλου σκοπού του Χριστιανισμού, υμείς φιλονεικείτε περί του ορισμού, τις είναι ο Έλλην; Υμείς οίτινες είσθε συνηγμένοι ενταύθα, πού; εις τας Αθήνας. Υμείς, οι οποίοι ελάβετε την τύχην να έχετε βήμα, πού; εις τας Αθήνας. Ναι εις τας Αθήνας. Να είπω εγώ εις υμάς τι ήσαν οι Αθηναίοι και πού πρέπει να φθάσωσι; Δεν σας αδικώ, φίλοι πληρεξούσιοι, διότι είμαι Έλλην, και ομιλώ προς Έλληνας. Αι Αθήναι περιείχον παν, ό,τι αναπτύσσει τον άνθρωπον. Αι Αθήναι κατοικούντο από τους τελειότερους της ανθρώπινης φυλής, έκαμαν αριστουργήματα, τα οποία δεν εστάθη δυνατόν να μιμηθώσιν άλλοι μέχρι τούδε. Αι Αθήναι, και όλη η Ελλάς, επειδή, κατά δυστυχίαν, δεν εστάθη δυνατόν να συγκεντρωθή εις μίαν ολομέλειαν, εις εν σώμα, έπεσαν εις διαιρέσεις τρομεράς, εις εμφυλίους πολέμους. Έπεσαν, αλλά διά της πτώσεώς των εφώτισαν την Δύσιν. Έθνος φωτίσαν διά της πτώσεώς του πλήθος άλλων εθνών, αναγεννάται σήμεραν, όχι διηρημένον εις τόσας μικράς Επικρατείας, αλλά συγκεντρωμένον, έχον μίαν Κυβέρνησιν, μίαν Θρησκείαν, καταγινόμενον να στερεώση διά πάντα την

πολιτικήν του ύπαρξιν, το Σύνταγμα. Όσοι έχουσι καρδίαν Ελληνικήν, και την έχετε όλοι, να παρουσιασθώσι με ιδέας μικράς, αναξίας του εαυτού των, και της ευκλείας του Ελληνικού Έθνους; και εις ποίαν περίστασιν; εις περίστασιν, καθ' ην η Δύσις, ευθύς αφ' ου ήκουσε την κλαγγήν των όπλων μας, ηλεκτρίσθη όλη, εις υπεράσπισίν μας έδραμε, διότι έπρεπε να ήναι ευγνώμων, διότι έπιεν από την πηγήν των Ελληνικών φώτων. Οι λαοί της Δύσεως συνησθάνθησαν τα δεινά μας, αι Κυβερνήσεις των ενόμισαν δίκαιον να δώσωσιν εις ημάς χείρα βοηθείας ακούσασαι φωνήν λέγουσαν "έθνος, ως το έθνος των Ελλήνων δεν πρέπει να ήναι πλέον εις δουλείαν". Ποία μέσα άφησαν οι λαοί, χωρίς να μας τα δώσωσι; ποίας θυσίας δεν μας επρόσφεραν; Έπρεπε, Κύριοι, να ήσθε εις όλον τον πεφωτισμένον Κόσμον, να εβλέπετε την συμπάθειάν του, να εθαυμάζετε τον φιλελληνισμόν του. Οκτώ έτη, αδελφοί πληρεξούσιοι, εστάθην εις εν μέρος του Ευρωπαϊκού Κόσμου. Δεν δύναμαι να σας περιγράψω τον ενθουσιασμόν του. Και είναι δίκαιον, Κύριοι, διότι ο αγών μας ήτο μέγας, διότι πανταχού υπάρχουσιν απόγονοι των προπατόρων μας. Διαβαίνων από Παλέρμον είδον πληθυσμόν 16000 Ελλήνων αποίκων, οίτινες κατέφυγον εκεί προ ενός αιώνος, μην υποφέροντες τον ζυγόν. Τας ημέρας του Πάσχα οι άποικοι ούτοι με τας λαμπάδας εις χείρας αναβαίνουσιν εις υψηλόν βουνόν, ατενίζουσι τους οφθαλμούς των προς την Ελλάδα, και λέγουσι "Χριστός ανέστη, πότε ν' αναστηθή η Ελλάς, να την ασπασθώμεν!". Αυτοί οι Έλληνες ακόμη τώρα λαχταρίζουν διά την γην μας, διά την γην των, και ημείς συλλογίζομεθα, ποίοι είναι Έλληνες; Στοχαζόμεθα άλλους Έλληνας και άλλους μη Έλληνας, διότι δεν εδυνήθησαν εκ των περιστάσεων, εκ της γεωγραφικής των θέσεως, εκ του μικρού πληθυσμού εν τω μέσω των εχθρών, να συναγωνισθώσι με ημάς;

Αι Σύμμαχοι Δυνάμεις ακούσασαι την φωνήν, την ενθουσιώδη φωνήν των λαών των, απεφάσισαν να συντελέσωσιν εις την ελευθερίαν μας, και ήτο πλέον καιρός, διότι τρομερός ο κίνδυνος! Οι εχθροί επλησίασαν να μας καταποντίσωσι. Να μας καταποντίσωσι; όχι, όχι, διότι τους Πελοποννησίους τους έβλεπα ακόμη εις τα όρη, ασφαλίζοντας τας οικογενείας των εις δύσβατα μέρη, και πολεμούντας, στέλλοντας εις τον άδην καθ' εκάστην 20, 30, 50, 100 εχθρούς. Ναι, λέγω προς τιμήν ενός στρατηγού, έχοντος την τιμήν να ήναι πληρεξούσιος του έθνους εις τον σύλλογον τούτον, έλαβε γράμμα από τον στρατάρχην των εχθρών, δι' ου τω υπέσχετο εν, δύο εκατομμύρια, διά να παραδώση το Ναύπλιον, το μόνον

φρούριον, το οποίον μας είχε μείνει. Αλλ' έλαβεν εις απάντησιν, ότι το άσυλον της ελευθερίας δεν το παραδίδει. Ωρκίσθημεν, φίλοι, διά την ελευθερίαν όλων. Τα περιστατικά, η πολιτική μας υπεχρέωσαν να περιορίσωμεν προς το παρόν τον όρκον μας μέχρι μιας οροθετικής γραμμής. Πρωτόκολλα επεκύρωσαν την έκτασίν μας, αλλ' έδωσαν το δικαίωμα της επαναστάσεως εις τους Χριστιανούς και Έλληνας καταδικασθέντας να μείνωσιν εκτός των ορίων, αγωνισθέντας, θυσιασθέντας, υπομείναντας τα μεγαλύτερα δεινά, και τούτο όχι μόνον εις την Ευρωπαϊκην Τουρκίαν, αλλά και εις την Ασίαν, και εις την Αφρικην. Όχι εις τας Επαρχίας της Ελλάδος, αλλά και εις την Βουλγαρίαν και εις το Μαυροβούνι, διότι το τραγούδι του Ρήγα ηκούσθη και έως εκεί. Ας ενθυμηθώμεν τα Δερβενάκια. 40,000 εχθροί επλημύρησαν προς τα μέρη εκείνα, δια να καταποντίσωσι την ελευθερίαν, επολεμήθησαν, κατεστράφησαν. Από ποιούς; από Πελοποννησίους και άλλους. Ο Νικήτας επωνομάσθη Τουρκοφάγος. Αλλ' ο Χαζή Χρήστος με ποιούς; με τους Βουλγάρους του ήτο εκεί, ήτο εις το πλάγι του. Αι πράξεις αυταί, τα ανδραγαθήματα, αι θυσίαι δεν διέφυγαν την Ευρωπαϊκην περιέργειαν, και διά τούτο τα πρωτόκολλα επέκτειναν την μετανάστευσιν εις όλα τα μέρη της Οθωμανικής Επικρατείας.

Τούτων ούτως εχόντων, συναδελφοί μου Πληρεξούσιοι και συναγωνισταί, και σεις νέα γενεά, ήτις μέλλει να διαδεχθή τους προπάτοράς σας, οίτινες ετοίμασαν την ανεξαρτησίαν του έθνους, είναι δίκαιον, είναι λογικόν να συζητώμεν σήμερα και να βάζωμεν εις το κόσκινον ποίος είναι Έλλην, ποίος έχει δικαίωμα, και ποίος δεν έχει, εις ποίον ανήκουσι πολιτικά δικαιώματα, και εις ποίον όχι; Και ποίοι κάμνουν την τοιαύτην συζήτησιν; ημείς, οίτινες ωρκίσθημεν, πριν λάβωμεν τα όπλα, ορκίσθημεν εις όλας τας συνελεύσεις, οίτινες απεφασίσαμεν, ότι "πας ο εις Χριστόν πιστεύων Έλλην εστί", ημείς λέγω, να συζητώμεν τοιαύτα πράγματα; Και κινούμενοι από τι; επειδή έγινε κατάχρησις εις την διανομήν των υπουργημάτων; Δεν είναι άλλο το αίτιον, ως εις όλας τας δοθείσας άχρι τούδε τροπολογίας παρετήρησα, παρ' αυτή η κατάχρησις. Ναι, φίλοι, ναι, είμαι σύμφωνος και εγώ, η κατάχρησις είναι βεβαία. Αλλ' η κατάχρησις αύτη πρέπει να μας κάμη να συζητώμεν, ποίος Έλλην έχει πολιτικά δικαιώματα; και δεν εμπορούμεν να ευρώμεν τον τρόπον να παύσωμεν την κατάχρησιν και διά τώρα και διά το μέλλον; Όσοι είναι εγγεγραμμένοι εις τον μέγαν κατάλογον των Φιλικών, δεν είναι Έλληνες; δεν έδωσαν τον αυτόν με ημάς όρκον; Εξεύρομεν,

πού είναι αυτοί οι ιεροί άνθρωποι; ιεροί, λέγω, διότι, όταν αυτοί ορκίζοντο, η μάχαιρα ήτο επί της κεφαλής των. Τι σας έκαμε προ τινων ημερών να ζητήτε την πνευματικήν ένωσην με την Μεγάλην Εκκλησίαν; το μέγα φρόνημα το οποίον πας Έλλην έχει εις την καρδίαν του. Ηθελήσατε να δώσητε εις τον Χριστιανισμόν να εννοήση, ότι δεν τον εγκατελείψατε, ότι είσθε, ως ωρκίσθητε, μία ψυχή. Αφ' ενός κάμνετε τοιαύτας αξιεπαίνους αποφάσεις, αφ' ετέρου συζητείτε περί των πολιτικών δικαιωμάτων των Ελλήνων, διότι έγιναν καταχρήσεις εις την διανομήν των υπουργημάτων;

Προ τινων ημερών ήλθεν εις την οικίαν μου μία γυνή ταπεινή με εν παιδί. Η κατάστασις της εξέφραζε την πενίαν της. Την ερωτώ, ποία είσαι, "του Καπετάν Γεωργάκη του Ολυμπιώτου" μοι αποκρίνεται. Του Καπετάν Γεωργάκη του Ολυμπιώτου! του ήρωος εκείνου, τον οποίον γνωρίζετε, τον οποίον γνωρίζει το Πανελλήνιον; του Καπετάν Γεωργάκη, όστις σφάζας πλήθος εχθρών έβαλε φωτίαν και εκάη και αυτός και τα παληκάρια του; Το παιδί αυτού του ήρωος ήλθε κατά το 1843 εις την Ελλάδα, και δεν έχει πολιτικά δικαιώματα; Κανείς από υμάς δύναται να τω τα διαφιλονικήση; Ποίος θέλει έχει τοιαύτην ψυχήν; Σας έφερα μόνον αυτό το παράδειγμα. Είναι πολλά, πάμπολλα ακόμη. Τόσας ημέρας συζητούμεν, διά να κάμωμεν αποφάσεις, και να βάλωμεν άρθρα εις το Σύνταγμα, τα οποία, αφού άπαξ τεθώσιν, ετέθησαν, και θέλουν εμποδίζει τον υπουργόν να μεταχειρισθή εκείνους, των οποίων τα δικαιώματα είναι αναμφισβήτητα; Τι θ' αποδείξωμεν εις τας Δυνάμεις, αι οποίαι μας άνοιξαν τον δρόμον, και μας λέγουν -αι! δεν τολμώ να το είπω, συγχωρήσατέ μοι να μη το είπω, αλλά το συναισθάνεσθε όλοι- και ημείς θέλομεν να τον κλείσωμεν; Τα πρωτόκολλα της ανεξαρτησίας μας τα δεχόμεθα και τα άλλα δεν μας αρέσουν; Λάβετε εις σκέψιν το πράγμα, συλλογισθήτε, τι θα είπουν αι Δυνάμεις -όχι φανερά- δεν τους εβάλαμεν φράκτην, αλλ' αφού αυτοί θέλουν.. δεν μοι είναι επιτετραμμένον να ομιλήσω, ως θέλω, ως αισθάνομαι. Ποίος θέλει χαρή δι' αυτάς τας συζητήσεις, ποίος; Αι! το αισθάνεσθε, το εννοείτε όλοι σας. Και ποίος εύχεται, και ποίος παρακινεί, εμπορώ να είπω; το αισθάνεσθε και αυτό όλοι, αλλά και αυτό είναι απ' εκείνα, όπου δεν εμπορώ να είπω. Δεν ωμίλουν, αν ωμίλουν προς μη Έλληνας. Αλλ' εξεύρω, προς ποίους ομιλώ. Τα αισθήματά των, τους σκοπούς των τα γνωρίζω, τα γνωρίζει η Χριστιανοσύνη.

Η θρησκεία, η ιερά ημών θρησκεία, η οποία εφύλαξε την εθνικήν μας ενότητα, αυτή μας έχει ενωμένους όλους τους χριστιανούς, και η ελευθερία πρέπει να μας έχη διηρημένους; Η εν Αθήναις γεννηθείσα ελευθερία πρέπει να μας διαιρή, διά να μη δώσωμεν τα πολιτικά δικαιώματα προς ποίον; προς τον εαυτόν μας; Η θρησκεία και η ελευθερία συνεβάδισαν εις τον αγώνα. Τα παληκάρια μας είχαν την μίαν σημαίαν, οι αρχιερείς μας εξωσμένοι την σπάθην, και τους ίδομεν όλοι, εκράτουν την άλλην, και τώρα ημείς γεννώμεν τοιαύτας συζητήσεις, και θέλομεν να τας καθιερώσωμεν εις το σύνταγμά μας; Τι θα είπουν οι μεταγενέστεροί μας; τι θα είπουν όλοι αι γενεαί της ανθρωπότητος; τι θα είπη η νέα γενεά, ήτις θα μας διαδεχθή; Λέγουσι τινες, ότι ο λαός της Ελλάδος ζητεί τα δικαιώματά του. Και τις, Κύριοι, δεν γνωρίζει τον λαόν της Ελλάδος; ποτέ, ποτέ αυτός δεν εδίστασεν, ούτε διστάζει να αναγνωρίζη τα δικαιώματα των συντρόφων του. Και στρατιωτικοί και πολιτικοί τον εκίνησαν αυτόν τον λαόν, αλλά ποτέ δεν εξήτησε δικαιώματα διά τον εαυτόν του, αφαιρών αυτά από τους ομοθρήσκους του. Δεν πρέπει να αδικώμεν τον Ελληνικόν λαόν. Είναι ένδοξος, τον ίδον εις πολλάς περιστάσεις. Με τρεις λέξεις εκινείτο, όταν επρόκειτο περί των συμφερόντων του έθνους. Επρόκειτο να εκστρατεύση. "Δος μας μισθόν, δεν έχει η πατρίς, αι καλά, πηγαίνομεν και χωρίς μισθόν". Είναι περιττόν να ομιλήσω περισσότερα εις την ευαίσθητον ψυχήν σας. Ο λαιμός μου πάσχει, δεν ήλπικα, ότι θέλω δυνηθή να σας είπω και όσα σας είπον άχρι τούδε. Αλλά φαίνεται, ότι η ειλικρίνεια των αισθημάτων μου ενεψύχωσε τας δυνάμεις μου. Σας έκαμα μίαν ανάμνησιν των όσων αισθάνεσθε, των όσων ηξεύρετε. Θέλω σας είπει πολλά ολίγα ακόμη, και συγχωρήσατέ με, αν ήμαι ειλικρινής εις την εξήγησίν μου. Αν, Κύριοι, τα παρ' ημών συζητούμενα είχαν αληθείας, δεν εγίνοντο άχρι τούδε 40 τροπολογίαι. Η αλήθεια δεν κρύπτεται. Ανακαλύπτεται διότι είναι μία. Έγιναν 40 τροπολογίαι, διότι περιστρεφόμεθα εις σφαλερόν κύκλον, και δεν θέλομεν να εμβώμεν εις την τάξιν, εις την αλήθειαν, ήτις δεν χρήζει 40 τροπολογιών.

Κινούμεθα διηνεκώς, και τίποτε δεν κάμνομεν. Πόσους υπηκόους έχει η Ελλάς εν τη Τουρκία ηξεύρετε; ερωτήσατε ποτέ τον εν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβυν μας; τον ερωτήσατε, πώς περνά εκεί με τους υπηκόους της Ελλάδος; είναι χιλιάδες, Κύριοι, ο πρέσβυς τζακίζει το κεφάλι του δι' αυτούς, η προστασία των είναι έργον επίμοχθον, και ημείς θέλετε να είπωμεν εις το σύνταγμά μας, ότι κακώς πράττει ο πρέσβυς να τζακίζη το κεφάλι του, διά να τους προστατεύη; Αι

συζητήσεις μας δεν είναι μυστικά, έχομεν ακροατήριον, έχομεν την δημοσιογραφίαν μας. Θέλετε να λέγωσιν, ότι άλλα πράττει ο πρέσβυς μας, και τα εναντία αποφασίζομεν ημείς;

Οι λαοί περιμένουσι να ασπασθώσι το ευαγγέλιον της πολιτικής μας υπάρξεως, το σύνταγμα. Τι κάμνουν όλοι οι λαοί της ορθοδόξου χριστιανοσύνης εν τη Ευρώπη και Ανατολή, και παντού όπου ευρίσκονται; Όλοι περιμένουν ν' ακούσουν, αν ήμεθα πιστοί εις τον όρκον μας, εις τας υποσχέσεις μας, αν έχομεν ακόμη το Ελληνικόν φρόνημα. Και ημείς χάνομεν τον καιρόν μας, και έκαστος φιλοτιμείται να δείξη, ότι εξεύρει να κάμη τροπολογίαν. Δεν είναι λυπηρόν το τοιούτο, γενναίοι, αισθαντικώτατοι Έλληνες;

Την κατάχρησιν να την κτυπήσωμεν, να την εμποδίσωμεν διά το μέλλον. Αλλά το ευαγγέλιον της πολιτικής μας υπάρξεως να μη το μολύνωμεν. Είναι ιερόν, δεν πρέπει να εγγραφώσιν εις τας στήλας του στοιχεία παθών, στοιχεία διαιρέσεων. Αι καταχρήσεις έγιναν με σκοπόν, εξ αγνοίας πολλάκις. Η Βαυαροκρατεία έκαμε πολλάς. Αυτά μας εβίασαν να λάβωμεν δραστήρια μέτρα, διά να τας παύσωμεν. Τα μέτρα ελήφθησαν με τοιούτον εθνικόν τρόπον, ώστε εις μίαν στιγμήν, παιανίζούσης της μουσικής, χορεύοντες ελάβομεν τα δικαιώματά μας, και συνήλθομεν εδώ. (σ.σ. αναφερόταν στην επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου) Η Κυβέρνησις θα συγκροτηθή από Έλληνας. Πολλοί από υμάς θα ήναι Βουλευταί. Το Υπουργείον θα σύγκειται από Έλληνας πολίτας, η Γερουσία επίσης. Ο Βασιλεύς δεν δύναται να είπη, θα διορίζω τον δείνα ή δείνα διοικητήν, τον δείνα ή δείνα εις άλλην θέσιν. Το υπουργείον θα έχη εις την ράχην του την Βουλήν, οι Βουλευταί θα ήναι ως φρουροί. Έγινον καταχρηστικοί διορισμοί, θα τω λέγωσι μυστικά τω Υπουργώ. Αν αυτός τύχη τρελός και δεν ακούση εις τας φρονίμους παρατηρήσεις, κάμη και άλλους επίσης καταχρηστικούς διορισμούς, η Βουλή εκφράζεται, ότι ο υπουργός δεν χαίρει την εμπιστοσύνην της, και ο Υπουργός πίπτει. Φοβούμεθα λοιπόν, εξακολουθούντες τοιαύτας συζητήσεις, ποίους; ημάς αυτούς, μη κάμωμεν καταχρήσεις;

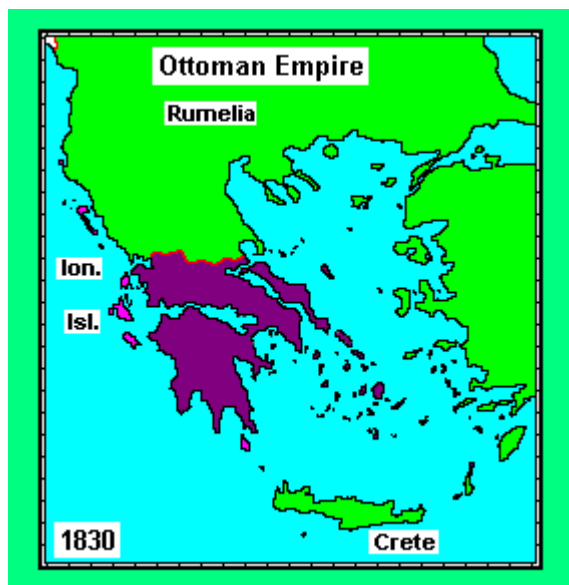
Μόλα ταύτα, Κύριοι, δεν αντιλέγω εις την γνώμην, ότι πρέπει να γενή θεραπεία, να δοθή ικανοποίησις, αλλά γνωμοδοτώ το ευαγγέλιον της πολιτικής μας υπάρξεως, το σύνταγμά μας να μείνη άμωμον. Αλλά να γενή ψήφισμα, δι' ου να διαταχθή η καθάρισις της υπηρεσίας, να προσκληθή η Κυβέρνησις να παύη τας καταχρήσεις, να μη τας κάμη πλέον.

Ενθουμούμενοι τον ιερόν όρκον μας, Κύριοι, θέλομεν βαδίζει την οδόν της δικαιοσύνης, θέλομεν πράξει (σύμφωνα με την "Αθηνά" στο σημείο αυτό ο Κωλέττης είχε προσθέσει: "σύμφωνα με τας ευχάς των ευεργετιδών Δυνάμεων, αι οποίαι επιθυμούσι την ευτυχίαν και το μεγαλείον μας") σύμφωνα με τας ευχάς όλου του χριστιανισμού, αναμένοντος να ίδη τας αποφάσεις μας, θέλομεν εναγκαλισθή το μέγα μέλλον, τον μέγαν προορισμόν της πατρίδος μας".

ΧΑΡΤΕΣ

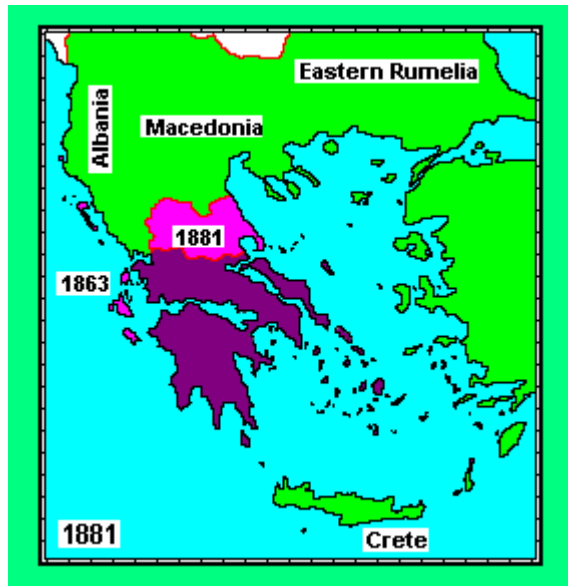
Παρακάτω, παρατίθενται μία σειρά χαρτών, οι οποίοι και επεξηγούνται αναλόγως, οι οποίοι δεικνύουν τη διακύμανση της γεωγραφικής επέκτασης του νεοελληνικού κράτους μέσα από τις ιστορικές και γεωπολιτικές εξελίξεις και βέβαια, ενυλώνουν ιστορικά την επέκταση του ελληνικού εδάφους ως υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας.

Χάρτης 1



Η Ελλάδα, όπως υπήρχε ως κρατικό μόρφωμα κατόπιν της επαναστατικής δραστηριότητας από το 1821 έως το 1830, όπου αρχίζει σταδιακά η αναγνώρισή της μέσω διεθνών συνθηκών. Παρατηρείται με έντονο χρώμα η γραμμή Αμβρακικού-Παγασητικού, η οποία όμως λείπει από το Πρωτόκολλο του Λονδίνου το 1832, όπου ανακηρύσσει την Ελλάδα ως ανεξάρτητο βασίλειο.

Χάρτης 2



Σταδιακά, και αφού η Βρετανική Κοινοπολιτεία παραχωρεί τα Επτάνησα στην Ελλάδα το 1863 προσαρτάται, μετά τα γεγονότα του Κριμαϊκού Πολέμου και το Συνέδριο του Βερολίνου, και η Θεσσαλία με περιοχή της Άρτας το 1881, η οποία και κατοικούνταν από αμιγώς ελληνόφωνο πληθυσμό, ο οποίος δεν διεκδικούνταν από τους λοιπούς βαλκανικούς εθνικισμούς.

Χάρτης 3



Η Ελλάδα του Μακεδονικού Αγώνα και των Βαλκανικών Πολέμων, αφού προηγείται η προσάρτηση της Κρήτης μετά από την αυτονόμησή της το 1908 με την επαναστατική δραστηριότητα στο Θέρισσο το 1905 και την εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων, έχει επεκταθεί σημαντικά κατακτώντας κατόπιν στρατιωτικής νίκης τα εικονογραφημένα εδάφη έναντι των συνδικδηκτών της και εις βάρος των καταρρεόντων Οθωμανών, μαζί με τα νησιά του Αιγαίου.

Χάρτης 4



Η Ελλάδα μετά τη συνθήκη της Λωζάνης το 1923, η οποία και τερματίζει ουσιαστικά την επέκταση του εδάφους της ελληνικής επικράτειας εις βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Όπως δείχνει και ο χάρτης, προηγείται με τη Συνθήκη του Νειγύ, των Σεβρών και του Βουκουρεστίου μια επέκταση προς τα εδάφη της Βορείου Ηπείρου, μια περίπτωση που δεν ευδοκίμησε, όπως επίσης και οι κτήσεις της Ανατολικής Θράκης και της Μικρασιατικής γης.

Χάρτης 5



Η Ελλάδα, όπως κατακτούμενη χωρίζεται σε ζώνες από τις δυνάμεις κατοχής του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και βέβαια, η προσάρτηση της Δωδεκανήσου το 1946 από τους Ιταλούς, μια παράμετρος, που οδήγησε στην εδαφικής της ολοκλήρωση και στη σημερινή της εικόνα, πράγμα που υποστηρίζεται ουσιαστικά ως ολοκλήρωση της Μεγάλης Ιδέας ως πολιτικό πλάνο εδαφικής επέκτασης.